

РУСТӘМ ӘЛНҖЕВ

НИЗАМИ

ГЫСА БИБЛИОГРАФИК МӘ'ЛУМАТ

РУСТАМ АЛНҖЕВ

НИЗАМИ

КРАТКЫЯ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ
СПРАВОЧНИК

НИЗАМИ КӘНЧӘВИНИН 840 ИЛЛИГИНӘ
К 840 -ЛЕТИЮ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

БАКЫ · ЯЗЫЧЫ · 1982

БАКУ · ЯЗЫЧЫ · 1982

РУСТӘМ ӘЛИЈЕВ

НИЗАМИ

ГЫСА БИБЛИОГРАФИК МӘ'ЛУМАТ

919
—
Ә 56

776207

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбәјҹан Республикасы
Китапханасы

РУСТАМ АЛИЕВ

НИЗАМИ

КРАТКИЙ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ
СПРАВОЧНИК

Редактор академик
З. М. БУНИЯТОВ.

Алиев Р.

А50 Краткий библиографический справочник. Б., Язычы, 1983. — 379 с. порт.

Низамиведение в настоящее время является одной из актуальных проблем советской и мировой литературоведческой науки. В предлагаемом кратком справочнике впервые в истории низамиведения дается библиография изданий сочинений Низами, их переводов на различные языки мира, а также трудов о самом поэте.

В справочнике, приуроченном к 840-летию со дня рождения поэта, собрана лишь основная часть литературы о великом азербайджанском поэте и мыслителе.

А $\frac{70500-165}{М-656-83}$ 470200000

С(Аз)03

Реш. кол. Госкомиздата Азерб. ССР № 245 от 23. IX-81 г.

© Язычы 1983

НИЗАМИ ДУНЈА ЭДӘБИЈЈАТШУНАСЛЫҒЫНДА

Јахын вә Орта Шәрг халглары һәлә Низаминин өз сағлығында онун јарадычылығынын үмумбәшәри әһәмијјәтини дәрк етмишдиләр. Чүнки, бу јарадычылыг Шәрг бәдни вә ичтимай фикринә мүһүм тә'сир көстәриб, бу халгларын әдәбијјатларынын сонракы инкишафыны да мүәјјәнләшдирмишди. Одур ки, Низами тәкчә Азәрбајҗанын дејил, бүтүн Загафгазија, Иран, Орта Асија, Гиндистан, әрәб вә дикәр өлкә халгларынын да мәнәви һәјатынын ајрылмаз бир һиссәсинә чеврилмишдир.

Бөјүк сәнәткарларын јарадычылыгларынын үмумбәшәри хүсусијјәтләриндән бири дә одур ки, онлар даим һәрәкәтдәдиләр. Онларын дәрин мәнәсы, көзәллији, бөјүклүјү, орада дујулан инсанлары хошбәхт етмәк еһтирасы бәшәр мәдәнијјәти инкишаф еләдикчә даһа чох ајдынлашыр, заман кечдикчә бу дүһаларын јени-јени мисилсиз кејфијјәтләри даһа парлаг вә даһа габарыг өзүнү көстәрир. Бу чәһәтдән Низами сәнәти дә парлаг нүмунәдир. XVII әсрә

гәдәр Јахын вә Орта Шәрг халглары үчүн тәглид вә тәдгиг объекти олан Низами јарадычылығы һәмин дөврдән башлајараг јаваш-јаваш Европа, Америка, Узаг Шәрг вә Африка халглары арасында да јајылмаға башлајыр.

Низами ирси һәлә XVII әсрдә Европаја јол тапмыш, франсыз шәргшүнасы д'Ербло 1697-чи илдә дүзәлтдији «Шәрг китабханасы» енциклопедијасында Низамијә ики мәгалә һәср едәрәк шаири франсыз охучуларына танытмышдыр. XVIII әсрдән башлајараг исә Низаминин поетик ирсинин Европада мәнимсәнилмәси чоһпланлы сәчијә алмышдыр. Шаирин әсәрләри һәм орижиналда чап едилмиш, һәм дә латын, инкилис, алман, франсыз, италјан вә с. дилләрә тәрчүмә олунамышдыр. Онун биографиясынын бәрпасы ишинә башланмыш, шаирин ичтимаи-сијаси идеаллары вә сәнәти арашдырылмышдыр. Бу саһәдә В. Чонсун, Л. Гајнын, А. Шпренкерин хидмәтләри хүсусилә бөјүкдүр. Онлар бир, ја бир нечә әлјазмасы әсасында Низами поемаларынын мәтнләрини бәрпа етмәјә чалышмыш, о дөвр үчүн бөјүк сајылан тиражларла шаирин әсәрләрини чап етмишләр. Ејни вахтда шаирин әсәрләринин тәрчүмәси ишинә башланылмышдыр. Инкилис шәргшүнасы В. Чонс һәлә 1785-чи илдә «Сирләр хәзинәси»нин әсас бәдиһи һиссәсини тәшкил едән 20 новелланы тәрчүмә етмишдыр. Мәшһур алман алими, илк «Фарс поезијасы тарихи»нин мүәллифи И. В. Гаммер Пуршталл XIX әсрин башланғычында өз тәрчүмәләри васитәсилә алман охучусуну Низами јарадычылығы илә таныш етмишдыр. Мәһз бу

тәрчүмәләрин көмәјилә бөјүк һәте Низами әсәрләринин гүдрәти вә әбәдилијини өзү үчүн кәшф едәрәк, онун дүһасы гаршысында баш әјмишдыр.

1836-чы илдә Ч. Еткинсонун инкилисчәјә чевирдији «Лејли вә Мәчнун» өз поезијалары илә һаглы олараг фәхр едән инкилис охучуларына билдирди ки, Шекспирдән нечә әср әввәл Азәрбајчанда белә бир даһи сәнәткар јетишмиш, јашајыб-јаратмышдыр. «Јер үзүндә «Ромео вә Чүлјетта»дан кәдәрли һекајә јохдур» дејән инкилисләрә мә'лум олду ки, дүнјада «Лејли вә Мәчнун» кими «Ромео вә Чүлјетта»дан да кәдәрли һекајәт вар. «Лејли вә Мәчнун»ун тәрчүмәси охучу күтләси арасында бир чанланма јаратды вә гыса вахт әрзиндә дәфәләрлә нәшр олунду.

1881-чи илдә Лондонда У. Қларк тәрәфиндән чеврилиб нәшр едилән «Искәндәрнамә»нин тәрчүмәси исә авропалыларын бир аз әввәл кәшф еләдикләри белә бир һәнгәти гәти шәкилдә тәсдигләди ки, XVII—XVIII әсрләрдән башлајараг онларын бәдиһи-фәлсәфи фикриндә мүзакирә олунан мөвзу вә дәгиг проблемләр бундан чоһ-чоһ әввәл узаг Азәрбајчанда мүзакирә объекти олмушдыр.

Бөјүк шаирин әсәрләринин XIX әсрдә Европаја јајылмасы тәрчүмә ишнинин дә башлыча вәзифәләриндән бири олду. Гәрби Европа шәргшүнасларындан алман И. Гарт, италијалы И. Питси, франсыз Барбје де Мејнар, Силвестр де Саси Низами әсәрләриндән эһәмијәтли парчалар тәрчүмә едиб шаири өз әдәбијатларында танытдылар.

Низами эсэрлэринин ичтимаи-бэшэри әһә-мијјәтини дәрк едәндән сонра Авропа шәрғшү-наслығы өз гаршысында шаирин шәхсијјәти-ни, һәјаты вә ону әһатә едән ичтимаи-сијаси шәраити ајдынлашдырмағ вәзифәсини гојду. Бир сөзлә, бу дүһанын ади мәишәтдә нечә ол-дуғуну өзү үчүн ајдынлашдырмаға чалышды.

Низаминин биографијасыны, онун өз эсәр-лэринин мүхтәлиф јерләринә сәпәләнмиш гејд-ләри әсасында бәрпа етмәкдә илк тәшәббүс кәнч алман алими В. Бахерә мәхсусдур. 1871-чи илдә Лејпсигдә о, Низаминин һәјат вә јарадычылығы һағгында илк монографијаны чап етдирди. Һәчмчә о гәдәр дә бөјүк олмајан бу эсәр һәгиги низамишүнаслығ елминин әса-сыны гојуб, бу мөвзуну Авропа шәрғшүнаслы-ғынын әсас проблемләриндән биринә чевирди. Сонралар В. Бахерин сәһвләри көркәмли шәрғшүнаслардан Һ. Ете, Ч. Рјө, Е. Браун, К. Уилсон, Р. Леви, А. Арберри вә танынмыш чех алими Ј. Рипка тәрәфиндән дүзәлдилди. Өмрү-нү Низаминин тәдгигинә вә эсәрлэринин бәр-пасына һәср етмиш мәшһур иран алими Вәһид Дәстқирдинин низамишүнаслығ саһәсиндәки зәһмәти хүсусилә бөјүкдүр. Бу алим 20 илә ја-хын шаирин 30 ән гәдим әлјазмасы үзәриндә ишләмиш, онлары тутушдуруб тәһлил етмәклә әдәбијјатшүнаслығда илк дәфә оларағ «Хәм-сә»нин мәтнини вә шаирин лирикасыны XIV әсрин орталарында мәлүм олдуғу шәкилдә бәрпа етди. Дәстқирдинин «Хәмсә»јә јаздығы кениш шәрһләр дә онун бөјүк хидмәтидир. Бунсуз Низами фикирлэринини вә гәһрәманла-

рынын нәһәјәтсиз дәринлијинә чатмағ чәтин оларды.

Лакин там мәс'улијјәти илә демәк лазым-дыр ки, низамишүнаслығ мүасир елмин тәләб-ләри сәвијјәсинә ССРИ ЕА-нын мүхбир үзвү Ј. Е. Бертелсин рәһбәрлији илә совет алимләри тәрәфиндән чатдырылмышдыр. Ј. Е. Бертелсин фундаментал эсәрләри, Азәрбајҗан алимләри-нин бөјүк ишләри вә башға республикаларда-кы тәдгигатлар, рус вә башға дилләрә тәрчүмә едилмиш тәрчүмәләр бизим вә харичи өлкәлә-рин алимләри үчүн низамишүнаслығын јени мөһтәшәм бинасынын бүнөврәсини јаратды. Бу фикри тәсдиг үчүн Низаминин тә'сир даирә-синин илдән-илә кенишләндијини, онун эсәр-лэринин дүнјада јени-јени өлкәләр фәһ етди-јини көстәрән бир нечә мисал кәтирмәк олар.

Мәлүм олдуғу кими Низаминин өз эсәр-ләриндә илһамла вә көзәл бәләдликлә тәрән-нүм еләдији Узағ Шәрг, хүсусилә Чин узун заман халғымызын бәдии һағгыларынә ла-гејд галмышдыр. Лакин сон илләрдә вәзијјәт тамам дәјишмишдир. Мәсәлән, јапон охучу-лары шаирин эсәрлэринин Авропа тәрчүмәлә-ри васитәсилә Низами јарадычылығына бөјүк марағ көстәрмәјә башлајыр вә буна көрә дә бу өлкәнин шәрғшүнаслары даһи шаирминзин эсәрлэрини фәал сурәтдә тәдгиг вә тәрчүмә етмәкдәдирләр. Он ики ил әввәл Токио универ-ситети өз докторанты Сачико-саны Низами ја-радычылығы үзәриндә ишләмәк үчүн Теһрана көндәрмишди. О вахт мән Иран универси-тетләриндә мүһазирә охујурдум. Бу гадын

мәндән она бир диссертасија мөвзусу тәклиф етмәји хаһиш етди. Мән чаван, ишкүзар, фарс дилини дә көзәл билән Сачико-сана «Низами јарадычылығында гадын образлары» мөвзусунда диссертасија јазмағы тәклиф еләдим. Ики илин ичиндә (мән мәсләһәтләр верирдим) о көстәрилән мөвзуда санбаллы бир монографија јазыб мүдафиә еләди.

Сонралар бу иш Јапонијада чап олунду вә доктор Сачико-сан бу өлкәдә бундан сонра Низами ирсинин тәдгиги, тәблиғи вә тәрчүмәси илә мәшғул олмағы гәрара алды. Бир гәдәр әввәл Окидо Етјко 1977-чи илдә Низаминин «Хосров вә Ширин»ини јапон дилинә чевириб чап етдирмиш, китаба шаирин һәјат вә јарадычылығы барәдә кениш мүгәддимә јазмышдыр. Јапонијада Низами јарадычылығы илә башга алимләр дә мәшғул олулар.

Әлдә олан мә'лумата көрә Чиндә Низами јарадычылығы вә Азәрбајчан мәдәнијјәтинә бөјүк мараг әсримизин 50-чи илләриндә ојанмаға башлады. Шаирин «Хосров вә Ширин»и вә лирикасындан ајры-ајры парчалар Чин дилинә чеврилмиш, һәтта орада Низами тәфәккүрүнә мәхсус бә'зи чәһәтләри Конфутси вә классик Чин шаирләринин көрүшләрилә мүгајисә еләмәк тенденсijasы да јаранмышды. Бәллидир ки, мүгајисә чох вахт јенини, мә'лум олмајаны, вәрдиш едилмәјәни тәгдим етмәк үчүн мүнасиб васитә сајылыр. Јахын вә Орта Шәрг халгларынын Низамијә марағына кәлинчә исә бу мараг һеч вахт сөнмәмишдир. Иран, Әфғаныстан, Һиндистан, Түркијә, Пакистан, әрәб

өлкәләри вә с. Низамини һәмишә өз поетик ән'әнәләринин баниләриндән сајмышлар.

Һинд алыми Шибли Ну'мани өз мәшһур «Әчәм поезијасы» (1924) әсәриндә (бир чох дилләрә тәрчүмә олунмушдур) белә бир ади һәгигәти е'лан еләди ки, Низами олмасайды, нә Һиндистанын гүдрәтли шаири Әмир Хосров Дәһләви, нә дә Һинд поезијасыны зәнкинләшдирән башга сөз усталары оларды. Дәһләви поемаларынын нәшрләринә верилән кениш мүгәддимәләрдә һәр ики шаирин әсәрләринин мүгајисәли тәһлили верилир, Һинд алимләри һәмишә бөјүк Азәрбајчан шаиринин јарадычылығыны јүксәк гијмәтләндирирләр.

Низамишүнаслыг саһәсиндә Түркијәдә бөјүк ишләр апарылмыш вә инди дә апарылмагдадыр. Бу саһәдә мәрһум Әһмәд Атәшин зәһмәтини хүсуси гејд етмәк лазымдыр. О, Низами эпохасынын һәлә мә'лум олмајан сәнәдләринин тапылмасы вә чапында бөјүк зәһмәт чәкмишдир. Түркијә китабханаларында Низаминин чохлу надир вә гәдим әлјазмалары вардыр. Чех алыми Јан Рипка мәһз Түркијә әлјазмалары әсасында Низаминин бир сыра мә'лум олмајан гәзәлләрини вахтилә Иранда чап етдирмишди.

Поетик тәрчүмә саһәсиндә чохәсрлик ән'әнәјә бахмајараг Түркијәдә Низами әсәрләринин түркчәјә филологи, сәтри-нәср тәрчүмәләринин зәрурилији дәрк едилмишдир. Белә тәрчүмәләрдә бәдниллик гурбан верилсә дә (әслиндә Низаминин башга дилә адекват, ејни сәвијјәли тәрчүмәси гејри-мүмкүндүр),

шаирин фикир вә образларынын түкәнмәз зән-кинлији охучуја чатдырылыр. Түркијә низамишүнасларынын бу ишини охучулар лајигинчә гижмәтләндирдиләр. Мәсәлән, Н. Кәнчосманын «Сирләр хәзинәси»нин нәслрә тәрчүмәси гыса мүддәт әрзиндә дөрд дәфә дәрч олунду. Шаирин «Хосров вә Ширин» поемасы да түрк дилинә нәслрә көзәл тәрчүмә едилиб.

Бир гәдәр әввәл Түркијәдә Низаминин тәрчүмәси саһәсиндә көзәл бир тәрчүрүбә һәјата кечирилмишдир. Мәлүмдур ки, Низами поемаларынын Азәрбајчан дилинә ән јахшы тәрчүмәси С. Вурғунун чевирдији «Лејли вә Мәчнун»дур. Азәрбајчан әдәбијјатынын бөјүк пәрәстишкарларындан Фаруг Күртүнчә бир сыра сөзләри түрк дилинә ујғунлашдырараг, бу тәрчүмәни түрк охучулары үчүн ишләмиш вә беләликлә «Лејли вә Мәчнун»ун поетик тәрчүмәсини һәмишәлик һәлл етмәк истәмишдир. Китаб ики мүгәддимә илә бурахылыб: бири Ф. Күртүнчәнин, о бириси исә Әли Кәнчәлининдир. Биринчи мүгәддимәдә «Лејли вә Мәчнун»ун бу нәшринин принципи һаггында мәлүмат верилир. Икинчи мүгәддимәдә исә көһнә һәмкарым, Низами проблемләрини дәфәләрлә бирликдә мүзакирә етдијимиз Ә. Кәнчәли шаирин һәјат вә јарадычылығыны ишыгландырыр. Буну јазмаг үчүн о, Түркијәнин әлјазма хәзинәләриндәки чохлу мәнбәләри нәзәрдән кечирмишдир. Әлјазмаларынын биринин кәнарында алим Низаминин азәрбајчанлығы һаггында чох гижмәтли бир бейт ашкар етмишдир. Шаирин өз әсәрләриндә

белә мәзмунлу бейтләр олдугча чохдур вә бунларда Низами өз халгынын ләјагәтини тәрәннүм етмиш, азәрбајчанлығы гүруруну ифадә еләмишдир.

Низами јарадычылығы илә Әфғаныстанда да чох мәшғул олурлар. Орада әсасән Низаминин орта әсрләр әфган әдәбијјатына тәсири, һәмчинин шаирин әсәрләринин өлкәнин әлјазма хәзинәләриндә сахланылан мәтнләри арашдырылыр.

Низамишүнаслыг саһәсиндә Авропа вә Америкада да чох фәал ишләјирләр. Әлбәттә, бурада сон илләрдә китаб шәклиндә чыхмыш ишләрин кениш хүласәсини вермәјә имкан јохдур. Лакин бунлардан бәзиләрини хүсуси гејд етмәк истәрдим. Мәсәлән, он бир ил әввәл гочаман вә танымыш франсыз шәрғшүнасы, бизим охучулара јахшы таныш олан, «Ислам» китабынын мүәллифи Анри Массенин тәрчүмәсиндә «Хосров вә Ширин» франсызча чапдан чыхмышдыр. Тәрчүмәнин кениш мүгәддәмәсиндә шаирин һәјат вә јарадычылығы ишыгландырылмыш, поемаларынын идеја мәзмуну тәһлил олунмушдур.

Низами јарадычылығы илә дикәр франсыз алим профессор Жилбер Лазар чох фәал вә дәриндән мәшғулдур. Мүасир низамишүнаслардан Австрија алим Ј. Ч. Бүркели хүсуси гејд етмәк лазымдыр. О, шаиримиз һаггындакы әсәрләрини алман вә франсыз дилләриндә јазыр. 1974-чү илдә Ј. Ч. Бүркел «Сирләр хәзинәси»нин биринчи үч фәслини шәрһләрлә чап етмишдир. Бураја ејни заманда инсан вә

халг талеји үчүн изтираб чэкән, онларын јолунда өзүнү гурбан верән, «үрәјини јандырыб оду илә әдаләт јолуну көстәрән», зәманә падшаһларыны тәрәннүм еләмәјән шаирин ше'р вә нәср концепсијасы, јарадычылыг мәгсәди барәдә јазылмыш ессе дахил едилир.

Ј. Бүркелин башга бир иши «Мәнәм ол шәһи мәани ки, фәзиләтим әјандыр» мисрасы илә башлајан фәлсәфи гәсидәјә һәср олунуб. Ј. Бүркелин 1978-чи илдә франсыз дилиндә чап олунмуш бу әсәри «Низаминин «мән шаһлар шаһыјам...» гәсидәсиндәки автопортрети» адланыр.

Авропа алимләринин сон илләрдәки мараглы ишләриндә Н. Титлејин («Низаминин Теһрандакы XIV әср әлјазмасы», Висбаден, 1972), Вишневскаја-Писовичованын («Низаминин «Једди көзәл»дәки поетик сәнәткарлығы мәсәләсинә даир», Парис, 1973), И. Шукенин (шаһ руһун һөкмранлығынын ахырында јазылмыш Низами «Хәмсә»си Парис, 1968), «Низами «Хәмсә»синин Истамбулун Топгапы сарајы музејиндәки миниатүрләр», Парис 1977-чи ил), Шефер Чарлзын («Мүнтәхабат»дакы Низами бөлмәси, Амстердам, 1976), Р. Рененин («Фирдовси, Низами, Өмәр Хәјјам, Сәди вә Һәфиз» мәчмуәсиндән «Низами» бөлмәси, Парис, 1978) арашдырмаларыны вә башга тәдгигатлары көстәрмәк олар. Италјан алимләри А. Баузани, Габриелли, Паглиаро, Скарсија, Пјемонтезе вә башгалары фарс дили әдәбијаты тарихинә даир әсәрләриндә Низами јарадычылығына хејли јер ајырыблар.

Ч. Еткинсонун вахтилә бөјүк мүвәффәгијәт газанан «Лејли вә Мәчнун» тәрчүмәсинин артыг көһнәлдији гәрарына кәлән инкилис мүтәхәссләри бир гәдәр әввәл доктор Р. Келпке тәрәфиндән чап олунмуш алманча там филологи сәтри тәрчүмә әсасында онун јени поетик тәрчүмәсини етмишләр (Оксфорд, 1968). «Једди көзәлин һәмин Келпке тәрәфиндән чап олунмуш нәср илә алман дилиндә тәрчүмәсини Елси вә Ч. Хелл инкилисчәјә ше'рлә чевириб бир гәдәр әввәл Инкилтәрәдә чап етдирмишләр (Оксфорд, 1976).

Низамишүнаслыг саһәсиндә Америка алимләри дә иш апарырлар. Америка низамишүнасларынын әсас јахшы кејфијәтләриндән бири одур ки, онлар Низами әсәрләринин мәтнләрини кениш охучу күтләсинә чатдырмаға чалышырлар. Мәсәлән, мәним көһнә һәмкарым Питер Челковски 1975-чи илдә Нју-Йоркда «Хәмсә»дән сечилмиш һекајә вә новеллалары «Көрүнмәјән аләмин күзкүсү — Низами «Хәмсә»синдә һекајәләр» ады алтында чап етдирмишдир. Бу мә'налы башлыгла П. Челковски гејд етмәк истәјир ки, Низами ади көзлә көрмәк мүјәссәр олмајан шејләри көрүрдү вә бәшәријәт үчүн чох көзәл аләм ачмышды. Бу аләм исә реал һәјәтда һәмишә мөвчуд олса да, адамлар онун јанындан өтүр, ону көрмүрләр. Тәрчүмә АБШ-ын көркәмли низамишүнасларындан бири Пристсилла Соусекки мәзмунлу мүгәддимәси илә бурахылыб. Јери кәлмишкән бу гадынын 1974-чү илдә чох чидди, санбаллы бир иш чап етдирдијини дә гејд етмәк истәјирәм. (Әсәр бөјүк Норвеч шәргшүнасы

Р. Етинһаузеннин шәрәфинә бурахылмыш мәчмуәдә «Фәрһад вә Бисүтун дағы» ады илә дәрч едилмишдир). Бу ессени азәрбајчан вә рус дилләринә чевирмәк јахшы оларды.

Америка алимләри тәкчә өз тәдгигатларыны чап етдирмәклә кифајәтләнмирләр, онлар башга өлкәләрдәки бөјүк низамишүнасларын ишләрини дә тәрчүмә еләјиб бурахырдылар. Мәсәлән, 1964-чы илдә «Нју-Ориент» журналы мәрһум чех низамишүнасы Јан Рипканын «Низами» адлы јығчам вә долғун мөгаләсини вермишдир.

1964-чү илдә Филадельфијада «Фарс дилиндә поемалар» ады илә Ч. Броуен тәрәфиндән чап олунмуш антолокијада Низамијә лајигинчә јер ајрылмыш, о, «Шәрг шаирләринин улу бабасы» адландырылмышдыр.

Артур Реминин 1966-чы илдә Нју-Јоркда бурахылмыш тәдгигаты да мараг доғуруп. Бу алимин китабы Шәргин алман шаирләринин јарадычылығына тә'сирини өјрәнмәк кими гијмәтли бир мөвзуја һәср олунуб. Мүәллиф өз монографијасында бөјүк алман шаирләри һөте, Шиллер, Гејне вә башгаларынын јарадычылығына Шәрг шаирләринин — һинд, Азәрбајчан, Иран сәнәткарларынын сәмәрәли тә'сирини арашдыыр. Алман шаирләринә күчлү тә'сир көстәрән бөјүк Шәрг шаирләринин илк сырасында исә Низаминин ады чәкилир. Бизим охучулары Реминин китабынын һеч олмаса аннотасијасы илә таныш етмәк пис олмазды.

Бөјүк шаир вә мүтәфәккиримизин бәшә-

ријјәтин мә'нәви һәјатындакы бөјүк ролу барәдә там тәсәввүр вермәк үчүн мүтләг Советләр Иттифагында Низаминин өјрәнилмәси, тәрчүмәси, әсәрләринин бәрпасы үзәриндә нечә иш кетдијини сөјләмәк лазым кәлир. Бу сәһәдәки мүвәфәғијјәтләр мә'лумдур. Ејни заманда мүнтәзәм сурәтдә «Низами вә дүнја әдәбијјаты» мәчмуәсини дә бурахмаг вахты чатмышдыр.

Бәшәријјәтин тәлејинә Низами кими улдузлар аз-аз дүшүр вә бу көзәллик, хејрхаһлыг, инсанпәрвәрлик, мүдриклик вә хошбәхтлик сачан дүһаны ән кениш охучу күтләләринә танытмаг зәруридир. Буна көрә дә Низаминин ирсинин өјрәнилмәси бүтүн дүнја шәргшүнаслығынын гаршысында күнүн зәрури мәсәләси кими дурмагдадыр.

Низами һаггында јухарыда сајылан тәдгигатлар бир чох мәзијјәтләри илә јанашы үмуми бир гүсура маликдир; бу методоложи гүсурдур. Азәрбајчан КП МК-нын бөјүк Азәрбајчан шаири вә мүтәфәккиринин өјрәнилмәси вә тәблиғини јахшылашдырмаг барәдә гәрары практик әһәмијјәтиндән башга һәм дә бөјүк сијаси мә'на дашыјыр. Совет алимләри дүнја низамишүнаслығынын башында ләјагәтлә дурмалыдырлар.

* * *

Низаминин дүнја әдәбијјатшүнаслығында өјрәнилмәсини ајдынлашдырмаг бахымындан илк тәшәббүс олан гыса библиографик мә'лумат Низами әсәрләринин дүнја дилләринә

тәрчүмә вә нәшри, еләчә дә шаирин ирси әтра-
фында кедән тәдгигатларын һамысыны әһа-
тә етмәјиб, онлар һаггында анчаг үмуми та-
нышлыг верир. Низами илә бағлы апарылан
бүтүн тәдгигатлары әһатә едән мүкәммәл ка-
талог үчүн бир нечә чилд тәләб олунур. Одур
ки, охучуларә тәгдим олунан бу китабча ша-
ирин дүнјәви шөһрәти вә низамишүнаслыг
елминин наилијјәтләрини ајдынлашдырмаға
көмәк едән сон дәрәчә фајдалы бир ишин
анчаг башланғычы кими гијмәтләндирилмә-
лидир.

ИЗУЧЕНИЕ НИЗАМИ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Народы Ближнего и Среднего Востока еще при жизни Низами осознали глобальное, общечеловеческое значение его творчества, ибо оно изменило способ и направление художественного и социального мышления и дальнейший ход развития литератур этих народов. Низами стал неотъемлемой частью духовной жизни не только Азербайджана, но и всей Средней и Передней Азии — Закавказья, Ирана, Туркестана, Индии, арабских стран и т. д.

Одна из особенностей общечеловеческого значения творений великих художников заключается в том, что они находятся в постоянном движении, ибо их смысл, красота, величие, заложенное в них страстное желание сделать людей счастливыми, раскрываются и будут раскрываться по мере развития общечеловеческой культуры, повышения уровня цивилизации в мировом масштабе; чем человеческий внутренний взор становится зорче, тем

яснее и ярче становятся неисчислимы грани подобных нерукотворных созданий.

Прекрасной иллюстрацией сказанного является творчество Низами. Если до XVII в. творчество его было объектом подражания, исследований и восхищения для народов Ближнего и Среднего Востока, то, начиная с указанного периода, оно постепенно становится достоянием народов Европы, затем Америки, Дальнего Востока и Африки.

Освоение поэтического наследия Низами в Европе началось в XVII в. и сразу приняло многоплановый характер. Так, в 1697 г. знаменитый французский ориенталист д'Эрб-ло в своем энциклопедическом словаре «Восточная Библиотека» представил Низами двумя статьями и тем самым дал возможность европейским читателям получить представление о поэте. Одновременно начали издавать в оригинале произведения поэта, переводить их на латинский, английский, немецкий, французский, итальянский и другие языки, восстанавливать биографию поэта и осмысливать его поэтические образы и общественно-политические идеалы.

Большая заслуга в этом отношении принадлежит В. Джонсу, Л. Хайну, Н. Бленду, А. Шпренгеру, которые, начиная с 1785 г., пытались на основе одной или нескольких рукописей восстановить тексты отдельных поээм Низами, публиковали их довольно большим для того времени тиражом. Одновременно началась работа над переводом сочинений

поэта. Так, английский ученый В. Джонс еще в 1785 г. перевел все двадцать иллюстративных новелл, которые составляют основную художественную часть «Сокровищницы тайн». Знаменитый немецкий востоковед И. В. Хаммер-Пургшталль, автор первой «Истории персидской изящной словесности» в самом начале XIX в. в своем переводе ознакомил немецких читателей с фрагментами из произведений Низами. Эти переводы дали возможность великому Гете постичь величие и вечность творений Низами и преклоняться перед его гением.

В 1836 г. Дж. Эткинсон перевел на английский язык поэму «Лейли и Меджнун», которая дала английским читателям, заслуженно гордившимся своей поэзией, возможность узнать о том, что, оказывается, Шекспир не одинок, что задолго до него в Азербайджане жил и творил не менее гениальный художник и великий мыслитель. Англичане вслед за Шекспиром твердо были уверены и говорили, что «нет повести печальнее на свете, чем повесть о Ромео и Джульетте». Вдруг оказалось, что есть на свете повесть о «Лейли и Меджнуне», есть повесть более печальная, чем «Ромео и Джульетта». Перевод «Лейли и Меджнуна» вызвал подлинный ажиотаж среди читающей публики и в течение короткого срока выдержал несколько изданий. Перевод же «Искендер-наме», осуществленный и опубликованный в 1881 г. в Лондоне У. Кларком, еще больше укрепил европейцев в недавно сделанном откровении того, что в далеком Азербайджане

давно обсуждались многие темы и художественные проблемы, которые стали предметом их художественной литературы и философской мысли лишь в XVII—XVIII вв.

Популяризация произведений нашего поэта в европейских странах в XIX в. стала одной из неотложных задач искусства перевода вообще. Немецкий востоковед И. Харт, итальянский ориенталист И. Пицци, французы Барбье де Мейнар, Сильвестр де Саси перевели и опубликовали на своих языках значительные отрывки из произведений Низами и сделали их достоянием своей литературы.

Осознав же всемирное значение творений Низами, западная наука поставила перед собой задачу установить личность поэта, образ его жизни, окружавшую его культурную и политическую обстановку, словом, выяснить для себя, что представлял собой в обыденной жизни этот гений.

Первую крупную попытку воссоздать биографию Низами на основе анализа указаний самого поэта, вкрапленных им в разных местах своих произведений, сделал молодой немецкий ученый В. Бахер. В 1871 г. он опубликовал в Лейпциге первую монографию о жизни и творчестве Низами. Эта сравнительно небольшая по объему работа положила основу подлинному научному низамиведению, которое стало одной из основных тем европейского востоковедения.

В дальнейшем ошибки и упущения В. Бахера были исправлены известными ориентали-

стами последующих поколений: Г. Эте, Ч. Рье, Э. Брауном, К. Уилсоном, Р. Леви, А. Арберри, выдающимся чешским ученым Яном Рипкой и др. Исключительно большой вклад в низамиведение внес известный иранский ученый Вахид Дастгирди, посвятивший свою жизнь изучению и реконструкции текстов Низами. Он работал более двадцати лет над тридцатью древнейшими рукописями поэта, сличением и анализом их и, наконец, впервые в истории литературоведения восстановил текст «Хамсе» («Пятерицы») и лирики поэта в том виде, в котором они были известны в середине XIV столетия. Большой заслугой В. Дастгирди является и то, что он снабдил текст «Пятерицы» обширными комментариями, без которых трудно было бы добраться до бездонной глубины мыслей и образов Низами.

Однако со всей ответственностью следует отметить, что низамиведение было поднято до уровня требований современной науки советскими учеными во главе с выдающимся востоковедом, членом-корреспондентом АН СССР Е. Э. Бертельсом. Фундаментальные труды Е. Э. Бертельса, огромная работа, проделанная азербайджанскими учеными и низамоведами других союзных республик, переводы произведений на русский и другие языки, создали твердый фундамент, на котором наши и зарубежные ученые начали возводить новое величественное научное здание низамиведения. Для иллюстрации этой мысли можно привести несколько примеров, показывающих,

как из года в год все больше расширяется сфера влияния Низами, как его творения завоевывают новые пространства в самых отдаленных краях света.

Как известно, Дальний Восток, обширные части которого (напр., Китай) Низами вдохновенно и с большим знанием воспел в своих произведениях, долго оставался глух к художественным достижениям Азербайджана. Однако в последние годы положение совсем изменилось. Например, японские читатели через европейские переводы начали проявлять большой интерес к творчеству Низами, и поэтому японские ученые-востоковеды быстро и интенсивно начали работать над изучением и переводом его произведений. Лет 12 назад Токийский университет направил в Тегеран своего докторанта Сачико-сан для работы над творчеством Низами. В то время я читал лекции в иранских университетах. Она попросила меня предложить ей тему. Я предложил молодой и энергичной Сачико-сан, прекрасно владеющей персидским языком, написать диссертацию на тему «Женские образы в творчестве Низами». За два года она написала солидную монографию на указанную тему и защитила ее. Впоследствии эта работа была опубликована в Японии, и доктор Сачико-сан решила посвятить себя изучению, переводу и популяризации творчества Низами в Японии. Сравнительно недавно, в 1977 г. Окидо Э. опубликовала перевод «Хосров и Ширин» на японский язык, снабдив книгу обширным предисловием о жизни и творчестве Низами.

В Японии творчеством Низами занимаются и другие ученые.

По имеющимся у нас сведениям большой интерес к творчеству Низами и азербайджанской культуре вообще возник у китайцев в пятидесятых годах нашего века. На китайский язык были переведены значительные отрывки из лирики и отдельных частей «Хосрова и Ширин», и даже там появилась тенденция сравнивать некоторые аспекты мышления Низами с учением Конфуция и классических китайских поэтов. Что же, сравнение часто служит средством доступной формы объяснения нового, неизвестного и непривычного.

Что же касается интереса народов Ближнего и Среднего Востока к Низами, то он никогда не угасал. Ученые Ирана, Афганистана, Индии, Турции, Пакистана, арабских стран всегда считали Низами одним из родоначальников своего прекрасного мира поэтических видений и осуществимых грез о всеобщей гармонии на земле.

Индийский ученый Шибли Нумани в своем знаменитом труде «Поэзия Аджамы» (1924 г.), переведенном на многие языки мира, провозгласил положение о том, что если бы не было Низами, не было бы величайшего поэта Индии Хосрова Дехлеви и многих «других соловьев», без которых Индия была бы духовно бедна. Эта идея была принята всеми индийскими учеными и положена в основу всех исследований, посвященных классической индийской литературе. Издаваемые из

года в год тексты поэм Х. Дехлеви содержат обширные исследования в виде введений, в которых дается сравнительный анализ поэм Низами и Дехлеви. К чести индийских ученых, они всегда воздают должное азербайджанскому поэту.

Огромная работа в области низамиведения проводилась и проводится в Турции. Особо следует отметить труды покойного Ахмеда Атеша, который сделал большую работу по обнаружению публикаций ранее неизвестных документов эпохи Низами. В библиотеках Турции находится огромное количество редких и древних рукописей Низами. Именно на основе турецких рукописей в свое время чешский ученый Ян Рипка опубликовал в Иране целый ряд ранее неизвестных газелей Низами.

Одной из заслуг турецкого низамиведения является то, что, несмотря на многовековой опыт поэтического перевода произведений поэта, оно осознало необходимость филологического, буквально-прозаического перевода произведений Низами на турецкий язык, чтобы, жертвуя художественностью (ибо адекватный, равноценный перевод Низами на другой язык почти невозможен), донести до современного читателя неисчерпаемое богатство мыслей и образов Низами. Эту работу турецких низамиведов достойно оценили читатели. Например, прозаический перевод «Сокровищницы тайн» Генджосмана в течение короткого срока выдержал четыре издания. Прекрасно переведена прозаически и поэма «Хосров и Ширин».

В Турции недавно осуществлен великолепный опыт в области перевода Низами. Как известно, наилучшим из переводов поэм Низами на азербайджанский язык является «Лейли и Меджнун» Самеда Вургун. Фарук Гюртунджа, один из больших поклонников азербайджанской литературы, решил адаптировать этот перевод для турецких читателей, изменив некоторые слова и грамматические формы на турецкий лад и тем самым решить навсегда проблему поэтического перевода «Лейли и Меджнуна» на турецкий язык. Книга снабжена двумя предисловиями — Ф. Гюртунджи и Али Гянджели. В первом предисловии содержится сведение о принципе издания: «Это произведение, подготовленное в Институте языка и литературы в честь великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви, переведено С. Вургуном с персидского и переработано Ф. Гюртунджей на стамбульском диалекте».

Во втором предисловии, написанном старым моим коллегой А. Гянджели, с которым не раз обсуждали проблему Низами, освещены жизнь и творчество поэта. Для написания его он просмотрел огромное количество рукописей, имеющих в турецких хранилищах. На полях одной из рукописей он нашел весьма знаменательный бейт относительно азербайджанского происхождения поэта. Таких бейтов в произведениях самого поэта очень много, и в них поэт сам лучше чем кто-либо и когда-либо воспел достоинства своего народа

и выразил чувство гордости тем, что он азербайджанец.

В Афганистане также много занимаются творчеством Низами. Там, главным образом, изучается влияние Низами на развитие средневековой литературы Афганистана.

Особенно интенсивно идет работа в области низамиведения в Европе и Америке. Конечно, здесь нет возможности дать детальный обзор этих работ, вышедших в последние годы. Но мне бы хотелось особо отметить некоторые из них. Так, 11 лет тому назад вышел перевод на французский язык поэмы «Хосров и Ширин», выполненный старейшим и крупнейшим французским востоковедом Анри Массе, книга которого «Ислам» хорошо известна нашим читателям. Перевод снабжен обширным предисловием, в котором освещены жизнь и творчество поэта, проанализировано идейное содержание поэмы.

Очень интенсивно и углубленно занимается творчеством Низами и другой французский ученый проф. Жильбер Лазар. Особо следует отметить из современных низамиведов австрийского ученого И. Ч. Бюргеля. Он пишет свои работы о поэте на немецком и французском языках. В 1974 г. И. Ч. Бюргель опубликовал немецкий перевод трех первых глав «Сокровищницы тайн», обширные комментарии к ним, а также эссе о концепции Низами о поэзии и прозе, о миссии подлинного поэта, который должен страдать за народ и человеческую судьбу, приносить себя в жертву

во имя них, «воспламеняя свое сердце и указывая им правильный путь», а не прославлять существующую власть и сильных мира сего.

Другая работа И. Бюргеля посвящена анализу знаменитой философской касыды, начинающейся словами «Я царь царей». Работа, опубликованная в 1978 г. на французском языке, называется «Автопортрет Низами в его касыде «Я царь царей». Это не случайно, ибо поэт изобразил в ней весь свой душевный и внешний облик.

Из других интересных работ европейских ученых в последние годы особо следует отметить работы Н. Титлея («Рукопись Низами XIV столетия в Тегеране», Висбаден, 1972 г.), Вишневецкой-Писовичовой («К вопросу о поэтическом мастерстве Низами в его поэме «Хафт пейкар», Париж, 1973 г.), И. Щукина («Хамсе» Низами конца царствования Шахруха, Париж, 1968 г.), Миниатюры в рукописи «Хамсе» Низами в Музее «Топкапу сарайы» в Стамбуле. Париж, 1977 г., Шефера Чарлза (раздел «Низами» в «Хрестоматии», Амстердам, 1976 г.), Р. Рене (раздел о Низами в сборнике «Фирдоуси, Низами, Омар Хайям, Са'ди и Хафиз», Париж, 1978 г.) и др.

Значительное место творчеству Низами уделено в своих трудах по истории персоязычной литературы итальянские ученые А. Баузани, Габриэли, Пагларо, Скарсна, Пьемонтзе и др.

Пользуясь случаем, хотелось бы отметить большую и полезную работу Центра научной

информации по общественным наукам АН Азербайджанской ССР по выявлению и реферированию ряда зарубежных публикаций о нашей литературе вообще и о Низами в частности.

Английские читатели решили, что некогда гремевший перевод «Лейли и Меджнуна» Дж. Эткинсона уже устарел, и поэтому недавно был сделан новый поэтический перевод на основе полного немецкого филологического подстрочника, опубликованного доктором наук Р. Гелпке. Авторы английской версификации—Э. Маттин и С. Хелл (Оксфорд, 1968 г.). Немецкий прозаический перевод «Семи красавиц», выполненный и опубликованный тем же Р. Гелпке, был переложен на английские стихи Элси и Дж. Хеллом и издан в Англии совсем недавно (Оксфорд, 1976 г.).

Большую работу в области низамиведения ведут и американские ученые. Одним из больших достоинств американских низамиведов является их стремление сделать тексты произведений Низами доступными для широкого круга читателей. Так, мой старый коллега Питер Челковски в 1975 г. выпустил в Нью-Йорке адаптированный перевод избранных новелл и рассказов из «Пятерицы» под романтическим названием «Зеркало невидимого мира — рассказы из «Хамсе» Низами». Прекрасное и глубокомысленное название. Этим наименованием П. Челковски хотел подчеркнуть, что Низами видел то, что недоступно обычному человеческому взору, и от-

крыл человечеству удивительно красивый мир, который существует всегда в реальной жизни, но обычно люди проходят мимо, не замечают, не видят его. Перевод снабжен вдумчивым предисловием одного из крупнейших низамиведов США Присциллы Соусек. Кстати, ею в 1974 г. опубликована серьезная скрупулезная работа (в сборнике «В честь Р. Этинхаузена», большого поклонника Низами, крупного норвежского востоковеда) под названием «Фархад и гора Бисутун». Это эссе следовало бы перевести на азербайджанский и русский языки. Американские низамиведы не ограничиваются лишь публикацией изысканий, они переводят и издают также работы крупных знатоков творчества поэта других стран. Так, в 1964 г. в журнале «Нью-ориент» была опубликована солидная статья покойного чешского низамиведа Яна Рипки — «Низами», в которой автор дал сжатую, но емкую информацию об эпохе, культурном окружении поэта и характеристику каждой из поэм.

В 1964 г. в Филадельфии была опубликована антология Дж. Боуэна под названием «Поэмы с персидского», в которой Низами отведено достойное ему место, и он назван «патриархом поэтов Востока».

Значительный интерес представляет труд Артура Реми, выпущенный в свет в 1966 г. в Нью-Йорке. Книга Реми посвящена исторически справедливой теме — влиянию Востока на творчество поэтов Германии. Автор проследживает в своей монографии благотворное

влияние восточных — индийских, азербайджанских, иранских — поэтов на образ мыслей и художественное восприятие крупнейших мастеров изящной словесности — Гете, Шиллера, Гейне и др. Среди великих восточных художников, внесших неизведанно-новую, романтически-возвышенную, благородно-необыденную интонацию в образ поэтического мышления многих немецких поэтов, автор выделяет Низами. Следовало бы ознакомить наших читателей с книгой хотя бы аннотацией.

Все изложенное выше представляет беглый, неполный обзор того, в каких направлениях изучают и популяризируют Низами сейчас в разных частях света. Сказанное отнюдь не исчерпывает того, что сделано и делается в области низамиведения. Для того, чтобы дать полное представление о том, какую грандиозную роль играет в духовной жизни человечества мыслитель, нужно было бы рассказать, хотя бы вкратце, еще о том, как неустанно, с любовью работают над изучением, переводом, восстановлением биографии, текстов в нашей многонациональной стране. Было бы целесообразно планомерно выпускать специальные тома «Низами и мировая литература».

Из всего изложенного вытекает лишь одно справедливое заключение: научная общественность всего мира давно осознала, что на долю человечества редко выпадает такой звездный час, как Низами, что необходимо приобщить к этому лучезарному светочу, источающему красоту, добро, мудрость и счастье,

более широкий круг читателей. Поэтому изучение творчества Низами сейчас поставлено на повестку дня всей мировой востоковедческой науки.

Перечисленные выше труды о Низами наряду с многочисленными достоинствами обладают одним общим недостатком — методологическим. Решение ЦК Компартии Азербайджана об усилении изучения и популяризации творческого наследия гениального азербайджанского поэта и мыслителя, кроме историко-культурного и практического, имеет большое политическое значение. Советские ученые должны достойно возглавить мировое низамиведение.

Предлагаемая вниманию читателей краткая библиографическая справка представляет собой первую попытку ознакомить читателей с переводами произведений Низами на разные языки народов СССР и мира. В справке дан краткий свод монографий и научных исследований, посвященных творчеству поэта. Сбор и характеристика всех существующих работ, посвященных Низами, и переводов его произведений на многочисленные восточные и европейские языки, которые составят несколько томов, будут осуществлены в ближайшем будущем. Настоящая справка является лишь началом этой грандиозной работы.

بوده بعد از آن دوره بتدریج در دسترس مردم اروپا و سپس آمریکا و خاور دور و آفریقا نیز قرار گرفت.

تحقیق اشعار نظامی در اروپا از قرن هفدهم آغاز گردیده و بزودی وسعت میدان آن روبهزونی گذاشت. در سال ۱۶۹۷ خاورشناس مشهور فرانسه ده اربلو (D'HERBELOT) در دایره المعارف (انسیکلوپدی) خود موسوم به کتابخانه شرق، دو مقاله در باره نظامی گنجانید و بدین ترتیب برای خوانندگان اروپایی نیز امکان آشنایی با نظامی را فراهم ساخت و همزمان با انتشار نسخ اصل آثار نظامی، ترجمه آنها بزبانهای لاتینی، انگلیسی، المانی، فرانسوی و ایتالیایی نیز آغاز گردید. و همچنین زندگی نامه شاعر ترتیب داده شد و برای درک چهره‌های اشعار و افکار سیاسی او مساعی فراوانی بعمل آمد.

خدمات دانشمندانی مانند و. جونس (W. JONES) ل. خاین (L. HAIN) ن. بلند (N. BLAND) آ. شپرنگر، (A. SPRENGER) که از سال ۱۷۸۵ برای ترتیب جداگانه متون منظومه‌ها بر اساس یک و یا چند نسخه خطی کوشیدند و آنها را با تیراژ کثیری انتشار دادند، دارای ارزش فراوانی میباشد. همزمان با این امر، ترجمه آثار شاعر نیز آغاز گردید. مثلا دانشمند انگلیسی و. جونس (W. JONES) در سال ۱۷۸۵ تمام دوازده حکایتی را که قسمت اصلی «مخزن الاسرار» را تشکیل میدهد، ترجمه کرد. خاورشناس مشهور آلمانی که مؤلف اولین کتاب بنام «تاریخ شعر فارسی» میباشد، در اوایل قرن نوزدهم از طریق ترجمه خود ای. و. خامرپورگ شتال (J. W. HAMMER) (PURGSTALL) خواننده المانی را با قطعاتی از آثار نظامی آشنا نمود. بکمک این ترجمه شاعر شهیر آلمانی،

تحقیق آثار نظامی در کشورهای خارجی.

اهمیت جهانی و عموم بشری آثار نظامی را مردم خاور نزدیک و میانه در دوران حیات خود شاعر درک کرده بودند، زیرا آثار نظامی موجب تغییر و سیر تفکر هنری و جریان اجتماعی و راه پیشرفت ادبی این خلقها گردیده بود. آثار نظامی نه تنها جزء لاینفک معنویات حیات آذربایجان گردیده، بلکه جزء لاینفک معنویات حیات آسیای میانه و نزدیک، ماوراء قفقاز، ایران، ترکستان، هندوستان و ممالک دیگر خاور نیز شده است.

نظامی نابغه بی نظیری است که محتویات شاهکارهای او باگذشت زمان و پیشرفت فرهنگ جهانیان، تجلی یافته و روشن تر. حدود قلمروش وسیع تر، تعداد خوانندگانش بیشتر و دایره تأثیر افکارش گسترده تر میشود. بر اساس یک قانون ابدی هر قدر به ژرفای بصیرت ابنای بشر افزوده گردد، بهمان اندازه به افکار، زیبایی و عظمت گذاشتگان بیشتر پی می برد. اگر فعالیت ادبی نظامی تا قرن هفدهم برای خلقهای خاور نزدیک و میانه منبع تقلید، ابژه تحقیق و مایه لذت روحی

از آثار نظامی را بزبانهای خودترجمه نموده و در دسترس ادبیات ملی خویش قرار دادند. علم غرب پس از درک اهمیت جهانیه آثار نظامی، تعیین و تشخیص شخصیت شاعر، طرز زندگی وی و شرایط فرهنگی و سیاسی دوران حیات او را هدف خود قرار داده و حتی برای کسب اطلاع از زندگی روزمره این نابغه شعر نیز کوشیدند.

نخستین کسی که در ترتیب زندگی نامه نظامی برپایه تحلیل گفته‌های خود شاعر که در قسمتهای جداگانه آثار وی بدانها اشاره شده است، کوشش بعمل آورد، دانشمند جوان آلمانی و. باخر (W. BACHER) بود. این دانشمند جوان در سال ۱۸۷۱ در شهر لیبزیک اولین اثر علمی را راجع به زندگی و فعالیت خلاقه نظامی پچاب رسانید. این کتاب نسبتاً کوچک مبنای تحقیق علمی آثار نظامی را پی ریزی کرد، که بر اساس آن نظامی شناسی بصورت یکی از موضوعهای مهم خاورشناسی در اروپا درآمد. اشتباهات و نواقص و. باخر (W. BACHER) بعدها از طرف دانشمندان خاورشناس نسلهای بعدی مانند گ. اته (G. ETHE) ج. رهه (CH. RIEU) ا. براون (E. BROWNE) ک. ویلسون (C. WILSON) ر. لوی (R. LEVY) آ. اربری (A. ARBERRY) دانشمند معروف چکی یان ریپکا (J. RYPKA) مورد تصحیح قرار گرفت. دانشمند شهر ایران وحید دستگردی (WAHID DASTGERDI) که زندگی خود را وقف تحقیق و برپائی اشعار نظامی نموده است، در تحقیق آثار نظامی سوم بی نهایت ارزنده‌ای دارد. این دانشمند بزرگ بیش از بیست سال از عمر خود را برای مطالعه و تحقیق سی دستنویس بسیار قدیمی آثار شاعر صرف کرده آنها را با یکدیگر مقایسه و تحلیل نموده است، تا بالاخره برای اولین بار در تاریخ ادبیات شناسی اشعار

بعظمت و جاویدانی آثار نظامی پی برد و در قبال نبوغ وی سرتعظیم فرود آورد.

در سال ۱۸۳۶ ج. اتکینسون (J. ATKINSON) منظومه «لیلی و مجنون» نظامی را بزبان انگلیسی ترجمه کرد و با این ترجمه خوانندگان انگلیسی را که همواره به آثار منظوم خود میبایند، متوجه ساخت که شکسپیر (SHAKSEPEARE) تنها نیست و مدت‌های مدیدی قبل از این هنرمند متفکری در سرزمین آذربایجان میزیسته و میسروده. انگلیسیها معتقد بودند که داستانی تراژیک تر از داستان رومئو و ژولیت وجود ندارد. ولی ناگهان معلوم شد که داستانی بنام «لیلی و مجنون» وجود دارد که بمراتب غم انگیزتر از داستان رومئو و ژولیت میباشد. ترجمه داستان «لیلی و مجنون» شور و غوغائی بوجود آورد و در مدتی کوتاه چند بار انتشار یافت.

همچنین ترجمه منظومه «اسکندرنامه» که در سال ۱۸۸۱ در لندن از طرف کلارک (CLARKE) صورت گرفت، عقیده اروپائیان را در رابطه با اینکه در سرزمین دور دست آذربایجان قرن‌ها پیش مسائل هنری مورد بررسی و تحقیق قرار میگرفته است که همین مسائل هنری در قرون ۱۷-۱۸ موضوع ادبیات و افکار فلسفی آنان گردیده است، راسختر ساخت.

شناسائی آثار شاعر در قرن نوزدهم در کشورهای اروپائی بصورت یکی از وظایف غیر قابل تأخیر و تعویق هنر ترجمه در آمد. خاورشناس آلمانی پ. هورن (P. HORN) شرق شناس ایتالیائی ای. پیدزی (I. PIZZI) دانشمندان فرانسوی باربه دومینار (BARBIER DE MEYNARD)، سیلوستر ده‌ساسی (SILVESTRE de'SACI)، قطعاتی پراهمیت

من هم در دانشگاه های ایران به ایراد سخنرانیهایی میپرداختم. دانشمند نامبرده ژاپونی پیشنهاد موضوعی برای نوشتن رساله دکترای خود را از من تقاضا نمود و من به این دانشمند جوان ژاپونی پر انرژی که بزبان فارسی تسلط کامل داشت، پیشنهاد کردم که برای رساله دکترای خود موضوع «چهره‌های زن در آثار نظامی» را انتخاب نماید. این دانشمند جوان در طی دو سال اثر بزرگی راجع بموضوع مذکور نوشت وبمثابه رساله دکترای آن دفاع کرد.

بعدها این کتاب در ژاپن منتشر شد ودکتر ساچیکو سان (SATCHIKO-SAN) تصمیم گرفت که زندگی خود را وقف تحقیق و ترجمه وترویج آثار این نابغه در ژاپن بنماید. این اخیرا دانشمند امیکو اکودا (OKYDO EMIKO) ترجمه «خسرو و شیرین» را بزبان ژاپونی با مقدمه گسترده ای در باره زندگی وفعالیت خلاقه نظامی منتشر ساخته است. در ژاپون دانشمندان دیگری هم مشغول تحقیق آثار نظامی میباشند.

طبق اطلاعات واصله پیدایش علاقه به تحقیق آثار نظامی و فرهنگ آذربایجان اساسا در بین چینیها از سالهای دهه پنجم قرن ما بوجود آمده است.

در چین قسمتهای زیادی از منظومه «خسرو و شیرین» بزبان چینی ترجمه شده است. در چین حتی تمایل برای مقایسه افکار نظامی با تعالیم کانفوسی (KONFUZIY) وشعرای کلاسیک کشور مشاهده میشود.

معلوم است که مقایسه بهترین وسیله برای توضیح مسائل تازه و مبهم میباشد.

و اما در باره علاقه خلقهای خاور نزدیک و دور نسبت به نظامی باید گفت که همواره رو بفزونی است و هیچگاه از

«خمسه» را بهمان شکلی که در اواسط قرن چهارم دهم موجود بود احیا نموده است.

خدمت بزرگ وحید دستگردی بویژه در تکمیل «خمسه» با تفاسیر مبسوط میباشد که بدون این تفاسیر درک دقیقی افکار و چهره‌های نظامی دشوار میباشد. لیکن با مسؤلیت تمام باید متذکر شد که تحقیق آثار نظامی از طرف دانشمندان شوروی که در راس آنان خاورشناس بزرگ، عضو وابسته فرهنگستان علوم شوروی، پرفسور ا. ا. برتلس (E. E. BERTELS) قرار دارد، تا سطح مقصیبات علم معاصر ارتقاء یافت. آثار پر حجم ا. ا. برتلس (E. E. BERTELS)، فعالیتهای دانشمندان آذربایجان ونظامی شناسان جمهوریهای دیگر شوروی، ترجمه های آثار نظامی بزبان روسی وغیره پایه استواری بوجود آورد که بر مبنای آن دانشمندان شوروی وخارجی بنای عظیم علمی نظامی شناسی را بر پا کردند.

برای این مسئله میتوان شواهد چندی ارائه داد که چگونه سال بسال با طریزی افزایشنده دایره نفوذ نظامی شناسی گسترده تر شده و آثار وی در دوردست‌ترین نقاط جهان کسب شهورت مینماید.

بطوریکه معلوم است مردم خاور دور که قسمتی از آن مثلا «چین» را نظامی هم در آثار خود تصویر وتوصیف کرده است، مدت مدیدی از آثار هنری آذربایجان بی خبر بودند. لیکن در سالهای اخیر این وضع بکلی تغییر یافت، مثلا خوانندگان ژاپونی علاقه مفرطی نسبت باثار نظامی نشان دادند وبهمین دلیل بود که خاورشناسان ژاپونی هم بسرعت بتحقیق وترجمه آثار نظامی پرداختند. دوازده سال پیش دانشگاه توکیو یکی از کارمندان علمی خود بنام ساچیکوسان (SATCHIKO-SAN) را برای تحقیق آثار نظامی به توران اعزام کرده بود. در آن زمان

آن کاسته نشده. دانشمندان ایران، افغانستان، هندوستان، ترکیه، پاکستان، ممالک عربی و غیره نظامی را یکی از بنیانگذاران دنیای زیبای شعر و رؤیای قابل لمس در باره هم‌آهنگی عمومی در سراسر جهان محسوب میدانند. دانشمند هندی شبلی نعمانی در کتاب معروف خود بنام «شعر عجم» چاپ سال ۱۹۲۴ که به بسیاری از زبانهای خلقهای جهان ترجمه شده است، حقیقت ساده‌ای را نشان داده است. او می‌گوید:

«اگر نظامی نبود، شاعر بزرگ هند خسرو دهلوی و بسیاری از سخنوران دیگر هم نبودند که این فقدان هم موجب فقر معنوی و هنری هند می‌گردید. تمام دانشمندان هند متوجه این ایده گردیده و آنرا اساس تحقیقات مربوط به ادبیات قرار داده‌اند، در داستانهای خسرو دهلوی که هر سال مرتباً منتشر می‌شد مقدمه وسیعی برای تحلیل مقایسه‌ای منظومه‌های نظامی و دهلوی نیز داده می‌شد. قابل تقدیر است که دانشمندان هندی برای این شاعر آذربایجان همواره ارزشی والا قائل می‌شوند. در ترکیه هم در رشته نظامی‌شناسی کارهای مهمی صورت گرفته و می‌گیرد. در این مورد بویژه از مرحوم احمد آتش (AHMED ATESH) که بخاطر یافتن اسناد نا شناخته دوران نظامی زحمات زیادی متحمل شده است، باید نام برد. در کتابخانه‌های ترکیه مقدار زیادی از نسخه‌های دست نویس قدیمی و نادر نظامی موجود است.

دانشمند چکی یان ریپکا (JAN RYPKA) بر اساس همین دست نویسهای ترکی یک سلسله از غزلهای شناخته نشده نظامی را در ایران انتشار داد. خدمت بزرگ نظامی‌شناسی در ترکیه عبارت از آنست که با وجود تجربیات چند قرنی ترجمه آثار نظامی، ضرورت ترجمه لفظی اشعار بصورت نثر بزبان

ترکی احساس شده تا از این طریق افکار آثار نظامی دقیقاً بخوانندگان معاصر رسانیده شود. هرچند این کار بضرر نظم هم تمام شود. زیرا ترجمه آثار نظامی عیناً بزبانهای دیگر امکان پذیر نیست. خوانندگان برای اینگونه کار نظامی‌شناسان ارزش بسزائی قائل شده‌اند. چنانچه اینگونه ترجمه «مخزن الاسرار» از طرف نوری گنج عثمان در طی مدت کوتاهی چهار بار انتشار یافت. هم چنین منظومه «خسرو و شیرین» بشکل جالبی به نثر ترجمه شده است. اخیراً در ترکیه تجربه بسیار جالبی در رشته ترجمه آثار نظامی بدست آمده است.

بطوریکه معلوم است، بهترین ترجمه منظومه نظامی بزبان آذربایجانی ترجمه داستان «لیلی و مجنون» صمد و رغون میباشد. یکی از ستایشگران ادبیات آذربایجانی فاروک گورتونجا (GURTUNJA) تصمیم گرفت، که این ترجمه صمد و رغون را (SAMED WURGUN) با تفسیراتی در برخی از کلمات و شکلهای گرامری، بصورت زبان ترکی درآورده و بدین طریق مسئله ترجمه منظومه «لیلی و مجنون» را به نظم حل کند. در این کتاب دو مقدمه یکی بقلم فاروک گورتونجا (FARUK GURTUNJA) و دیگری بقلم علی گنجه‌لی (ALI GANJELI) داده شده است. در مقدمه اول راجع به پرنسیپ نثرگفته میشود: «این اثر که در انستیتوی زبان و ادبیات آذربایجان بافتخار شاعر نابغه این سرزمین تنظیم گردیده، توسط صمد و رغون از زبان فارسی ترجمه و از طرف فاروک گورتونجا (FARUK GURTUNJA) بگوش استانبول برگردانده شده است.»

در مقدمه دوم که از طرف علی گنجه‌ای همکار دیرین من که بارها در باره نظامی با یکدیگر گفتگو داشته‌ایم نوشته

سه فصل اول «مخزن الاسرار» را بزبان آلمانی ترجمه و منتشر کرد و در آن به تفسیر مبسوطی در باره افکار نظامی در باره نظم و نشر و در باره شاعر حقیقی و وظایف او پرداخته است. به عقیده نظامی شاعر حقیقی بایستی در راه خلق و سرنوشت آن متحمل مصائبی شود، و خود را فدای خلق کند، و قلب خود را مشعلی سازد که راهنمای خلق باشد، نه اینکه مداحی قدرتمندان را پیشه سازد. ای. چ. بورگل (I. CH. BURGEL) در اثر خود قصیده معروف فلسفی نظامی را («ملك الملوك فضل») تحلیل مینماید. کتابی که در سال ۱۹۷۸ بزبان فرانسه منتشر گردیده «صورت نظامی در قصیده: ملك الملوك فضل» نامیده میشود. این هم تصادفی نیست زیرا شاعر در آنجا بتوصیف چهره درونی و ظاهری خویش پرداخته. از آثار جالب توجه سالهای اخیر دانشمندان اروپائی بایستی اثر ن. تاتلای (N. TITLEY)

(دستنویس نظامی قرن چهاردهم در تهران) در شهر ویسبادن (سال ۱۶۷۲) ویشنوسکایا پیسویچوا (WISNIEUSKA PISOWITCHOVA) درباره هنر شعر نظامی در منظومه «هفت پیکر» (در شهر پاریس سال ۱۹۷۳)، ای. شوکین (I. STCHUKIN) (خمس نظامی در پایان سلطنت شاهرخ، سال ۱۹۶۸، پاریس) مینیاتورها در دستنویس «خمس» (۱۹۷۷) شارل شفر (SHEFER CHARLES) بخش نظامی موزه توپ کانوسارائی، در استانبول، پاریس، سال نظامی در انتخابات سال ۱۹۷۶، آمستردام (AMSTERDAM) ر. رنه (R. RENE) بخش مربوط به نظامی در انتخابات فردوسی، «نظامی»، «عمر خیام»، سعدی و حافظ، پاریس ۱۹۷۸ و سایرین.

دانشمندان ایتالیائی در «تاریخ ادبیات فارسی زبان»

شده است، در باره زندگی و فعالیت خلاقه شاعر سخن میبرد. مؤلف نامبرده برای نوشتن این مقدمه از دستنویسهای گوناگونی که در فوند دستنویسهای ترکیه وجود دارد، ابیات جالبی راجع به آذربایجانی بودن شاعر مشاهده کرده است. اینگونه ابیات در آثار خود شاعر هم فراوان است، که در آنها خود شاعر بهتر از دیگران، هم لیاقت و شایستگی خلق خود را و هم افتخار آذربایجانی بودن خویش را توصیف نموده است. در افغانستان هم به تحقیق آثار نظامی میپردازند. در آن کشور اصولاً تأثیر نظامی در پیشرفت ادبیات قرون و سطایی افغانستان و هم چنین دستنویسهای قدیمی موجود در فوند دستنویسهای آن کشور مورد مطالعه و تحقیق قرار میگیرد. در اروپا و امریکا بویژه فعالیت سرشاری در رشته نظامی‌شناسی بعمل میاید. البته در این مقاله امکان بازتاب مجملی از آثار منتشره در سالهای اخیر میسر نمیشاید. لیکن بتذکر برخی از آنها میتوان پرداخت. تازه‌سال پیشتر ترجمه منظومه «خسرو و شیرین» توسط آنری ماسه (HENRI MASSE) یکی از بزرگ‌ترین و قدیم‌ترین خاورشناسان فرانسه بزبان فرانسه انجام گرفت و منتشر شد. خوانندگان با کتاب این دانشمند بنام «اسلام» آشنا هستند. این ترجمه دارای مقدمه مبسوطی راجع بزنگی و فعالیت خلاقه شاعر میباشد که در آن مضمون منظومه تحلیل میگردد. دانشمند دیگر فرانسوی ژ. لبر لازار (GILBER LAZARD) نیز به تحقیق همه جانبه آثار نظامی پرداخته است. از نظامی‌شناسان معاصر میتوان از دانشمند اطریشی ای. چ. بورگل (I. CH. BURGEL) نام برد. او آثار خود را در باره نظامی بزبانهای آلمانی و فرانسه نوشته است.

در سال ۱۹۷۴ ای. چ. بورگل (I. CH. BURGEL)

عنوانی است بسی زیبا و ژرف. با انتخاب این عنوان چلوکوفسکی (CHELKOWSKI) قصد دارد بگوید دیدن آنچه که برای نظامی میسر است برای هرکس امکان پذیر نمیباشد. دنیایی بسیار جالب و زیبا که دائما در زندگی واقعی وجود دارد، ولی غالبا یا ما آنرا نمی بینیم و یا آنرا نادیده گرفته بدون توجه از آن میگذریم.

ترجمه با مقدمه مبسوط نظامی شناس معروف امریکا پرسیل سوسن (PRISCILLA SOUCEK) آغاز میشود. ضمنا مقاله ای جدی و دقیق از طرف همین بانوی دانشمند در منتخباتی که بافتخار ر. اتینخائوزن (R. ETTINHAUSEN) که یکی از بزرگترین دانشمندان نروژی و دوستدار صدیق نظامی میباشد، تحت عنوان «فرهاد و کوه بیستون» منتشر گردیده است. این مقاله نیز بایستی بزبانهای روسی و آذربایجانی ترجمه شود.

نظامی شناسان امریکایی تنها به انتشار آثار خود اکتفا نوزریده آثار دانشمندان بزرگ سایر کشورها را هم ترجمه نموده و بطبع میرسانند. مثلا در سال ۱۹۶۴ در مجله نیواورینت (NEW-ORIENT) مقاله دانشمند چکی یان ریپکا (JAN RYPKA) تحت عنوان «نظامی» بچاپ رسیده است. در این مقاله مولف اطلاعات فشرده ای در باره دوران نظامی و تمدن و فرهنگ محیط شاعر داده و هر منظومه را بطور جداگانه تشریح نموده است.

در سال ۱۹۶۴ در فیلادلفی منتخباتی تحت عنوان «منظومه هایی از فارسی» بچاپ رسیده که در آن مقام ادبی شاعر بخوبی آشکار است. مؤلف در این اثر نظامی را ملک ملوک فضل می شمارد.

دیگر از آثار جالب توجه دانشمندان اثر آرتور رمی

برای آثار نظامی مقام شامخی قائل شده اند. از آنجمله آ. بوئوزانی (A. BAUZANI)، گابریلی (GABRIELLI) پاک لیئارو (PAOLIARO)، سکارسیا (SKARSIA) پیمنتوزا (PIEMONTEZE) و غیره.

فرصت را غنیمت شمرده میخواهم در باره کار های مهم و مفیدی که از طرف مرکز اطلاعات علمی در رشته علوم اجتماعی فرهنگستان علوم آذربایجان در بدست آوردن و تصحیح آثار خارجی در باره ادبیات ما بطور کلی و در باره نظامی بطور خاص صورت میگیرد متذکر شوم.

انگلیسیها باین نتیجه رسیده اند که ترجمه اتکینسون (ATKINSON) یعنی ترجمه «لیلی و مجنون» که زمانی شهرت فراوانی داشت، دیگر کهنه شده. بهمین دلیل هم اخیرا ترجمه دیگری از «لیلی و مجنون» صورت گرفته که آنرا ای. ماتین (E. MATTIN) و ج. هیل (G. HELL) از روی ترجمه آلمانی دکتر ر. گلیکه که آنرا در سال ۱۹۶۸ منتشر کرده بود. بانگلیس در آورده و در اکسور بطبع رسانیده اند. ترجمه تازه انگلیسی قسمت بزرگی از متن «هفت پیکر» نیز از روی ترجمه آلمانی ر. گلیکه توسط السی و جورج هیل (ELSIE AND G. HELL) انجام گرفته و در سال ۱۹۷۶ در لندن منتشر شده است.

در رشته نظامی شناسی از طرف دانشمندان امریکا هم کارهای بزرگی انجام داده شده است. یکی از ویژگیهای ارزش نظامی - شناسان امریکایی کوشش آنان برای شناساندن نظامی به خوانندگان امریکایی میباشد. همکاری دیرین من پیتروچلوکوفسکی (PETER CHELKOWSKI) در سال ۱۹۷۵ حکایاتی منتخب از «خمس» نظامی را تحت عنوانی رمانتیک «آینه سحرامیزگیتی» در نیویورگ بچاپ رسانید. عنوان مزبور

بایستی اقشار مختلف جامعه را به این جریان نور افشان که توام با مهر و عاطفه، سعادت و حکمت می باشد جلب نمود. این است که اکنون تحقیق آثار نظامی در کارنامه خاورشناسان جهان گنجانیده شده است.

مسلم است که آثار مذکور موازی با جنبه های مثبت دارای یک نارسایی عمومی متدولوژیک نیز می باشد.

بنا بقرار کمیته مرکزی حزب کمونیست آذربایجان شوروی، امر تحقیق و ترویج آثار شاعر نابغه و متفکر نامی آذربایجان نظامی گنجوی که علاوه بر اهمیت تاریخی و فرهنگی دارای اهمیت سیاسی نیز می باشد بایستی تقویت شود.

دانشمندان شوروی باید در راس جریان تحقیق آثار نظامی بمقیاس جهانی قرار گیرند و در این مورد مقام شامخی را احراز نمایند.

فهرست کتب و اطلاعاتی که در باره آثار نظامی به خوانندگان ارائه میشود، بمنظور آشنایی آنان با ترجمه آثار نظامی بزبانهای ملل شوروی و سایر خلقهای جهان می باشد. در این فهرست کوتاه و اطلاعات مختصر مجموعه ای از مقالات و تحقیقات علمی و پژوهشی که در ارتباط با آثار شاعر می باشد، داده شده است. مسائل مربوط به ترتیب و تنظیم ترجمه آثار نظامی بزبانهای مختلف اروپایی و شرقی در آینده نزدیک در چند جلد بچاپ خواهد رسید که این اطلاعات مختصر سر آغاز این کار عظیم می باشد.

(ARTUR REMY) می باشد که در سال ۱۹۶۶ در

نیویورگ بچاپ رسیده است. این اثر مربوط به نفوذ ادبیات شرق در اشعار شاعران آلمانی می باشد که آثار آن در طی تاریخ ادبیات بخوبی مشاهده میگردد. مولف نامبرده نفوذ شمر بخش شاعران شرق و از آن جمله شعرای هندی، ایرانی و آذربایجانی را در طرز تفکر و درک هنری استادان شعر مانند گوته، شیلر (SHILLER)، هاینه (HEINE)

و غیره بنحوی بارز نشان میدهد، و نظامی را در ردیف اول شاعرانی میداند که بانفوذ الهام بخش و والای خود تاثیر عمیقی به اشعار شاعران آلمانی نموده است. ترجمه و طبع این کتاب قابل تقدیر و تمجید در کشورها نیکه نظامی در آن محبوبیت دارد، از مسائل لازم بشمار میرود.

آنچه گفته شد مجملی بسیار سطحی و مختصری از تحقیق آثار نظامی، از درجه و مقیاس علاقه به نظامی و از شهرت جهانی این نابغه شعر میباشد. گفته های مزبور هرگز نمیتواند، فهرست کارهای انجام شده و یا در شرف اجرای نظامی شناسی را احاطه نماید. برای اینکه تصور کاملی از نقش پر عظمت این شاعر متفکر در معنویات بشری داشته باشیم، بایستی بطور مختصر هم شده باشد، در باره کارخستگی ناپذیر دانشمندان کشور ما چه از لحاظ ترجمه و تحقیق و چه در رشته برپایی آثار نظامی و بیوگرافی شاعر نام برد. باید مرتباً مسائل مربوط به ارتباط نظامی با ادبیات جهانی را برشته تحریر در آورده و بچاپ رسانید.

از گفته های فوق بایستی به این نتیجه رسید که دانشمندان دنیا مدتها پیش از این به اینکه بندرت ستاره درخشانی چون نظامی در آسمان ادب می درخشد و نور آن نصیب بشریت میگردد، پی برده بودند. آنها فهمیده بودند که

STUDY of NIZAMI in FOREIGN COUNTRIES

Peoples of the Near and Middle East, when Nizami was still alive, were already aware of the global, world-wide importance of his works, for it changed the direction of artistic and social thought, affected further development of literature of those peoples.

Nizami became an inseparable part of the spiritual life not only of Azerbaijan, but Central Asia as well — the Caucasus, Iran, Turkey, India, Arab countries and others.

One of the characteristic features of great writer's works is their constant eternal vitality; for their essence, beauty and splendour, their purpose to make people happy reveal and will reveal as human culture develops and the level of world civilization increases; the wider the human outlook, the clearer and brighter the innumerable "facets" of such works.

Nizami's works are the best examples of everything mentioned above. Since the XII century the poems of Nizami have become the

immutable law of poetic art and everyone, who dared to enter the temple of poetry had to write an imitation (nazire) to Nizami's masterpieces. That is why nowadays there exist more than five hundred nazire to different poems of Nizami. If before the 17th century his works were the object of imitation, research and admiration for the peoples of the East, after this time it was gradually shared by peoples of Europe, then America, Far East and Africa.

The study of Nizami's poetic heritage in Europe began in the 18th century, and at once it acquired a multifarious character. Not only were the poet's works published in the original, but they were also translated into Latin, English, German, French, Italian and other languages, the poet's biography was reconstructed and his poetic images and socio-political ideals were interpreted.

For the first time the name of Nizami appeared in Europe in the work of French scientist D'Herbelot, who devoted two articles of his famous book "Bibliothek Oriental" to the great poet.

Much was done by W. Jones, L. Hain, N. Bland, A. Sprenger, who, beginning in 1785 tried, on the basis of one manuscript, to reconstruct texts of some of Nizami's poems, and then published them in a rather big edition. At the same time the work on the translation of his poems began. Thus, the English scientist W. Jones as far back as in the year 1785 translated all his twelve novellas which form the

main artistic part of the "Treasury of Mysteries". A famous German orientalist E. Hammer-Purgstall, the author of the first "History of Persian Belles-Lettres" in the early XIX century introduced extracts from Nizami's works to German readers. Those translations enabled Goethe to understand the greatness and eternity of Nizami and to admire his genius.

In 1836 J. Atkinson translated into English Nizami's poem "Leili and Mejnun" which enabled English readers, who took pride in their nation's poetry, to learn that Shakespeare was not unique, that long before there had lived and worked a poet and thinker as great as Shakespeare himself. The Englishmen were sure that

"never was a story of more woe
than this of Juliet and her Romeo".

But it turned out that there had been a story much more sorrowful than the one of Juliet and Romeo; it was a story of Leili and her Mejnun. The translation of this poem caused quite a sensation among the reading public and was published several times. As for the translation of "Iskander name" made and published in London in 1818 by W. Clarke, it confirmed the Europeans' feeling that many artistic themes and problems, which became the object of European belles-lettres and philosophic thought only in the 17—18th centuries, had been discussed and studied long before in the far-away land of Azerbaijan.

Popularization of our poet's works in

European countries became an important part of the art of translation in general. A German orientalist E. Hurt, an Italian orientalist E. Pidzzi, French scientists Barbie-de Meynard, Silvester-de Sassy translated and published in their languages extracts from Nizami's poems and made them part of their own literatures.

Being aware of the world-wide importance of Nizami's poems Western science made it its task to study his personality, his way of life, his political and social milieu, that is to say, to understand what he was like in his everyday life.

The first serious attempts to reconstruct his biography, on the basis of the analysis of his own works, were made by a German scientist V. Bacher. In 1871 in Leipzig he published his first monograph on Nizami's life and works. This comparatively small treatise laid the foundation of a scientific subject-Nizami-studies, which became one of the most important themes of European orientalism.

Later mistakes and omissions were corrected by well-known orientalists of subsequent generations: by G. Ethe, Ch. Rieu, E. Browne, K. Wilson, R. Levi, A. Arberry, by a prominent Czech scientist J. Rypka and others.

A great contribution was made by a well-known Iranian scientist Vahid Dustgir, who devoted all his life to the study and reconstruction of Nizami's texts. He worked more than 20 years at the analysis and collection of the poet's thirty manuscripts and at last, for the first time in the history of literature, he mana-

ged to reconstruct the text of "Hamse" and his lyrical poetry as they were known in the middle of the 15th century. Besides he compiled a vast commentary to "Hamse" without which it would be very difficult to understand the depth of his thought and his characters.

Mention should be made, however, of the fact that the study of Nizami was raised to the level of modern science only by the Soviet scientists, with E. Bertels, a prominent orientalist and the Academy of Sciences Associate-Member, at the head. His fundamental treatises, as well as the enormous works done by the scientists of both Azerbaijan and other Soviet Republics, translations into Russian and other languages, laid a solid foundation on which both Soviet and foreign scientists began to establish a new scientific study of Nizami. Year by year the sphere of Nizami's influence gets wider and wider, as his works gain recognition in the most far-away parts of the world.

The Far East, whose vast lands (as, for instance, China) inspired and were glorified by Nizami was long unaware of the artistic achievements made by Azerbaijan. But during the past years this state of affairs has changed, for example, Japanese readers, by means of European translations, began to display great interest in Nizami's works, that's why the Japanese orientalists began an intensive study and interpretation of his works. Some 12 years ago Tokyo University sent Sachico-san, working for a doctor's degree, to Teheran with a view to study Nizami's works. She asked me

to suggest a theme for her. I advised her to write a thesis on "Female Characters in Nizami's Works", as young and energetic Sachico-san knew Persian perfectly. It took her only two years to write a monograph and to get a doctor's degree.

Later this monograph was published in Japan, and Doctor Sachico-san decided to devote herself to the study, translation and popularization of Nizami's works in Japan.

Not long ago, in 1977, Okydo E. published his translation of "Hosrov and Shirin" into Japanese, furnishing it with the preface on Nizami's life and work. Many other scientists study Nizami as well.

As we know, the Chinese began to show interest in the Azerbaijan culture and in Nizami's works particularly in the 50s. Extracts from lyrical poems and several parts of "Hosrov and Shirin" were translated into the Chinese language and there appeared a tendency to compare some aspects of Nizami's thought with the Confucian school and those of some Chinese poets-classics. I think, that comparison is often a means of explaining clearly and plainly something new, unknown and unusual.

As for the Middle and Near East peoples' interest in Nizami, it has never failed. Scientists of Iran, Afganistan, India, Turkey, Pakistan, Arab countries, etc. always consider Nizami to be one of the forefathers of their wonderful realm of poetic dreams of the universal harmony on earth.

Shibli Numani, the Indian scientist, in his

well-known treatise "Poetry of Adjam" (1924), translated into many languages, stated, that if Nizami had not existed, there would have never been such a great poet in India as Hosrov Dehlevy and other "nightingales" without whom India would be spiritually poor. This idea was recognized by all Indian scientists and taken as a basis for all their research. Texts of Dehlevy's poems, published year after year, contain vast research given in the form of a preface which gives a comparative analysis of Nizami's and Dehlevy's poems.

To their credit be it said, the Indian scientists always pay tribute to the Azerbaijanian poet.

Enormous work in this field was done and is being done now in Turkey. Mention should be made of the late Ahmad Atesh, who took great pains to discover publications of the hitherto unknown documents of the Nizami epoch. In libraries of Turkey. There is a great number of rare and ancient manuscripts of Nizami. On the basis of the Turkish manuscripts a Czech scientist J. Rypka published in Iran a number of Nizami's poems as yet unknown. One of the merits of the Turkish Nizami-study is the fact that despite the century-old experience in the poetic interpretation of the poet's works they became aware of the necessity to translate Nizami's works into Turkish in order to show the inexhaustible variety of thoughts and images of Nizami's poems—even if they had to sacrifice their artistic value (for the adequate translati-

on of his poems into other languages is next to impossible). This work of the Turkish scientists was highly esteemed: the translation of the "Treasury of Mysteries" in prose, made by Gendjosman was published four times. There was also a wonderful prose translation of "Shirin and Hosrov" into Turkish.

Not long ago another experiment was made in the translation of Nizami's works. As it is known, the best of all the interpretations of Nizami's poem "Leili and Mepnun" into Azerbaijanian, was the one made by Samed Vurgun. Faruk Gurtundja, one of the admirers of Azerbaijan literature, decided to make an adaptation of this poem for Turkish readers by changing some words and grammatical forms thus finding a solution of how to translate "Leili and Mejnun" into Turkish. The first edition contains a preface which says: "This work made by the Institute of Language and Literature in honour of Nizami Ganjevi, the great Azerbaijan poet was translated from the Persian language by Samed Vurgun and remade by M. Gurtundja in the Istanbul dialect."

The second preface written by my old colleague A. Gandjeli was devoted to the description of Nizami's life and work. In order to write it he looked through the numerous manuscripts kept in Turkish manuscript-depositories. On the margin of one of the manuscripts he found some "beits" (two-line poems) about the poet's Azerbaijanian origin. In his works the poet better than anybody else managed to

praise his people's virtues, he was proud of being an Azerbaijani.

Afgan scientists also study Nizami, in particular, Nizami's influence on the development of the Afgani medieval literature and his manuscripts kept in the rich book-depositories of the country.

Intensive work is being done in Europe and America. There is no opportunity to give a review of these works published recently but I'd like to mention some of them. Some 11 years ago a French translation of "Shirin and Hosrov" was published. It was done by a prominent French orientalist Henry Masse, whose book "Islam" is well known to our readers. The translation is furnished with a big preface which contains information on the poet's life and works and the analysis of the ideas contained in the poem.

Another French scientist professor Gilber Lazar also made an intensive study of Nizami's works. The Austrian scientist I. Ch; Burgel writes his works on our poet in German and French. In 1974 Burgel published the German translation of the first three chapters of the "Treasury of Mysteries", as well as a profound commentary to it and an essay on Nizami's conception of prose and poetry, of his idea of a real poet's mission, who must suffer for his people and humanity, sacrifice himself for their sake, "setting his heart on fire and showing the right way," instead of glorifying rulers of the powerful.

Another treatise of Burgel's is devoted to the analysis of Nizami's famous work beginning with the words "I'm the king of kings." Burgel's work published in 1978 in French is entitled "Nizami's self-portrait in his poem 'I'm the king of kings'", which was so named because in it the poet showed his spiritual self.

I'd like to mention other works of European scientists, such as "Nizami's manuscript of the 15th century in Teheran" by N. Titley (1972, Wisbaden), "On Nizami's poetic mastership in his poem 'Haft-peikar'" by Wisniewska-Pisowiczowa (Paris, 1973), "Hamsa" by Nizami at the end of Shakruh reign" by I. V. Schoukin (Paris, 1968), "Miniatures in the manuscript of 'Hamse' by Nizami in the Museum of 'Topkapu sarayu' in Istanbul" (Paris, 1977), a part on Nizami in a reading-book by Sh. Charles (Amsterdam, 1976), a part on Nizami in a book "Firdousi, Nizami, Omar Heyyam, Saadi and Hafiz" by R. Rene (Paris, 1978) and others.

Italian scientists A. Bausani, Gabrieli, Pogliaro, Scarsia, Piemontese and others also paid a considerable attention to Nizami in their works on the history of Persian literature.

I'd like to take this opportunity to mention the important work done by the Centre of Scientific Information on social sciences of the Azerbaijan Academy of Sciences which finds and reviews foreign publications on our literature and on Nizami in particular.

The English readers decided that the once famous translation of "Leili and Mejnun" by

J. Atkinson is now out of date. So not long ago a new translation was made, based on interliner translation, published by Doctor Gelpke. The authors of the English version are E. Mattin and I. Hell. (Oxford, 1966). A German translation of the "Seven Beauties" made and published by Gelpke was written in poetic form by Elsie and J. Hell and published in 1976, Oxford.

Work in this field is done by American scientists as well. One of the merits of the American scientists is their attempt to make the texts of Nizami's works plain and comprehensible for a wide circle of readers. Thus my old colleague Peter Chelkowsky in 1975 published in New York an adapted translation of selected novellas and stories from "Hamse" with the poetic title "Mirror of the Invisible World—stories from Hamse by Nizami." It is a wonderful and wise title. By giving it Chelkowsky wanted to emphasize that Nizami could see things invisible for the eye of a common human being, that he opened a wonderfully beautiful world which exists in real life, but usually people pass it by without seeing it. The translation is furnished with a preface made by one of the USA scientists. P. Soucek. In 1974 she published a very serious work in a collection of articles "In honour of R. Ettinhausen, a great admirer of Nizami, the prominent Norwegian orientalist" entitled "Farhad and the Bistun Mountain." This essay ought to be translated into the Azerbaijan and Russian languages.

The American scientists not only publish their research, they translate and publish works of other experts of foreign countries as well. Thus, in 1964 in a magazine "New Orient" an article by the late Czech scientist J. Rypka — "Nizami" was published in which the author gives information on the cultural milieu of the poet and the characteristics of each of his poems.

In 1964 in Philadelphia I. Yohanan published his "Anthology entitled "Poems from Persian" in which considerable attention is paid to Nizami, who is called "a patriarch of the Eastern poets."

Of considerable interest is a treatise by Arthur Remy, published in 1966 in New York. The book is devoted to the influence of the East on the works of German poets. The author on his monograph retraces the favourable influence of Eastern — Indian, Azerbaijanian and Iranian — poets on the way of thinking and artistic perception of the greatest masters of belles-lettres — Goethe, Shiller, Heine and others. The author considers Nizami to be the first among the great Eastern poets who enriched the way of thinking of German poets, with something new and unknown, noble and unusual, romantic and elated. Our readers ought to get acquainted with the annotation of the book.

Everything mentioned above is but a cursory review of how and in what directions Nizami's works are studied and popularized

now in different parts of the world. But the review does not exhaust what has been done and is being done now. In order to give a full idea of the greatest role Nizami plays in the spiritual life of mankind one ought to say what amount of work is done in our country, how restlessly scientists work at the study, interpretation, at the reconstruction of biography and texts.

All this could be summed up: scientists of the world are well aware that such poets like Nizami are rare in the history of mankind, so it is important to give the opportunity to a wider spectrum of society to get acquainted with his genius, to see the beauty, kindness and wisdom of his ideas. So the study of Nizami is important for world oriental science.

The treatises on Nizami mentioned above besides their merits have one general drawback which lies in their methodology. The decision taken by Azerbaijan Communist Party Central Committee to promote the study and popularization of the poet's historico-cultural and poetical heritage is of great importance.

Soviet scientists should be at the head of world Nizami-studies. This booklet is the first attempt to give a bibliographical account of the publications of Nizami's works and researches on life and creation of the great poet in different countries of the world. We hope that in future our scientists will give us a more detailed investigation on the studies on Nizami in the world.

ETUDE DE NIZAMI DANS LES PAYS ÉTRANGERS.

Les peuples du Proche et du Moyen Orient ont compris le caractère global et humain de l'oeuvre de Nizami encore de son vivant, car elle a changé le moyen et la tendance de l'esprit artistique et social et le processus ultérieur du développement de la littérature de ces peuples. Nizami est devenu une partie intégrante de la vie spirituelle non seulement de l'Azerbaïdjan mais aussi de la Transcaucasie, de l'Iran, du Turkestan, de l'Inde, des pays arabes etc.

L'une des particularités du caractère humain des créations des grands artistes consiste en leur mouvement permanent, car leur valeur, leur beauté, leur grandeur, une envie ardente de rendre les gens heureux exprimées dans ces oeuvres se découvrent et seront découvertes au fur et à mesure de la formation de la culture humaine, de l'élévation du niveau de la civilisation sur le plan mondial. Plus la vue intérieure humaine devient perçante plus claires

et plus vives deviennent les bornes innombrables de pareilles créations suréminentes.

L'oeuvre de Nizami représente une parfaite illustration des faits mentionnés ci-dessus.

Si jusqu'au XVII-ième siècle son oeuvre était objet d'imitation, de recherche et d'admiration pour les peuples du Proche et du Moyen Orient, depuis la période indiquée elle devient un apanage des peuples de l'Europe et plus tard de l'Amérique, de l'Extrême Orient et de l'Afrique.

L'assimilation de l'héritage poétique de Nizami en Europe a débuté au XVIII-ième siècle et a tout de suite pris un caractère à plusieurs plans.

Ainsi, en 1697 Nizami a été présenté avec deux articles dans le dictionnaire encyclopédique "La bibliothèque orientale" du célèbre orientaliste français d'Herbelot. Cela a donné la possibilité aux lecteurs européens d'avoir une idée sur ce poète. En même temps on a commencé à éditer les oeuvres du poète en original, à les traduire en latin, en anglais, en allemand, en français, en italien et en d'autres langues, à reconstituer la biographie du poète et à interpréter ses personnages poétiques et ses idéaux sociaux et politiques.

V. Johns, L. Haïne, N. Blande, A. Sprengère ont bien mérité de ce point de vue comme des pionniers qui à partir de 1785 essayaient d'établir les textes de certains poèmes de Nizami à la base d'un ou de quelques manuscrits et les publiaient à un assez gros tirage pour cette époque.

Le travail sur la traduction des oeuvres du poète a débuté parallèlement. Ainsi, le savant anglais V. Johns encore en 1785 a traduit les vingt nouvelles illustrées qui faisaient une partie importante du "Trésor des secrets".

Le célèbre orientaliste allemand J. Vg. Hammer-Pourgestall, auteur de la première "Histoire des belles-lettres persanes" au début du XIX-ième siècle dans sa traduction a renseigné les lecteurs allemands sur les extraits des poèmes de Nizami. Ses traductions ont permis au grand Goethe de saisir la grandeur et la perpétuité des créations de Nizami et de s'incliner devant son génie.

En 1936 J. Atkinson a traduit en anglais le poème "Les Amours de Layla et de Madjnoun" ce qui a permis aux lecteurs anglais étant dignement fiers de leur propre poésie d'apprendre que Shakespeare n'était pas seul et que bien avant lui en Azerbaïdjan avait vécu en créant son oeuvre un artiste et un penseur de même grandeur, de même génialité.

Après Shakespeare les Anglais étaient fort sûrs de ce qu'il n'y avait plus au monde d'histoire plus triste que celle de Roméo et Juliette. Il s'est avéré soudainement qu'il y avait dans le monde „Les Amours de Layla et de Madjnoun", une histoire encore plus triste que celle-là.

La traduction de Layla et Madjnoun a suscité un agiotage parmi les lecteurs et à bref délai a subi quelques éditions.

Mais la traduction de "Işkander-Nameh"

réalisée et publiée en 1818 à Londres par W. Clarke a assuré les Européens davantage dans la découverte récente, notamment dans ce qu'en Azerbaïdjan lointain on avait déjà discuté plusieurs questions et problèmes d'art qui ne sont devenus l'objet de leur belles-lettres et de leur pensée philosophique qu'aux XVII-ième et XVIII-ième siècles.

La popularisation des oeuvres de notre poète dans les pays d'Europe au XIX-ième siècle est devenue l'un des problèmes les plus urgents de l'art de traduction en général.

L'orientaliste allemand J. Kharte, l'orientaliste italien J. Pidzzi, les Français Barbier de Meynard et Silvestre de Sassy ont traduit et publié en leurs langues les extraits importants des oeuvres de Nizami et l'ont fait apânage de leurs littératures.

Ayant pris conscience de l'importance universelle des créations de Nizami la science occidentale s'est fixée pour tâche d'établir l'identité du poète, sa manière de vivre, la situation politique et culturelle qui l'entourait, bref de préciser l'image du génie dans la vie quotidienne.

La première grande tentative de rétablir la biographie de Nizami a été faite par le jeune savant allemand V. Bacher pour rétablir la biographie de Nizami à la base de l'analyse des indications du poète-même disséminées par lui dans différentes parties de ses oeuvres.

En 1871 à Leipzig il a publié la première monographie sur la vie et l'oeuvre de Nizami. Cet ouvrage n'étant pas très grand de volume

a mis base à l'étude véritablement scientifique de l'oeuvre de Nizami devenue l'un des principaux problèmes de l'orientalisme européen.

Ultérieurement les erreurs et les oublis de V. Baker ont été corrigés par les célèbres orientalistes des générations suivantes: G. Ethé, T. Ch. Rieu, E. Braune, K. Wilson, R. Levi, A. Arberry, par le savant remarquable tchèque Jan Rypka et par d'autres.

Une contribution importante dans l'étude de Nizami a été faite par le savant iranien connu Vahid Dastgirdi qui a consacré sa vie à l'étude et à la reconstitution des textes de Nizami; plus de 20 ans il a travaillé sur trente anciens manuscrits du poète en les collationnant et les analysant et pour la première fois dans l'histoire de la critique littéraire il a reconstitué le texte "Khamseh" (recueil de cinq poèmes) et les poésies lyriques du poète dans l'état connu au milieu du XIV-ième siècle.

Le grand mérite de V. Dastgirdi est celui d'avoir largement fourni de commentaires le texte "Hamseh" sans quoi il serait difficile de parvenir à la profondeur insondable des pensées et des personnages de Nizami.

Pourtant il est à signaler que l'histoire de l'oeuvre de Nizami a été élevée au niveau des exigences de la science contemporaine par les savants soviétiques avec E. Bertels-orientaliste éminent, membre correspondant de l'Académie des Sciences de l'URSS-à la tête. Les travaux fondamentaux de Bertels, un travail important réalisé par les savants azerbaïdjanais et les

critiques littéraires de Nizami dans les autres républiques fédérées, les traductions de ses oeuvres en russe et en d'autres langues ont créé une base solide sur laquelle les savants soviétiques et étrangers ont commencé à édifier l'histoire majestueuse de l'oeuvre de Nizami. Pour illustrer ce fait on peut citer quelques exemples de l'extension de l'influence de Nizami qui s'étend d'année en année sur tous les coins du monde les plus éloignés. Comme on le sait, l'Extrême-Orient dont les vastes terres (La Chine, par exemple) ont été chantées avec une grande connaissance et avec enthousiasme dans les oeuvres de Nizami un long moment faisait sourde oreille aux acquis littéraires de l'Azerbaïdjan.

Pourtant les années dernières la situation a complètement changé. Par exemple, les lecteurs japonais se sont vivement intéressés à l'oeuvre de Nizami par l'intermédiaire des traductions européennes et voici pourquoi les savants orientalistes japonais se sont rapidement mis à étudier et à traduire ses oeuvres. Il y a une douzaine d'années que l'Université de Tokyo a envoyé à Téhéran son candidat au doctorat Satchiko-San pour l'étude de l'oeuvre de Nizami. En ce moment je faisais les cours aux universités de l'Iran. Elle m'a demandé de lui proposer un thème à étudier. J'ai proposé à la jeune et énergique Satchiko-San connaissant la langue persane d'écrire une thèse sur les personnages "Images féminines dans l'oeuvre de Nizami".

En deux ans elle a écrit une monographie

considérable sur ce thème et a soutenu sa thèse. Par la suite ce travail a été publié au Japon et le docteur Satchiko-san a pris décision de se consacrer à l'étude, à la traduction et à la popularisation de l'oeuvre de Nizami au Japon.

Il n'y a pas longtemps, en 1977, Okydo E. a publié la traduction de "Chosroès et Chîrîn" (Khosrov et Chirine) en japonais, ayant fourni le livre d'une vaste préface sur la vie et l'oeuvre de Nizami. Il existe au Japon d'autres spécialistes travaillant sur l'oeuvre de Nizami. D'après les informations que nous possédons les Chinois ont manifesté un vif intérêt à l'oeuvre de Nizami et à la culture azerbaïdjanaise en général dans les années cinquantes de notre siècle.

Vraiment, souvent la comparaison peut servir de moyen d'une forme accessible pour expliquer les faits nouveaux inhabituels.

On a traduit en chinois certains extraits de la poésie lyrique du poète et des fragments de son poème "Chosroès et Chîrîn" (Khosrov et Chirine), de plus il y a eu même les tentatives de comparer certains aspects de la mentalité de Nizami à l'étude de Confucius et des poètes classiques chinois.

En ce qui concerne l'intérêt des peuples du Proche et du Moyen Orient pour Nizami il était constant. Les savants de l'Iran de l'Afghanistan, de l'Inde, de la Turquie, du Pakistan, des pays arabes etc. considéraient toujours Nizami comme l'un des fondateurs de leur bel univers des visions poétiques réalisées par

par l'intermédiaire de la conception de l'harmonie universelle.

Le savant indien Chibbi Noumani dans son fameux ouvrage "La poésie d'Adjam" (1924) traduit en plusieurs langues a déclaré une simple vérité: sans Nizami il n'existerait ni poète indien Khosrau Dahlavi, ni plusieurs "autres rossignois" sans lesquels le pays serait spirituellement pauvre. Cette idée a été acceptée par tous les savants indiens et a été mise au fond de leurs recherches consacrées à la littérature classique de l'Inde. Les textes des poèmes de K. Dahlavi édités d'année en année contiennent de vastes recherches sous la forme d'introductions où l'on donne une analyse comparative des poèmes de Nizami et de Daklavi.

A l'honneur des savants indiens ils rendent toujours hommage au poète azerbaïdjanais.

Un énorme travail dans le domaine de l'étude de l'oeuvre de Nizami s'est fait et se fait à présent en Turquie. Il est à noter à part les ouvrages de défunt Akhmed Atach qui a beaucoup travaillé pour la révélation des publications des documents de l'époque de Nizami méconnus jusque-là. Dans les bibliothèques de la Turquie il y a un très grand nombre de vieux et de rares manuscrits de Nizami. C'est justement à la base des manuscrits turcs que le savant tchéque Jan Ripka a publié un jour en Iran toute une série de gazelles inconnues de Nizami.

Un des mérites de l'étude turque de l'oeuvre de Nizami est en ce qu'en dépit de l'expéri-

ence de la traduction poétique des oeuvres du poète le long des siècles elle a pris conscience de la nécessité de la traduction philologique, littéralement prosaïque de ses oeuvres, même au prix du sacrifice de leur valeur artistique (car la traduction adéquate, équivalente des oeuvres de Nizami en une autre langue est presque impossible) pour montrer aux lecteurs contemporains la richesse impuisable de ses idées et de ses personnages. Les lecteurs ont dignement apprécié la tâche des savants turcs dans le domaine en question. Par exemple la traduction prosaïque du "Trésor des secrets" de Handg Osman a subi quatre éditions. On a parfaitement traduit en prose "Chosroès et Chirin" (Khosrov et Chirine).

Il n'y a pas longtemps qu'on a réalisé en Turquie une magnifique expérience dans le domaine de la traduction de Nizami. Il est de notoriété générale que la traduction de "Layla et Madjnoun" de Samed Vourgoun est considérée comme la meilleure parmi tous les poèmes de Nizami traduits en azerbaïdjanais.

Faroukh Gouroundja, un des grands admirateurs de la littérature azerbaïdjanaise a décidé d'adapter cette traduction pour les lecteurs de son pays ayant employé certains mots et formes grammaticales à la manière turque. Le livre est fourni de deux préfaces: celles de F. Gouroundja et d'Ali Gandjali.

La première préface contient une information sur le principe de l'édition: "Cette oeuvre préparée à l'Institut de la langue et de la lit-

térature en l'honneur du grand poète azerbaïdjanais Nizami Gandjavi est traduite du persan par S. Vourgoun et remaniée en dialecte d'Istamboul par M. F. Gouroundja."

Dans la deuxième préface écrite par mon collègue A. Gandjali avec qui nous avons plusieurs fois discuté le problème de Nizami il s'agit de sa vie et de son oeuvre. Pour préparer cette préface il a parcouru un très grand nombre de manuscrits. Sur la marge de l'un des manuscrits il a trouvé un beît bien significatif concernant l'origine azerbaïdjanaise du poète. Il en existe trop dans ses oeuvres; le poète lui-même y a chanté mieux que n'importe qui les mérites de son peuple et le sentiment de fierté d'être Azerbaïdjanais.

En Afghanistan de même on s'occupe beaucoup de l'oeuvre de Nizami. Là, principalement, on étudie l'influence de Nizami sur le développement de la littérature afghane du moyen âge et en outre les anciens manuscrits gardés dans les riches bibliothèques du pays.

L'étude des oeuvres de Nizami est particulièrement intensive en Europe et en Amérique. Certainement, ici il n'y a pas de possibilité de donner un aperçu détaillé des ouvrages parus dans les années dernières. Cependant je voudrais bien parler à part de certains d'eux.

Ainsi il y a onze ans qu'a paru la traduction en français du poème "Chosroès et Chîrîn" (Khosrov et Chirine) faite par Henri Massé grand et ancien orientaliste de la France dont le livre "Islam" est bien connu de nos lecteurs.

La traduction est fournie d'une vaste préface où l'on a éclairé la vie et l'oeuvre du poète et l'on a analysé l'idée du poème.

L'oeuvre de Nizami est étudiée intensivement et profondément par un autre savant français, professeur Gilbert Lazard. Parmi les critiques littéraires de Nizami il est à souligner à part le nom du savant autrichien J. Tch. Burgelle. Il écrit les ouvrages sur notre poète en allemand et en français, professeur Gilbert Lazard. Parmi les critiques littéraires de Nizami il est à souligner à part le nom du savant autrichien J. Tch. Burgelle. Il écrit les ouvrages sur notre poète en allemand et en français. En 1974 J. Tch. Burgelle a publié la traduction allemande des trois premiers chapitres du "Trésor des secrets", de vastes commentaires pour eux un essai sur la conception de Nizami, sur la poésie et sur la prose, sur la mission du vrai poète qui devait souffrir pour le peuple et pour le sort humain, se sacrifier pour le bien de l'humanité "en enflammant son âme et en indiquant la juste voie" et non pas exalter le pouvoir régnant et les puissants du monde.

Un autre ouvrage de J. Burgelle est consacré à la kacida philosophique qui commence par les mots "Je suis le roi des rois" L'ouvrage publié en français en 1978 est nommé "Autoportrait de Nizami dans sa kacida "Je suis le roi des rois". Ce n'est pas dû au hasard car le poète y a présenté l'image de son for intérieure et de son extérieur.

Parmi d'autres ouvrages intéressantes des

savants européens il faut particulièrement souligner ceux de N. Tittley "(Manuscrit de Nizami du XIV-ième siècle à Téhéran)", de Visnievska-Pissovitchova ("A propos de la maîtrise de Nizami dans son poème "Haft Peïkar", Paris, 1973), de I. S. Choukin ("Ham-sa, Nizami de la fin du règne de Shahrouh", Paris, 1968), "Miniautres en manuscrit "Ham-sa" de Nizami", au musée "Top-Kapou Saraï" à Istamboul, Paris, 1977), de Shefer Charles (chapitre "Nizami" dans la "Chrestomathie", Amsterdam, 1976), de P. René (Chapitre de Nizami dans le recueil "Firdauci, Nizami, Omar Khajam, Sa'di et Hafiz", Paris, 1978) etc.

Les savants italiens A. Bauzani, Gabriéli, Pogliaro, Skarcia, Piémontezé et d'autres ont accordé une attention particulière à Nizami dans les ouvrages sur l'histoire de la littérature des pays parlant persan.

En profitant de l'ocasion je voudrais mentionner une grande tâche valable du centre de l'Information sur les sciences sociales de l'Académie des Sciences de l'Azerbaïdjan incluant la révélation et l'analyse d'une série de publications étrangères sur la littérature en général et sur Nizami en particulier.

Les lecteurs anglais ont cru que la traduction de "Leila et Medjnoun" de G. Atkinson ayant fait autrefois du bruit avait vieilli et à cause de cela on a fait une nouvelle traduction poétique à la base d'une totale traduction allemande mot à mot publiée par docteur ès sciences R. Gelpke.

Les auteurs de la versification anglaise sont R. Mattin et J. Hell (Oksford, 1968). La traduction prosaïque en allemand des "Sept merveilles" préparée et publiée par le même R. Gelpke a été versifiée en anglais par Elsie et J. Hell et a été récemment éditée en Angleterre (Oksford, 1976).

Un grand travail dans le domaine de l'étude de Nizami se fait aussi par les savants américains. Un des grands mérites des critiques littéraires d'Amérique de Nizami est leur désir de le rendre accessible à un large auditoire. Par exemple, mon ancien collègue Peter Chelkouski a édité à New-York une traduction adaptée des nouvelles choisies et des récits tirés de "Khamsèh" sous le titre romantique de "Miroir du monde invisible-contes du recueil "Khamsèh" de Nizami".

Le titre en même temps judicieux et beau! En l'employant P. Chelkopski voulait mettre en valeur ce qui était inaccessible pour l'oeil humain. Il a découvert à l'Humanité un monde magnifiquement beau qui existait toujours dans la vie réelle et devant lequel les gens passaient d'habitude sans s'en apercevoir, sans le remarquer. La traduction est fournie d'une préface bien travaillée, faite par l'un des grands critiques littéraires de l'étude de Nizami aux Etats-Unis.

Priscilla Soucek. D'ailleurs elle a publié en 1974 un ouvrage sérieux et scrupuleux (dans le recueil "En l'honneur de R. Ettinhausen, grand admirateur de Nizami, éminent orienta-

liste norvégien) sous le titre de "Farhad et Mont Bisutun". Il serait utile de traduire cet essai en azerbaïdjanais et en russe. Les critiques littéraires de l'étude de l'oeuvre de Nizami en Amérique ne se bornent pas à la publication des découvertes; de plus ils traduisent et publient les ouvrages de grands connaisseurs étrangers de l'oeuvre du poète. Ainsi en 1964 dans la revue "New Orient" a été publié un article du défunt critique littéraire de Nizami en Tchécoslovaquie Jan Pypka "Nizami" où l'auteur donnait une brève et compacte information de l'époque, du milieu culturel du poète et caractérisait chaque poème.

En 1964 à Philadelphie a été publiée l'anthologie de G. Bouhan sous le titre de "Poèmes traduits du persan" où l'on attribuait à Nizami une digne place et le nom du "patriarche des poètes de l'Orient". L'ouvrage d'Arthur Remy paru en 1966 à New-York présente un intérêt particulier. Le livre de Remy est consacré au thème véridique du point de vue historique — à l'influence de l'Orient sur l'oeuvre des poètes allemands.

Dans sa monographie l'auteur analyse une influence favorable des poètes orientaux:—indiens, azerbaïdjanais, iraniens-sur la mentalité et la perception artistique des grands maîtres des belles-lettres-Goethe, Shiller, Hein et d'autres. Nizami est placé au premier rang de grands artistes orientaux ayant soufflé un tout nouvel air romantique et élevé, noble et inhabituel dans la façon de voir de plusieurs poètes

allemands. Il serait utile de faire connaître à nos lecteurs au moins l'annotation de ce livre.

Tout ce qui a été dit ci-dessus représente un aperçu superficiel et incomplet des tendances et des proportions de l'étude, du respect et de la popularisation de Nizami à l'époque actuelle dans diverses parties du monde. Cet article n'épuise pas du tout ce qui a été fait et se fait à présent dans le domaine de l'étude de l'oeuvre de Nizami. Pour donner une image intégrale du rôle grandiose que joue un philosophe dans la vie spirituelle de l'humanité il faudrait au moins parler en bref du travail permanent sur l'étude, la traduction, la reconstitution de la biographie et des textes accompli dans notre pays multinational; il nous faudrait éditer périodiquement des volumes spéciaux "Nizami et la littérature mondiale."

Il s'ensuit l'unique conclusion significative: les milieux scientifiques du monde entier ont pris conscience de ce que l'humanité est très rarement fournie de phénomènes comme Nizami; qu'il est nécessaire d'initier un encore plus grand nombre de représentants de toutes les couches de la société à ce torrent luisant qui répand partout de la beauté, de la bonté, du bonheur et de la sagesse. C'est pourquoi l'étude de l'oeuvre de Nizami est à l'ordre du jour de l'orientalisme mondial.

A côté de plusieurs mérites tous les ouvrages cités contiennent un défaut commun — le

défaut méthodologique. La résolution du parti communiste de l'Azerbaïdjan envisageant l'intensification et la popularisation de l'héritage poétique du grand philosophe et génie littéraire de l'Azerbaïdjan Nizami outre la signification historico-culturelle et pratique en a une autre, la signification politique.

Les savants soviétiques doivent diriger l'étude de l'oeuvre de Nizami sur le plan mondial comme il leur convient. Une petite information bibliographique proposée à l'attention des lecteurs représente la première tentative de leur faire connaître les traductions des oeuvres de Nizami en diverses langues des peuples de l'URSS et du monde entier.

Ce commentaire est muni d'une petite liste de monographies et de recherches scientifiques consacrées à l'oeuvre du poète. Bientôt on se mettra à réaliser la systématisation et la caractérisation de tous les ouvrages sur Nizami et de toutes ses oeuvres parues en plusieurs langues orientales et européennes ce qui composera évidemment quelques volumes. L'information en question n'est que le début de ce travail grandiose.

DIE NIZAMIFORSCHUNG IM AUSLAND

Schon zu Nizamis Zeiten sahen die Völker im Nahen und Mittleren Osten die globale Bedeutung seiner Werke für die Menschheit ein, denn sie änderten Art und Geistesrichtung der literarischen und sozialen Denkweise, und gaben dem weiteren Gang der Entwicklung der Literatur dieser Völker eine andere Richtung. Nizami wurde zum untrennbaren Teil des geistlichen Lebens nicht nur in Aserbaïdshan, sondern auch in Mittel- und Vorderasien — in Transkaukasien, Iran, Turkestan, Indien, in den arabischen Ländern u. s. w.

Eine besondere Eigenschaft der globalen Bedeutung der Schöpfungen großer Künstler besteht darin, daß sie sich in fortwährender Bewegung befinden, da sich ihr Sinn, ihre Schönheit, Erhabenheit und der leidenschaftliche Wunsch in ihnen die Menschen glücklich zu machen mit der Entwicklung der Kultur, der Zivilisation im Weltmaßstabe mehr und mehr entfalten; je schärfer der innere Blick der Menschen wird, desto klarer und schärfer werden

die unzähligen Abgrenzungen dieser unantastbaren Schöpfungen.

Nizamis Schöpfungen sind ein vortreffliches Beispiel dafür. Wenn seine Werke bis zum 17. Jahrhundert ein Gegenstand der Nachahmung, der Forschung und Begeisterung der Völker des Orients waren, so werden sie nun allmählich auch zum Gemeingut der Völker in Europa, dann Amerika, im Fernen Osten und in Afrika.

Die Aneignung des poetischen Erbes Nizamis begann im 18. Jhr. und nahm sofort einen vielseitigen Charakter an. Gleichzeitig begann man die Originalwerke des großen Dichters herauszugeben, sie ins Französische, ins Lateinische, Englische, Deutsche, Italienische und in andere Sprachen zu übersetzen, die Lebensweise des Denkers zu erforschen und weiterzugeben, den Sinn seiner poetischen Gestalten und seiner sozial-politischen Ideale zu erfassen.

Einen großen Verdienst machten sich in dieser Hinsicht W. Jones, L. Hain, H. Blend, A. Sprenger, die seit 1785 an Hand einer der wenigen Handschriften die Texte einzelner Dichtungen von Nizami zu reproduzieren versuchten, und in ziemlich großer Auflage für jene Zeit begann man mit der Übersetzung der Werke des großen Poeten. Der englische Gelehrte W. Jones übersetzte bereits im Jahre 1785 alle 20 illustrative Novellen, die den künstlerischen Hauptteil des "Schatzkammer der Geheimnisse" bildet. Der bekannte deutsche Orientforscher J. W. Hammer-Purgstall, Ver-

fasser des ersten Buches über "die Geschichte der persischen schönen Redekunst" machte durch seine Übersetzungen Anfang des 20. Jahrhunderts die deutschen Leser mit Fragmenten aus Nizamis Werken bekannt. Diese Übersetzungen ermöglichten dem großen Klassiker J. W. von Goethe die Größe und Erhabenheit der Schöpfungen von Nizami zu erfassen und seinem Genie zu huldigen.

1836 übersetzte J. Etkinson die Dichtung "Lejli und Medshnun" ins Englische, die den englischen Lesern — welche mit Recht stolz auf ihre Poesie waren — überzeugte, daß es außer Shakespeare und noch um vieles früher in Aserbaidshan einen ebenso genialen Künstler und großen Denker gegeben hat. Die Engländer meinten fest überzeugt, daß es in der Welt keine tragerischere Erzählung gabe als die von Romeo und Julia. Nun konnten sie sich überzeugen, daß es eine Erzählung "Lejli und Medshnun" gibt, eine weit tragerischere als die über "Romeo und Julia. Die englische Übersetzung von "Lejli und Medshnun" löste bei dem Leserpublikum eine wahrhafte Begeisterung aus und in einer kurzen Zeitspanne wurde sie mehrmals herausgegeben. Die Übersetzung "Iskender-Namee" von X. Klark bekräftigte die Europäer noch mehr in der Überzeugung, daß im fernen Aserbaidshan schon seit langer Zeit viele Themen und Kunstprobleme behandelt werden, die in Europa erst im 17. — 18. Jahrhundert zum Gegenstand der schönen Literatur und der philosophischen Denkweise wurden.

Im 19. Jahrhundert wurde die Verbreitung der Werke unseres großen Dichters im allgemeinen zu einer der Hauptaufgaben der Übersetzungskunst.

Der deutsche Orientalforscher J. Hart, der Italiener J. Piddzi, die Franzosen Barbier de Meiner, Silvester de Sayan übersetzten und veröffentlichten in ihrer Sprache wesentliche Stücke aus Nizamis Werken und machten sie zum Eigentum ihrer Literatur. Die globale Bedeutung seiner Werke einsehend, stellte sich nun die Wissenschaft im Westen die Aufgabe, die Persönlichkeit des Dichters, seine Lebensweise, die ihn umgebende kulturelle und politische Lage aufzuklären, kurz festzustellen, was dieses Genie im Alltag vorstellte.

Den ersten großen Versuch, Nizamis Lebensweise durch Analysen seiner eigenen Hinweise nach zu reproduzieren, machte der junge deutsche Gelehrte W. Bacher. Er veröffentlichte 1871 in Leipzig die erste Monographie über Nizamis Leben und Werke. Diese dem Umfang nach nicht große Arbeit legte den Grundstein zur echten wissenschaftlichen Nizami-Forschung, die zu einem der Hauptthemen der europäischen Orientalistik wurde.

Die von W. Bacher durchgelassen Fehler und Mängel wurden später von den berühmten Morgenlandforschern wie z. B. H. Ethe, Ch. Rien, E. Braun, K. Wilson, P. Levy, dem bekannten tschechischen Gelehrten Jan Ripka u. a. korrigiert und ergänzt.

Einen wichtigen Beitrag zur Nizamiforschung lieferte der bekannte iranische Gelehr-

te Wahid Dastgirdi, der sich dem Studium und der Reproduktion der Werke von Nizami widmete. Über 20 Jahre arbeitete er an 30 Handschriften des Poeten, an Vergleichen und Analysen dieser Handschriften und erstmalig in der Geschichte der Literaturwissenschaft wurde von ihm der Text "Hamse" (Fünfer) und die Lyrik des Poeten in ihre Mitte des 14. Jahrhunderts bekannte ehemalige Form gebracht.

Noch ein großer Verdienst von W. Dastgirdi besteht darin, daß er zum Text von "Hamse" ausführliche Erläuterung gab, die die tiefen Gedanken und Gestalten von Nizami zu begreifen erleichterten.

Doch mit vollem Recht kann man behaupten, daß die Nizamiforschung dank unserer hervorragenden Orientalisten — mit dem korrespondierenden Mitglied der Akademie der Wissenschaften der UdSSR G. E. Bertels an der Spitze — bis zu dem heutigen Stand der Wissenschaft gekommen ist. Die fundamentalen Werke von G. E. Bertels, die von aserbaidshanischen Gelehrten und Nizamiforschern anderer Sowjetrepubliken geleistete Arbeit, die Übersetzungen der Werke in die russische und andere Sprachen bilden ein festes Fundament, auf dem unsere und ausländische Gelehrte neue erhabene Werke in der Nizamiforschung zu schaffen begannen. Hierfür seien einige Beispiele angeführt, die bezeugen, wie sich von Jahr zu Jahr der Einflußkreis von Nizami vergrößert und wie seine Werke auch in den ent-

legensten Ländern der Welt Verbreitung finden.

Im Fernen Osten, dessen größere Teile (China) Nizami in seinen Werken begeistert und mit großer Kenntnis besang, blieb man lange Zeit taub für die Errungenschaften in Literatur und Kunst von Aserbaidshan. Jedoch in den letzten Jahren hat sich das von Grund auf geändert.

Die japanischen Leser begannen an Hand (eischen) Übersetzungen in europäischen Sprachen großes Interesse für Nizamis Dichtungen an den Tag zu legen und daher begannen die Gelehrten und Orientalisten Japans schnell und intensiv seine Werke zu studieren und zu übersetzen. Vor 12 Jahren wurde der Doktorant der Universität zu Tokio Satschiko-san zum Studium der Werke unseres Poeten nach Teheran gesandt. Damals hielt ich in den Universitäten von Iran Vorlesungen und sie bat mich um ein Thema. Ich schlug der jungen und energischen Satschikon-san, die übrigens ausgezeichnet die persische Sprache beherrschte, das Dissertationsthema "Frauengestalten in Nizamis Werken" vor.

In zwei Jahren schrieb sie eine solide Monographie zu diesem Thema und machte ihren Doktoranten.

Später wurde diese Arbeit in Japan veröffentlicht und Dr. Satschiko beschloß, sich dem Studium, der Übersetzung und Populasierung der Werke Nizamis zu widmen. 1977 wurde von Satschikosan die Übersetzung "Chasrow und

Schirin" in japanischer Sprache mit einem ausführlichen Vorwort über das Leben und Wirken von Nizami, veröffentlicht. Heute beschäftigen sich auch andere Gelehrte Japans mit dem Studium der Werke des genialen Dichters.

In China erwachte das Interesse für Nizamis Werke und der aserbaidshanischen Kultur im allgemeinen in den fünfziger Jahren u. Jhrt. In die chinesische Sprache wurden wesentliche Stücke aus der Lyrik und einzelne Teile aus der Dichtung "Chosrow und Schirin" übersetzt und sogar Versuche unternommen, einige Aspekte der Denkweise Nizamis mit den Lehren von Konfucius und anderen chinesischen Dichtern zu vergleichen, denn eine Vergleichung dient ja oft als Mittel zur Erläuterung von etwas Neuem, Unbekanntem und Ungewöhnlichem.

Aber im Nahen und Mittleren Osten blieb das Interesse des Volkes für Nizami immer rege. Die Gelehrten von Iran, Afganistan, Indien, der Türkei, von Pakistan und der arabischen Länder zählten Nizami immer zum Stammvater ihrer herrlichen Welt poetischer Gestalten und der erfüllbaren Träume einer Weltharmonie.

Der indische Gelehrte Schiblin verkündigte in seinem in viele Sprachen übersetzten berühmten Werk "Poesie von Adsham" (1924) die folgende einfache Wahrheit: Wenn Nizami nicht wäre, so würde es weder den größten Dichter von Indien Chosrow Dehlewī noch vie-

le andere "Nachtigallen" geben, ohne die Indien ein geistig armes Land wäre. Von dieser Idee wurden alle indische Gelehrten bewußt ergriffen und sie wurde zur Grundlage aller Forschungen. Die alljährlich erscheinenden Texte der Dichtungen von Ch. Dehlewi enthalten große Untersuchungen in Form von Einleitungen, wo eine vergleichende Analyse der Dichtungen von Nizami und Dehlewi gegeben wird. Zu Ehren der indischen Gelehrten sei gesagt, daß sie gebührend den großen aserbaidshanischen Dichter schätzen.

Eine umfangreiche Arbeit auf dem Gebiete der Nizamiforschung wurde und wird in der Türkei geleistet. Besonders hervorzuheben sind die Werke des verstorbenen Ahmed Atesch, der zur Aufdeckung von Publikationen früher unbekannter Dokumente der Nizami—Epoche vieles getan hatte. In den türkischen Bibliotheken gibt es eine Anzahl seltener uralter Handschriften von Nizami. An Hand dieser türkischen Handschriften veröffentlichte der tschechische Gelehrte Jan Ripka in Iran eine Reihe von früher unbekanntem Gaselen.

Eines der Verdienste der türkischen Nizamiforschung besteht darin, daß sie ungeachtet der jahrhunderte alten Praxis statt einer dichterischen Übersetzung seiner Werke bewußt eine buchstäblich prosaische Übersetzung gaben. Sie opferten die künstlerische Form, (denn eine adequate, gleichwertige Übersetzung von Nizami ist fast unmöglich), um dem Leser von heute den unerschöpflichen Reichtum

der Gedanken und Gestalten in Nizamis Werken nahe zu bringen.

Diese Arbeit der türkischen Nizamiforscher wurde auch von den Lesern gebührend geschätzt. Die prosaische Übersetzung von Gendsh Osman der "Schatzkammer der Geheimnisse" wurde z. B. in einer kurzen Zeitspanne viermal herausgegeben. Auch die Dichtung "Chosrow und Schirin" ist ausgezeichnet in Prosa übersetzt worden.

Unlängst wurde in der Türkei ein gelungener Versuch in Übersetzung der Werke Nizamis durchgeföhrt. Bekanntlich ist die beste poetische Übersetzung ins Aserbaidshanische von "Lejli und Medshnun" die von Samed Wurgun. Einer der Verehrer der aserbaidshanischen Literatur—Faruk Gürtundsha—beschloß die Übersetzung für die türkischen Leser zu adaptieren, indem er einige Wörter und grammatische Formen auf türkische Art änderte und damit das Problem einer poetischen Übersetzung von "Lejli und Medshnun" für immer löste. Das Buch ist mit zwei Vorworten versehen -von Faruk Gürtündsha und Ali Gendsheli. Das erste Vorwort enthält folgende Angaben über das Prinzip dieser Auflage; Dieses Werk ist vom Institut für Sprachen und Literatur, zu Ehren des großen aserbaidshanischen Dichters Nizami Gändshäwi vorbereitet, wurde aus dem Persischen von Samed Wurgun übersetzt und von M. F. Gürtundsha in die Stambuler Mundart umgearbeitet. Das zweite Vorwort von H. Gendsheli, einem alten Kollegen, mit dem ich

mehrmals über Nizamprobleme debattierte,— ist dem Leben und Schaffen des Dichters gewidmet. Um dieses Vorwort zu schreiben, durchsah er zahlreiche alte Handschriften in den türkischen Büchereien. Dabei stieß er am Rande einer der Handschriften auf eine sehr charakteristische Doppelstrophe über die aserbaidshanische Herkunft des Poeten. In den Werken des Dichters selbst gibt es eine große Anzahl solcher Doppelstrophen, in denen er besser als irgend jemand und irgend wann sein Volk besingt und seinen Stolz, ein Aserbaidshaner zu sein, äußert.

In Afghanistan beschäftigt man sich auch mit Nizami, seinem Leben und Schaffen. Insbesondere werden sein Einfluß auf die Entwicklung der afghanischen Literatur im Mittelalter, sowie alte Handschriften, die in den reichen Büchereien des Landes geborgen sind, erforscht.

In Europa und Amerika arbeitet man besonders intensiv an der Nizamiforschung. Es ist unmöglich hier alle in den letzten Jahren erschienenen Bücher aufzuzählen, doch ich möchte einige besonders erwähnen. Vor 11 Jahren erschien in französischer Übersetzung "Chosrow und Schirin", übersetzt von dem ältesten und größten Orientalisten Henri Masse, dessen Buch "Islam" unseren Lesern gut bekannt ist. Die Übersetzung beginnt mit einem ausführlichen Vorwort, darin wird das Leben und Schaffen des Dichters dargelegt und außerdem der ideelle Inhalt der Dichtung

analysiert. Auch ein anderer französischer Gelehrte — Pr. Gilbert Lasar beschäftigt sich intensiv mit der Nizamiforschung. Von den modernen Nizamiforschern ist der österreichische Gelehrte J. Bürgel zu nennen, dessen Arbeiten über unseren Dichter in deutscher und französischer Sprache erscheinen. Im Jahre 1974 veröffentlichte J. Bürgel seine deutsche Übersetzung der ersten drei Kapitel von "Schatzkammer der Geheimnisse" nebst einer ausführlichen Erläuterung und einem Essay über Nizamis Standpunkt zur Poesie und Prosa, über die Mission eines wahren Dichters, der für das Volk und Menschengeschick zu leiden hat und sich für sie opfern muß, mit "flammendem Herzen ihnen den wahren Wegweisend. Eine andere Arbeit von J. Bürgel ist der Analyse der berühmten philosophischen Gedichte (Kjaside) gewidmet, die mit den Worten "Ich bin König der Könige" beginnt. Die 1978 in französischer Sprache erschienene Arbeit heißt "Autoporträt" von Nizami in seiner Kjaside". "Ich bin König der Könige" — und das ist nicht von ungefähr, denn in ihr stellt der Dichter seine inneren und äußeren Züge dar.

Unter anderen interessanten Arbeiten der letzten Zeit sind besonders folgende zu nennen: die Arbeiten von H. Title (Nizami-Handschriften des XIV Jhr. in Teheran". Wiesbaden, 1972), von Wischnewskaja — Pissaviaschowa ("Zur Frage über Nizami als Meister der Poesie in seinem Poem "Haft pejkar", Paris, 1973), von J. Schukina ("Hamsa"—Nizami am Ende

der Regierungszeit Schah Ruhas, Paris, 1968). "Miniaturhandschriften von "Hamse Nizami", im Museum von Top-Gapi saraji" in Stambul, Paris 1977), Schefer Tscharls (ein Abschnitt über Nisami im "Lesebuch", Amsterdam, 1976), P. Pene (ein Abschnitt über Nizami im Sammelwerk "Firdosi, Nizami, Omar Hajjam, Saadi und Hafis", Paris, 1978) u. a.

Auch italienische Gelehrte wie A. Bouzani, Gebrieli, Pagliaro, Ckapsija, Piementose u. a. räumten dem Schaffen von Nizami in ihren Arbeiten über die Geschichte der persischsprachigen Literatur einen bedeutenden Platz ein.

Hier möchte ich die Gelegenheit ergreifen, um auch die große nützliche Arbeit des Zentrum für wissenschaftliche Information der humanistischen Wissenschaften der aserbaidhanischen Akademie der Wissenschaften zu erwähnen, wo für gewöhnlich ausländische Publikationen über unsere Literatur und besonders über Nizami referiert werden.

Nach der Meinung der Leser in England wäre die in seiner Zeit berühmte Übersetzung von Jones Atkinson "Lejli un Medshnun" schon veraltet und daher würde unlängst eine neue poetische Übersetzung auf Grund der vollen deutschen philologischen Zeilenübersetzung auf Grund der vollen deutschen philologischen Zeilenübersetzung auf Grund der vollen deutschen Zeilenübersetzung von Dr. R. Gelke veröffentlicht. Die Verfasser dieser englischen Version sind A. Mafin und S. Helly (Ox-

ford, 1966). Die deutsche prosaische Übersetzung der "Sieben Schönen" von R. Gelpke wurde von Alsy und J. Hellom in Gedichtsform gebracht und unlängst in England (Oxford, 1976) veröffentlicht.

Auch die amerikanischen Gelehrten leisten in der Nizamiforschung große Arbeit. Lobenswert ist ihr Bestreben, die Texte der Nizamiwerke dem breiten Leserkreis zugänglich zu machen. Ein alter Kollege von mir veröffentlichte 1975 in New-Jork die adaptierte Übersetzung ausgewählter Novellen und Erzählungen aus dem "Fünfer" mit dem romantischen Titel — "Spiegel der unsehbaren Welt". Ein prachtvoller und tiefsinniger Titel! Damit wollte P. Tshelkowski folgendes unterstreichen: Was Nizami zu sehen vermochte, blieb dem Blick des gewöhnlichen Menschen verborgen, er führte die Menschheit in eine wunderschöne Welt, die es stets im alltäglichen Leben gibt, doch die Menschen gehen gewöhnlich daran vorbei, ohne sie zu sehen noch zu bemerken. Die Übersetzung beginnt mit einem Vorwort eines der größten Nizamiforscher in USA Prisilli Susanne. Beiläufig gesagt, sie veröffentlichte im Jahre 1974 eine solide und gewissenhafte Arbeit (im Sammelwerk "P. Ettinhausen, dem großen Nizamiverehrer und norwegischen Orientalisten zu Ehren) unter dem Titel "Farchad und der Berg Bistun". Dieses Essay müßte ins Aserbaidshanische und Russische übersetzt werden.

Die amerikanischen Nizamiforscher begnü-

gen sich nicht mit der Veröffentlichung eigener Forschungen allein, sie übersetzen und publizieren auch Arbeiten bekannter Kenner der Nizamiwerke anderer Länder, z. B. wurde 1964 im Magazin "New Orient" ein solider Aufsatz des verstorbenen tschechischen Nizamiforschers Jani Ripki — "Nizami" veröffentlicht, wo der Autor über die Epoche und kulturelle Umwelt des Dichters und jeder seiner Poeme knapp aber inhaltsreich Auskunft erteilt.

In Philadelphia wurde 1964 die Anthologie von J. Jonne "Poemen aus dem Persischen" herausgegeben, wo Nizami ein gebührender Platz eingeräumt ist und wo man ihn "Stammvater der Dichter des Orients" heißt. Von Interesse ist die Arbeit von Arthur Remi, veröffentlicht 1966 in New-York. Dieses Buch ist dem historisch wahren Thema, dem Einfluß des Orients auf das Schaffen der Dichter Deutschlands gewidmet. In seiner Monographie verfolgt der Verfasser den wohltuenden Einfluß östlicher Poeten (Indien, Aserbaidshan, Iran) auf die Denkweise und Auffassungsgabe der größten Meister schöner Redekunst wie Goethe, Schiller, Heine u. a. Empfehlenswert wäre es, unsere Leser wenn auch nur mit der Annotation des Buches bekkant zu machen.

Alles das hier Dargelegte stellt nur eine flüchtige unvollständige Übersicht dar, in welchen Richtungen, in welchem Maße heute Nizami verehrt und unter den Volksmassen verschi-

edener Welteile verbreitet wird. Dieser Bericht gibt keine erschöpfende Antwort auf die Frage, was auf dem Gebiete der Nizamiforschung geleistet ist und was noch zu leisten ist.

Um eine vollständige Vorstellung über die riesige Rolle des Denkers im geistlichen Leben der Menschheit zu erhalten, müßte man wenn auch in Kürze darüber berichten, mit welcher Liebe und Ausdauer in unserem multinationalen Land an der Forschung, Übersetzung und Wiederherstellung seiner Biographie und seinen Handschriften gearbeitet wird. Auch sollte man planmäßig spezielle Themen über "Nizami und die Weltliteratur" herausgeben.

Aus alledem Gesagten ergibt sich eine gerechte Schlußfolgerung: den Wissenschaftlern der ganzen Welt ist von je bewußt, daß der Menschheit nur selten solch ein glanzvoller Stern beschert wird wie es Nizami ist. Und zu dieser strahlenden Lichtquelle, die Schönheit, Güte, Weisheit und Glück spendet, sollten breitere Volksschichten Zugang finden können.

1) Darum steht die Erforschung der Nizamichöpfung auf der Tagesordnung der Orientkunde der ganzen Welt.

2) Die hier erwähnten Werken über Nizami haben neben ihren vielen Vorzügen einen gemeinsamen Nachteil und zwar in methodologischer Hinsicht.

Der Beschluß des Zentralkomitees der Aserbaidshanischen sozialistischen Sowjetrepublik, zur Verstärkung der Forschung und Populari-

sierung des schöpferischen Erbe des genialen aserbaidshanischen Dichters und Denkers aufruft, ist von großer politischer Bedeutung. Und unsere Sowjetgelehrten sind es wert, an der Spitze der Nizamiforschung in der Welt zu stehen.

نظامى فى علم الادب العالمى.

أدرکت شعوب الشرق الادنى والاوسط الاهمية العالمية لابداع نظامى عندما كان هو نفسه لما يزل حيا يرزق. اذ ان هذا الابداع قد ترك تأثيرا لا يستهان به فى الفكر الفنى والاجتماعى السائد فى الشرق وحدد اتجاهات تطور ادب هذه الشعوب بالتالى، ولذا فقد اصبح نظامى جزءا لا يتجزأ من الحياة الروحية لجميع شعوب ما وراء القفقاز وايران واسيا الوسطى والهند والبلدان العربية وما الى ذلك من البلدان. ومما يميز ابداع اساطين الادب على صعيد كافة المعمورة هو انه غير جامد دوما. فان معنى هذا الابداع العميق وجماله وعظمته والرغبة فى اهداء السعادة الى الناس الموضوعه فيه تتبلور اكثر فاكثر كلما تنمو و تتزعرع حضارة البشرية. وتتضح على مرء الايام بصورة ساطعة وبارزة اكثر مزايا هولاء العباقرة الجديدة فالجديدة. ومن هذه الناحية يعتبر فن نظامى مثلا باهرا لما جاء ذكره آنفا. بحيث ان ابداع نظامى الذى كان موضع الاقتداء والاستقصاء بالنسبة لشعوب الشرق الادنى والاوسط حتى القرن السابع عشر اخذ منذ ذلك العهد يشق طريقه شيئا فشيئا الى شعوب اوروبا وامريكا والشرق الاقصى وافريقيا.

سببت ترجمة «إيلي و مجنون» انتعاشا بين القراء ونشرت عدة مرات خلال فترة قصيرة من الزمن
اما ترجمة «إسكندرنامه» من قبل (كلارك) في لندن ونشرها اكدا الاوروبيين بالمرّة الحقيقة التي اعترفوا بها قبل مدة حول ان المواضيع التي كانت موضع البحث في الفكر الفلسفي الفنى الاوروبى واقضايا الدقيقة سبق و كانت موضع النقاش في آذربايجان قبل بضعة قرون.

اصبح نشر موافات الشاعر العظيم فى القرن التاسع عشر باوروبا من اهم واجبات قضية الترجمة. فان عددا من مستشرقى اوروبا الغربية وبما فيهم المستشرق الالماني (ا. خارط) والمستشرق الايطالى (بيدىزى) والمستشرقان الفرنسيان (باربيه دى مينار و سلفستردى سانس) قد ترجموا قسما كبيرا من موافات نظامى واصبح الشاعر معروفا فى ادبهم.

وبعد ان ادرك الاستشراق فى أوروبا بالاهمية الاجتماعية البشرية لموافات نظامى اخذ على عاتقه واجب استفسار شخصية الشاعر وحياته والبيئة الاجتماعية السياسية المحيطة له وبكلمة واحدة سعى الى توضيح معيشة هذا العبقري.

ان اول مبادرة فى حقل اعادة ترتيب سيرة نظامى على اساس المعلومات المبعثرة فى شتى مؤلفاته انما تعود الى العالم الالماني اشاب (ن. باهير) الذى اصدر فى سنة ١٨٧١ بالمبيزيك اول بحث علمى مكرس لحياتة وابداع نظامى. وقد ارمى المؤلف غيرالكبير حجما اساس علم الاستشراق الحقيقى وجعل هذا الموضوع احدى القضايا الرئيسية للاستشراق فى اوروبا. وفيما بعد قام المستشرقين البارزون امثال (رغ. ايتى و ج. ريه و ا. براون و ك. فيلسون و ر. ليوى و آ. آريبرى) والمستشرق الجيكي المعروف (ى. ريبكا) بتصحيح اخطاء ف. باهير. وتخص بالذكر خدمات العالم الايرانى الشهير (وحيد دستردى) الذى

ان تراث نظامى قد وجد له سبيلا الى اوروبا فى القرن السابع عشر حيث كرس المستشرق الفرنسى (د. اربلو) مقالين فى الموسوعة المسماة «بمكتبة الشرق» التى اصدرها فى سنة ١٦٩٧ واطلع فيهما القراء الفرنسيين على فن نظامى. وابتداء من القرن الثامن عشر اتخذت دراسة تراث نظامى فى اوروبا طابعا متعدد الاطراف. وقد نشرت موافات الشاعر باللغة الفارسية من ناحية وباللغات اللاتينية والانجليزية والالمانية والفرنسية والايطالية وغيرها من ناحية اخرى. وبدأ العلماء بدراسة سيرة الشاعر ومثله الاجتماعية السياسية وفنه. وتجدر فى هذا المجال الاشارة الى خدمات (ب. جونسر و ل. هامين و ا. شبرينكير) الذين قاموا باعادة ترتيب نصوص فصائد نظامى ونشروا موافاته بنسخ كثيرة بالنسبة لذلك الزمن. وفى الوقت نفسه بدأت عملية ترجمة موافات الشاعر. وفى سنة ١٧٨٥ ترجم المستشرق الانجليزى عشريين قصة تشكل قسما فنيا اساسيا لقصيدة «مخزن الاسرار». اما العالم الالماني الشهير ومؤلف اول كتاب «تاريخ الشعر الفارسى» (ا. ف. هامير برغشتال) فقد اطلع بترجماته القراء الالمان على ابداع نظامى فى اوائل القرن التاسع عشر. وبفضل هذه الترجمات بالذات ادرك الشاعر الالماني العظيم (غوته) قدرة وسرمدية موافات نظامى وأحنى رأسه امام عبقرية.

فان قصيدة «إيلي و مجنون» التى ترجمها (اتكينسون) فى سنة ١٨٣٦ الى الانجليزية اعلمت القراء الانجليز الذين يعترفون عن حق و صواب باشعارهم بان شاعرا موهوبا كمؤلف هذه القصيدة قد نشأ وابدع فى آذربايجان قبل شكسبير بعصور عديدة. واصبح من المعلوم بالنسبة للانجليز الذين كانوا يعتبرون انه ليس هناك احزن قصة من «روميو و جوليتا» ان فى العالم قصة احزن من «روميو و جوليتا» وهي «إيلي و مجنون». وقد

كرس حياته لاستقصاء واعادة ترتيب مؤلفات نظامى وهو عكف خلال عشرين سنة على ثلاثين مخطوطا اقدم للشاعر وبعد المقارنة والتحليل اعاد ترتيب نصوص «الخمسة» وعاطفية الشاعر لاول مرة بشكل طبق الاصل الذى كان معروفا فى اواسط القرن الرابع عشر. فان التفاسير المسهبة المدونة بقلم (دستردى) بخصوص «الخمسة» انما هى تعتبر ايضا من الخدمات الكبرى، الا فكان من المستحيل بدونه التوغل الى اعماق افكار نظامى وابطاله.

ولكنه يجب القول بكل المسؤولية ان علم دراسة تراث نظامى قد بلغ مستوى متطلبات العلم الحديث بفضل العلماء السوفيت تحت قيادة العضو المراسل لأكاديمية العلوم فى الاتحاد السوفيتى (ا. برتلس) بحيث ان مؤلفاته الضخمة والاعمال العلمية الكبرى للعلماء الأذربايجانيين والدراسات العلمية فى الجمهوريات الاخرى والترجمات الى اللغة الروسية وغيرها قد وضعت قاعدة مبنى فخم جديد لعلم الاستشراق بالنسبة لعلمائنا وعلماء البلدان الاجنبية. وبغية اثبات هذه الفكرة بوسعنا ان نورد امثلة عدة تدل على اتساع نطاق تأثير افكار نظامى سنة بعد اخرى وانتشار مؤلفاته فى بلدان جديدة فجديدة من العالم.

من المعلوم ان الشرق الاقصى وخاصة بلاد الصين اللتين وصفهما نظامى فى مؤلفاته بوحى واطلاع لم تهتما زمتنا طويلا بمنجزات شعبنا الفنية. غير ان الوضع قد تغير خلال السنوات الاخيرة. فمثلا، اخذ القراء اليابان يعيرون اهتماما كبيرا لابداع نظامى عن طريق ترجمات مؤلفات الشاعر الى اللغات الاوروبية. ولهذا السبب بالذات لا يزال مستشرقوا هذا البلد يدرسون ويترجمون مؤلفات هذا العبقري بصورة فعالة. قبل اثنتى عشرة سنة ارسلت جامعة طوكيو طالبة الدكتوراه (ساتشيكو - سان) الى طهران للعمل على دراسة ابداع نظامى. وانا كنت ألقى فى

ذلك الوقت محاضرات فى جامعات ايران. انما رجئنى بان انصح لها موضوعا للاطروحة. واقترحت بدورى لهذه الشابة الكدودة التى كانت تجيد اللغة الفارسية بان تعكف على كتابة اطروحة فى موضوع «شخصيات النساء فى ابداع نظامى». وخلال سنتين (كانت تتلقى منى استشارات علمية) استطاعت ان تكتب بحثا علميا خظيرا فى الموضوع المؤما اليه آنفا ودافعت عن اطروحتها بنجاح. ونشرت هذه الاطروحة فيما بعد فى اليابان وقررت الدكتورة (ساتشيكو - سان) بعد ذلك الحين ان تتجرد للدراسة وترجمة نشر تراث نظامى. وفى سنة ١٩٧٧ اكنده اميكو ترجم قصيدة «خسرو وشيرين» الى اليابانية ونشرها وادرجت فى الكتاب مقدمة مسهبة عن حياة وابداع الشاعر. كما ويشغل فى اليابان العلماء الاخرون ايضا بدراسة ابداع نظامى.

وحسب المعلومات الموجودة بدأ الاهتمام المتزايد فى الصين بابداع نظامى فى الخمسينات من قرننا. وقد ترجمت قصيدة «خسرو و شيرين» ومقطوعات مختلفة من اشعاره الى اللغة الصينية وحتى نشأت تقاليد المقارنة بين بعض خصائص افكار نظامى و آراء (كونفوس) والشعراء الكلاسيكيين الصينيين الاخرين. فاما المقارنة، كما هو معروف، تعتبر وسيلة ملائمة لايجاد ما هو جديد وغير معلوم وغير معتاد. وفيما يتعلق باهتمام شعوب الشرق الادنى والوسط بنظامى فهو لم يخمد ابدا، بحيث ان شعوب ايران وافغانستان والهند وتركيا وباكستان والبلدان العربية وغيرها حسبت نظامى من مؤسسى فن الشعر فى بلدانها. وقد اعلن العالم الهندى (شيلى نعمانى) فى مؤلفه المعنون «شعر العجم» (سنة ١٩٢٤) الذى ترجم الى كثير من اللغات اعلان حقيقة حول انه او لم يكن نظامى لما نشأ الشاعر الهندى العظيم امير خسرو دهلوى واساطين القول والكلام الاخرون ممن اغنوا كنز اشعر فى الهند. وفى المقدمات الموسعة لقصائد

دهلوى يقدم التحليل المقارن لمؤلفات كلا الشاعرين ويقدر العلماء الهند تقديراً عالياً إبداع الشاعر الأذربيجانى العظيم.

وفى تركيا هى الأخرى حققت ولا تزال تحقق أعمال كبرى فى مجال دراسة تراث نظامى. وتجدر بالذكر خاصة فى هذا الميدان خدمات العالم الراحل (أحمد ططاشى). انه بذل جهداً بالغا فى ايجاد الوثائق غير المعلومة حتى ذلك الحين والمتعلقة بالعهد الذى عاش فيه نظامى. وتضم مكاتب تركيا عدداً كبيراً من مخطوطات نظامى النادرة والأقدمية، وعلى أساس هذه المخطوطات المحفوظة فى تركيا بالذات تام العالم الجيكمى (يان ريبكا) فى ايران فى حينه بنشر عدد من غزليات نظامى غير المعروفة.

على الرغم من التقاليد العديدة العصور فى ميدان ترجمة الأشعار ايقن العلماء فى تركيا أيضاً ضرورة ترجمة مؤلفات نظامى عن طريق الترجمة السطوية الأدبية الثرية. ولو يتجرد الشعر فى مثل هذه الترجمة من الفنية (وفى الحقيقة لا يمكن ترجمة مؤلفات نظامى ترجمة متساوية الى لغة أخرى) غير ان القراء يستوعبون أفكار الشاعر وغنى شخصيات مؤلفاته. فان القراء يقدرون تقديراً لائقاً نشاط الباحثين الأتراك هذا. فلنذكر على سبيل المثال ان الترجمة الثرية لـ «مخزن الأسرار» من قبل (كنجعثمان) الى التركية قد طبعت أربع مرات خلال فترة وجيزة. كما وترجمت قصيدة «خسرو و شيرين» للشاعر نثرا الى اللغة التركية ترجمة رائعة أيضاً.

منذ امد ليس بعيد تمت فى مضمير ترجمة مؤلفات نظامى بتركيا ممارسة تجرية جيدة وهى ان (فاروق كورتونجة) الذى يعتبر من هيامى الأدب الأذربيجانى قام بتفسير بعض الكلمات الى التركية فى ترجمة (صمد فورغون) لقصيدة «ليلى ومجنون» التى تعد من احسن ترجمات قصائد نظامى الى الأذربيجانية وحاول بذلك ان يحل نهائياً قضية الترجمة الشعرية لقصيدة

«ليلى ومجنون» الى اللغة التركية. يحتوى الكتاب على مقدمتين: احدهما (فاروق كورتونجة) وثانيهما (لعلى كمنجهلى). تضم المقدمة الاولى معلومات حول اساليب طبع ونشر الكتاب واما المقدمة الثانية التى ألفها زميلى القديم (على كمنجهلى) الذى بحثنا سوياً مع بعض غير مرة القضايا المتعلقة بنظامى، فيلقى ضواً على حياة وإبداع نظامى. وبقصد تأليف هذه المقدمة سبق له ان درس مأخذ ومصادر كثيرة محفوظة فى خزانات المخطوطات بتركيا. وقد صادف العالم فى هامش احد المخطوطات على تسجيل ثمين جدا عن كون نظامى أذربيجانياً. وتكثر فى مؤلفات الشاعر أبيات مماثلة الفحوى حيث يتغنى نظامى بفضيلة شعبه واعتز بأذربيجانيته.

وفى افغانستان أيضاً يعكف العلماء على دراسة إبداع نظامى. تجرى فيها الأبحاث بصورة رئيسية حول تأثير نظامى فى الأدب الافغانى الكلاسيكى ودراسة نصوص مخطوطات مؤلفات الشاعر التى تحتفظ فى دور المخطوطات.

كما ويشتغل العلماء فى أوروبا وأمريكا كذلك بصورة فعالة فى حقل دراسة تراث نظامى. ومن المستحيل طبعاً اعطاء وصف موجز للأعمال التى صدرت فى السنوات الاخيرة هناك بشكل كتب. الا ان بعضها يخص بالذكر. وقد رأت النور، مثلاً، قبل احدى عشرة سنة قصيدة «خسرو و شيرين» باللغة الفرنسية فى ترجمة المستشرق الفرنسى الشهير (آنرى ماسه) الذى يعرفه قرأنا كمؤلف كتاب «الاسلام». وفى مقدمة هذه الترجمة جاء وصف حياة وإبداع نظامى وتحليل المحتوى الفكرى لقصائده.

ثمة عالم فرنسى آخر وهو البروفسور (جيلبر ليزار) يشتغل أيضاً بدراسة إبداع نظامى دراسة عميقة. ومن ضمن العلماء المعاصرين الذين يدرسون تراث نظامى تجدر الإشارة على وجه الخصوص الى العالم النمساوى (ى. بوركيل) الذى يكتب مؤلفاته

قد فات اوانها قاموا وخاصة (ايلس وهل) بترجمة القصيدة الى
بالالمانية من قبل الدكتور (ز. كيلبيكه) ونشروها فى بريطانيا
(اكسفورد - سنة ١٩٧٦).

وفى ميدان دراسة تراث نظامى يقوم العلماء الامريكان هم
الاخرون باعمال محمودة ومن مزاياهم الرئيسية يجب ان ينوه
بانهم يسعون الى ان يضعوا تحت متناول يد القراء نصوص
اصدر فى نيو - يورك مجموعة القصص والحكايات المختارة من
مؤلفات نظامى، فان زميلى القديم (بطرس تشيلكوفسى) مثلا،
اصدر فى نيو-يورك مجموعة القصص والحكايات المختارة من...
«الخمسة» تحت عنوان «مرآة عالم غير منظور فى «الخمسة»
لنظامى». وبهذا العنوان ذى معنى عميق يود (اشيلكوفسكى)
ان يسجل بان نظامى كان يبصر ما لا يمكن رؤيته بالعين
الاعتيادية واكتشف للبشرية عالما فى غاية الجمال. ولو ان العالم
هذا موجود فى الحياة الواقعية الا ان الناس يعمرون به ولا
يشاهدونه. وقد كتب (بريسلا سوساك) وهى واحدة من ابرز
الباحثين الامريكان فى ميدان دراسة تراث نظامى كتب مقدمة
عميقة المعنى لهذه الترجمة. وعلى الفكرة احب ان اخص بالذكر
ان هذه المرأة قد نشرت فى سنة ١٩٧٤ مؤلفا ضخما هاما صدر
تحت عنوان «فرهاد وجبل بهستون» فى مجلة طبعت على شرف
و. ايتنهاوزين المستشرق النورفجى الكبير. جبدت الى
ترجمت هذه التبهة الى الآذربايجانية والروسية.

وجدير بالذكر ان العلماء الامريكان لم يقتصرُوا على نشر
دراساتهم وابحاثهم فشب، بل وكانوا يقومون بترجمة واصدار
نتائج علماء البلدان الاخرى المشغولين بدراسة تراث نظامى
ايضا. فلنذكر على سبيل المثال ان مجلة «نيو - اوربينت» قد
نشرت فى سنة ١٩٦٤ مقالا موجزا وهاما للعالم التشيكي الراحل
(يان ريبكا) تحت عنوان «نظامى».

عن الشاعر العظيم بالمختين الالمانية والفرنسية. وقد نشر
(بوركيل) فى سنة ١٩٧٤ الفصول الثلاثة الاولى من قصيدة
«مخزن الاسرار» بشرحها فى كتاب يضم فى نفس الوقت بحثا
مكرسا لمبادئ الشعر والنثر للشاعر ولاهداف ابداعه. وقد كرس
(بوركيل) بحثا اخر القصيدة الشاعر الفلسفية التى مطلعها
«ها انا ملك المعانى الذى فضيلته معروفة» ونشرها فى سنة
١٩٧٨ باللغة الفرنسية وسماها بصورة المؤلف المرسومة
بريشته والمصورة فى قصيدة «انا ملك الملوك».

ومن بين الاعمال الهامة الموضوعية من قبل العلماء الاوروبيين
فى السنوات الاخيرة ينبغى الاشارة الى ما يلي: «مخطوط نظامى
العائد الى القرن الرابع عشر فى طهران» (ن. تبتلى)، نشر فى
فيسبادان سنة ١٩٧٢ «و«حول قضايا الفن الشعرى فى قصيدة
«الحسنات السبع» «لنظامى» (فيشنيفسكايا-بيسوفيتسوكا)،
نشر فى باريس سنة ١٩٧٣ والمقال المتعلق ب«الخمسة»
لنظامى، نشر فى باريس سنة ١٩٦٧ و«النمنمات» فى موضوع
«الخمسة» لنظامى المحفوظة فى متحف قصر طوبقانى باستامبول،
نشر فى باريس سنة ١٩٧٧ للمولف (ا. شوكيا) والقسم
المخصص لنظامى فى مختارات الادب (اشيفير شارلز)، نشر فى
أمستردام سنة ١٩٧٦ وفصل «نظامى» فى مجموعة مختارات
مؤلفات «فيرودى ونظامى وعمر خيام وسعدى وحافظ (ر. رينى)،
نشر فى باريس سنة ١٩٧٨ وغيرها من الابحاث العلمية.

وخصص العلماء الايطاليون بدورهم امثال (باوزانى
وغابريلى وباغليارو وسكارسكايا وبيومينطوزى وغيرهم الاخرين
جزءا هاما لابديع نظامى فى مؤلفاتهم الخاصة باللغة الفارسية
وتاريخ الادب الفارسى.

ان الخبراء الانجليز الذين اعتبروا ان ترجمة «ليلى
ومجنون» (انكينسون) التى احرزت نجاحا بالغا فى حينه انما

فان قرار اللجنة المركزية للحزب الشيوعي الأذربايجاني حول تحسين دراسة تراث الشاعر والمفكر الأذربايجاني العظيم ونشر مؤلفاته لا يكتسب أهمية عملية فحسب، بل ومعنى سياسيا كبيرا ايضا. وعلى العلماء السوفييت ان يسيروا في طليعة دراسة تراث نظامي بصورة لائقة.

هذا فان المعلومات البيبليوغرافية هذه التي تعتبر محاولة اولى من حيث توضيح دراسة تراث نظامي في الادب العالمي لاتشمل على جميع الابحاث المتعلقة بترجمة مؤلفات نظامي الى لغات العالم ونشرها، بل تطلع القراء عليها على وجه العموم. ولهذا السبب يعتبر هذا الكتيب الذي يوضع تحت متناول يد القراء بمثابة بداية عمل مفيد للغاية يساعد على شرح منجزات علم دراسة تراث نظامي و شهرته العالمية.

كما خصص مكان لائق لنظامي في مختارات الادب التي اصدرها في سنة ١٩٦٤ (ك. باون) بفلاذيلقيا تحت عنوان «قصائد باللغة الفارسية» حيث سمي الشاعر «جد اجداد شعراء الشرق».

ويشير الاهتمام كذلك البحث العلمي (آرتور ريمين) الذي صدر في سنة ١٩٦٦ بنيو يورك. وكرس كتاب هذا العالم لموضوع قيم كدراسة تأثير الشرق في ابداع الشعراء الالمان ويستقصي فيه المؤلف التأثير البليغ لشعراء الشرق اي شعراء الهند وأذربايجان وايران في ابداع الشعراء الالمان البارزين امثال (غيته وشيلير وهينه) وغيرهم الاخرين. ويذكر اسم نظامي في الصف الاول لشعراء الشرق الكبار الذين تركوا تأثيرا قويا في الشعراء الالمان. ومن المستحسن ان يطلع قراؤنا ولو على الوصف الموجز للكتاب المذكور.

ومما لا شك فيه هو انه ينبغى الحديث حول الاعمال التي تجرى في حفل دراسة وترجمة واعادة ترتيب مؤلفات نظامي في الاتحاد السوفييتي بغية تكوين فكرة تامة عن الدور العظيم الذي اداه الشاعر والمفكر العبقري في الحياة الروحية البشرية. ومن المعلوم انه قد احرزت نجاحات ملحوظة في هذا المجال. والى جانب ذلك قد آن اوان اصدار مجلة تحت عنوان «نظامي والادب العالمي» بصورة منتظمة.

نادرا ما تتألق في مصير البشرية نجوم مثل نظامي. ولذا فمن الضروري اطلاع اوسع جماهير القراء على هذا العبقري الذي يشع ويذيع الجمال والخير والانسانية والحكمة والسعادة. ومن هنا تقف امام مستشرقى كل العالم قضية دراسة تراث نظامي باعتبارها الح مسألة يومنا هذا.

ان الابحاث والدراسات الانفة الذكر عن نظامي تتصف بكثير من المزايا ولو كان فيها بعض النقائص ومنها الاسلوبية خاصة

НИЗАМИ ВӘ ОНУН ДӨВРҮ

Дүңја поетик классикасынын нүмајәндәләриндән бири олан даһи һәмјерлимиз Низами инсан мә'нәвијјатыны тәрәннүм едән нәһәнк мүтәфәккирләр арасында хүсуси јер тутур. Онун бәшәр мәдәнијјәти хәзинәсинә вердији мисилсиз төһфәни, јалныз Гомерин, Фирдовсинин, Дантенин, Шекспирин, Сервантесин, Пушкинин ирси илә мүгајисә етмәк олар.

Низами јарадычылығы нәинки јалныз Азәрбајчан халгынын, һәм дә бүтүн Јахын вә Орта Шәрг халгларынын — түрк, Иран, күрд, һинд, әфган, әрәб халгларынын фәлсәфи вә бәдии фикринин, социал-етик дүңјәкөрүшүнүн формалашмасында вә даһа да инкишафында мисли көрүнмәмиш рол ојнамышдыр.

Сәккиз әср әрзиндә һәр бир јени нәсил Низами әсәрләрини өз дөврүнүн јүксәк бәдии һадисәси һесап етмишдир, онун әдәби ирси бәдии јарадычылығын вә социал-фәлсәфи идејаларын инкишафында түкәнмәз илһам мәнбәји олмушдур. Ајры-ајрылығда һәр бир инсанын вә бүтүилүкдә бәшәр чәмијјәтинин хошбәхтли-

ји вә сәадәти илә сых бағлы олан бир сыра проблемләри поезијаја мәһз Низами кәтирмишдир. Әсрләр боју бир чох көркәмли шаир вә мүтәфәккирләрин илк дәфә Низами тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш мөвзулары јенидән гәләмә алмалары, онун һуманист идејаларыны даһа да инкишаф етдирмәјә чалышмалары мәһз бунунла изаһ олунур. Тәсадүфи дејил ки, Өн Шәргин, Јахын вә Орта Шәргин мүхтәлиф халгларынын шаирләри Низаминин тохундугу мөвзуларда миндән артығ әсәр, онун поемаларына сајсыз-һесабыз нәзирә јазмышлар. Бунунла әлагәдар оларағ, көркәмли һинд шаири Хосров Дәһләвинин (1253—1325), мәшһур тачик-Иран бәдии сөз устасы Әбдүррәһман Чаминин (1414—1492), даһи өзбәк шаири Әлишир Нәваинин (1444—1501) «Хәмсә»ләринин, Лејли вә Мәчнунун кәдәрли тәлејиндән данышан көзәл поеманын мүәллифи, Азәрбајчан бәдии дилинин јарадычыларындан олан Фүзулинин әсәрләрини хатырламағ кифәјәтдир.

Поетик сәнәт вә фәлсәфи фикир бүтүн әсрләрдә бәшәр мәдәнијјәтинин инкишафы илә ајрылмаз шәкилдә бағлы олмушдур, Низами охучуларынын сајы артыр, Низами јарадычы-онун көзәл истәдадынын ачылмамыш чәһәтләрини кәшф етмишдир. Низаминин мә'нәви тә'сир даирәси әсрдән-әсрә мәһз буна көрә кенишләнмиш вә кенишләнмәкдә давам едир, онун охучуларынын сајы артыр, Низами јарадычылығында, онун бөјүк ирсинин түкәнмәз хәзинәсинә мүрачиәт едән шаирләрин, јазычыларын, рәссамларын, мусигчиләрин вә ди-кәр инчәсәнәт нүмајәндәләринин сырасы артыр.

Бу, һәр шејдән эввэл, онунла бағлыдыр ки, даһи шаир вә мүтәфәккир елә бәшәри фикир вә арзулары, гәлбин елә бөјүк дүјгү вә чырпынтыларыны экс етдирмишдир ки, бунлар әбәдидир, јашајыр вә нә гәдәр ки, бәшәријјәтин мә'нәви мэдәнијјәти мөвчүддур, јашајачагдыр.

Өз јарадычылығы илә етик, естетик, бәди и вә фәлсәфи фикрин инкишафына Низаминин көстәрдији бөјүк көмәји һәтта тәсәввүр етмәк белә чәтиндир. Бунунла јанашы, нәзәрә алмаг лазымдыр ки, шаир дини фанатизмин вә феодал зүлмүнүн там һөкмранлыг етдији, гадынын, аз гала бүтүн вәтәндашлыг вә инсанлыг һүгүгларындан мәһрум олдуғу бир әсрдә јашајыб јаратмышдыр. Низами исә, һөкмран дүнјакөрүшүнүн әксинә, инсан гәлбинин көзәл, саф вә үлви арзулар аләмини илк дәфә олараг чәсарәтлә илаһиләшдирмиш, фәдакар мәһәббәти илһамла тәрәннүм етмишдир. Беләликлә дә, Авропа әдәбијјатында Дантени, Петрарканы, Шекспири, Пушкини габагламыш вә феодал чәмијјәтиндә гул һалына салынмыш гадынын көзәллијинә вә дахили нәчиблијинә, зәка вә сәдагәтинә әбәди һимн јаратмышдыр. Өз гүдрәтли гәләми илә Низами өлмәз мисраларда гадын азадлығы идејасыны ирәли сүрмүш, онун һиссләринин тәбиилијини, ганунилијини вә азадлығыны чәсарәтлә бәјан етмишдир. О, инсанын чинсіндән, дини әгидәсиндән вә тәфәккүр тәрзиндән асылы олмајараг, тәкрарсыз мүстәсна бир аләм, мә'нәви инкишафын түкәнмәз имканларынын дашыјычысы — микрокосм олдуғуну инандырычылыгла сүбүт етмишдир.

Ширин вә Лејли, Фәрһад вә Мәчнун, Нүшабә вә Искәндәр сурәтләри мәһз буна көрә охучуларын нечә-нечә нәслинә јахын вә доғма олмушдур.

Низами XII әсрдә — халгымызын тарихиндә мүһүм рол ојнамыш һадисәләрлә сон дәрәчә зәнкин олан бир дөврдә, антик дүнјанын вә әрәб Шәргинин чохчәһәтли мэдәнијјәтинә јијәләнмиш бир дөврдә јашајыб јаратмышдыр. О вахт Јахын вә Орта Шәргин, Африка вә Испанијанын бир чох халглары Әрәб хилафәтинин тәркибинә дахил идиләр вә зәнкин синкретик мүсәлман мэдәнијјәтинин јарадылмасында, елмин вә инчәсәнәтин инкишафында онлар да, бу вә ја дикәр дәрәчәдә рол ојнамышлар. Бу елә бир дөвр иди ки, Азәрбајчан Шәргин ән мүһүм мэдәни вә игтисади мәркәзләриндән биринә чеврилмишди.

Мә'лум олдуғу кими, Сәлчуг империјасыны XI әсрин орталарында Азәрбајчан халгынын етник тәркибинин формалашмасында мүһүм рол ојнамыш оғуз-түрк тајфалары јаратмышлар. Сонралар бу империја бир-бири илә даим дүшмәнчилик едән чохлу мүстәгил ханлыглар парчаланды. Һәмин ханлыглар атабәјләр тәрәфиндән, Сәлчуг султанларынын гәјјүмлары тәрәфиндән идарә олунурду. XII әсрин орталарында Азәрбајчан атабәји, көркәмли сипәси хадим вә сәркәрдә Шәмсәддин Илдәниз бүтүн бу пәракәндә ханлыгларын, демәк олар ки, һамысыны бирләшдирди вә мәркәзи Азәрбајчан олмагла гүдрәтли бир дөвләт јаратды. Кәпчә вә Нахчыван шәһәрләри нәинки тәкчә Азәрбајчан атабәјләринин пајтахтлары, һәм

дә Јахын вә Орта Шәргин ән бөјүк мәдәни вә тичарәт мәркәзләри олду.

Русија, Бизанс, Чин, Һиндистан, Африка вә бүтүн Әрәб Шәрги илә игтисади әлагәләр кенишләнди. Бүтүн мүсәлман торпагларындан мәшһур шаир вә јазычылар, алимләр, ме'марлар, рәссамлар Азәрбајчана ахышыб кәлмәјә башладылар. Низаминин анадан олмасындан азча әввәл, 1139-чу илдә тәбии фәлакәт—зәлзәлә нәтичәсиндә Кәнчәнин, демәк олар ки, тамамилә дағылмасына вә үч јүз минәдәк адамын һәлак олмасына бахмајараг, шәһәр тезликлә бәрпа олунду вә јенә дә тәрәгги едән игтисади вә мәдәни мәркәзләрдән биринә чеврилди.

Ширваншаһлар тәрәфиндән идарә едилән Ширван Кәнчәдән вә Нахчывандан сонра бу рекионун үчүнчү бөјүк мәркәзи олду. Ширваншаһлыг рәсмән атабәјләр дөвләтинә дахил олса да, әслиндә мүстәгил сијасәт јеридир вә Күрчүстанла сых игтисади вә дипломатик әлагәләр сахлајырды. Мәсәлән, Күрчүстанда шаһ гуручу Давидин (1125-чи илдә вәфат етмишдир) гызы Тамар Ширваншаһ III Мәнучәһрүн (1106—1160) арвады вә мәшһур ширваншаһ I Ахситанын (1160—1196) анасы иди. Низами өзүнүн ән јахшы поемаларындан бири олан «Лејли вә Мәчнун»у I Ахситанын хаһиши илә јазмышдыр.

Атабәјләрин маһир харичи сијасәти вә кетдикчә артан гүдрәти сајәсиндә XII әсрин икинчи јарысындан ахырынадак олан дөвр нисбәтән динч, халгын јарадычы әмәклә мәшгул олдугу дөвр сајылыр.

Јүз минләрлә сакини олан Кәнчә, Әрдәбил, Ширван (Шамаһы), Тәбриз, Бејләган, Бәрдә, Бақы, Шамхор кими мәшһур шәһәрләрдән башга 30 миндән 100—150 минәдәк әһалиси олан онларла башга шәһәрләр мөвчуд иди. Шәһәрләрин артмасы нәтичәсиндә көчәри һәјат сүрән әһалинин чоху отураг һәјат тәрзинә кечди. Сәнәткарлыг сүрәтлә инкишаф етди, шәһәр әһалиси тәбәгәләшмәјә башлады.

Шәһәрдә тохучулуг, метал е'малы, дулусчулуг вә өз дөврүнә көрә јүксәк сәвијјәдә олан башга сәнәтләр сүрәтлә инкишаф едирди. Авропа бу сәвијјәјә јалныз XVI әсрин әввәлләриндә чата билмишди.

Сәнәткарлар сехләрдә бирләширдиләр, тәдричән әмлак тәбәгәләшмәси баш верирди. Е'малатхана саһибкарлары, усталар вә уста көмәкчиләри артыг ичтимаи зүмрәннин ајры-ајры пилләләриндә дајанырдылар.

Бу дөврдә Азәрбајчанын шәһәр ичтимаи-јәтиндә тачирләр үстүнлүк тәшкил едирди; бөјүк сәрвәтләр онларын әлиндә чәмләнмишди. Азәрбајчан тачирләри Шәрг вә Гәрб өлкәләринин чоху илә кениш тичарәт әлагәләри сахлајырдылар. Кәнд тәсәррүфатында да јүксәлиш нәзәрә чарпырды.

Әкинчилик саһәсиндә сүн'и суварма әсас јер тутан өлкә башдан-баша јерүстү вә јералты каналлар шәбәкәси илә өртүлү иди; һәр ил јени бәндләр учалдылыр, минләрлә кәһриз вә гују газылыр, јералты јоллар чәкилирди. Әкинчилик мәдәнијјәтинин өзү дә јүксәлирди ки, бу да һәр ил кәнд тәсәррүфатында мәһсул артымына сәбәб олурду.

Сосиал чәһәтдән дә өлкәдә бөјүк дәјишикликләр баш верирди. XII әсрин орталарында ичтимаи истеһсалда гул әмәји артыг һеч бир рол ојнамырды. Феодал истеһсал үсулу вә феодал истеһсал мүнәсибәтләри елә бир тәрәггijә кәлиб чатмышды ки, артыг кәндлиләрин шәһәрә ахышыб кәлмәси просеси башланмышды.

Сосиал тәрәггинин башга бир кәстәрчиси феодалларын «буржуалашмасы» иди. Бөјүк торпаг саһибләри өз галаларыны — гәсрләрини тәрк едиб шәһәрә кәлирдиләр. Онлары буна шәһәр әһалисинин әсас өзәјини тәшкил едән сәнәткарларын вә тачирләрин хидмәтинә вә пула олан бөјүк еһтијач вадар едирди. Феодаллар вә шәһәрләрдә јашајан ири торпаг саһибкарлары И. П. Петрушевскинин «торпаг саһибци олан шәһәр әјанлары» адландырдығы хусуси синиф јаратмышдылар. Онлар өзләри тичарәтә башлајыр вә сонра тез бир заманда тәкчә јерли тичарәтлә дејил, һәм дә транзит карван тичарәти илә бағланырдылар. О дөвр феодал чәмијјәтинин ичтимаи мэдәни һәјатында, идеолокијасында да нәзәрәчарпачаг дәјишикликләр баш верирди.

Мә'лум олдуғу кими, XII әсрин әввәлләриндә бүтүн ичтимаи тә'сисатлар үзәриндә һөкмранлыг едән вә о дөврүн сосиал-игтисади гурулушуну бүтләшдирән ортодоксал ислам габагчыл мүтәфәккир вә философларын, шаир вә јазычыларын, суфи вә дини ислаһатчыларын бир чох тә'лимләриндә дәфәләрлә тәнгид атәшинә тутулурду.

Һәллач вә Ибн Синанын, Хәјјам вә Насир Хосровун нәзәријјәләри, Фәләки Ширвани, Хагани, Бејләгани вә Әбүл-Әла Кәнчәвинин образлы тәфәккүр тәрзи, мүхтәлиф дини тәригәтләр, о дөврдә интишар тапмыш суфизм тә'лиминин идеоложи һәјатын бүтүн саһәләринә нүфуз етмәси вә онун Мәһәммәд Гәззали јаратычылығы васитәсилә рәсми ислам дини чәрчивәсинә дахил едилмәси — бүтүн бунлар феодал идеолокијасынын тәдричән зәифләмәсинә, јени дини вә сосиал консепсијаларын јаранма-сына парлаг сүбутдур,

Беләликлә, монголларын һүчумундан габаг Азәрбајчанда вә гоншу өлкәләрдә феодал ичтимаи мүнәсибәтләри елә бир сәвијјә чатмышды ки, јени, даһа јүксәк сосиал-игтисади формасијанын мејдана кәлмәси үчүн зәмин јаранмышды. Лакин монголларын басгыны бу ирәлиләјишә мане олмуш, ишғалчыларын әсәрәти алтына дүшмүш өлкәләрдә чәмијјәтин ирәлијә доғру һәрәкәти бир нечә әср дајанмышды. Тарихи инкишафын кәлчәк кедишини бир чох чәһәтдән мүәјјәнләшдирмиш олан, бир-бириндән, демәк олар ки, тәчрид едилмиш ики аләми — мэдәни инкишаф јолуна тәзәчә гәдәм гојмуш Авропаны вә әксәр халглары артыг миниллик тарихи тәчрүбәјә малик вә о дөвр үчүн елм, мэдәнијјәт саһәсиндә бөјүк мүвәфғәијјәтләр газанмыш Асијаны тоғгушдуран сәлиб мүһарибәләри тәсвир етдијимиз дөврүн мүһүм һадисәси иди. Сәлибчиләр Јерусәлими, Фәләстин вә Суријанын башга шәһәрләрини элә кечирәрәк, ишғал олунмуш торпаглары чәнкәвәр-феодаллар арасында бөлүш-

дүрдүлөр. Гејд етмәлијик ки, европалылар јерли әһалиини јухары тәбәгәләри илә чох тез бир заманда дил тапдылар вә бир чох мәнбәләрдән алынан мә'лумата көрә, «мүгәддәс торпагы» азад етмәјә кәлмиш «хач дөјүшчүләри» тезликлә мүсәлман тачирләри вә әһалиини варлы тәбәгәләри илә кениш тичарәт әләгәләри јаратдылар. Шәрглә 170 илдән артыг давам едән үнсийјәт нәтичәсиндә, европалылар өзләри илә нәинки гарәт етдикләри гызыл, күмүш, ипәк, гимәтли парчалар, халча вә инчәсәнәт әсәрләрини апардылар, һәм дә шәһәр-салма, әкинчилик, сәнәткарлыг саһәсиндә мэдәнијјәтин јени наилијјәтләринә јијәләндиләр. Шүбһә јохдур ки, Шәргдән кәтирилмиш мэдәнијјәт Европанын үмуми тарихи инкишаф просесини хејли сүр'әтләндирди. Әкәр монголларын басгынлары Орта Асија вә Гафгаз өлкәләринин сүр'әтли инкишафыны узун мүддәт ләнкитмишдирсә, сәлиб јүрүшләри, әксинә, Европанын социал-игтисади вә мэдәни инкишафыны бир нечә әср сүр'әтләндирмишдир. Монголларын һүчуму вә сәлиб јүрүшләри Асијаны вә Европаны өз тарихи ролларыны бир нөв дәјишмәјә мәчбур етди.

Монгол истиласына гәдәрки чошғун мэдәни вә игтисади јүксәлиш адамларын естетик зөвгләриндә вә мә'нәви тәләбатында да дәјишклијә сәбәб олду. Сонралар Европада Интибаһ дөврүнү (Ренессансы) доғуран бүтүн илкин шәртләрин һамысы бу дөврдә јаранмышды. Ренессанс — шәхсийјәтин, онун дахили аләминин, дүшүнчәсинин мөвһуматдаһ азад едилмәси, онун фөвгәлтәбии гүввәләрини һөкм-

ранлығындан гуртулмасы демәк иди. Инчәсәнәтдә вә поезијада бу, ајры-ајры адамларын, шәхсләрин дахили аләминә мүрачнәт етмәк демәк иди. Низами јарадычылығы Азәрбајчанда мә'нәви һәјат саһәсиндә Ренессанс үчүн һәр чүр илкин шәраит јарадылдығына парлаг сүбут ола биләр. Ренессансын әсас мәзмунуну тәшкил едән инсан шәхсийјәтинә мараг вә һуманизм өз әксини вә камил бәдии тәчәссүмүнү илк дәфә онун көзәл әсәрләриндә тапмышдыр. Низаминин әдәби аләмә гәдәм гојдуғу дөврдә јухарыда гејд едилән тарихи вә мэдәни амилләр нәтичәсиндә әсас гәһрәманлары тарих, талә олан, халгы исә онларын ирадәсинин јалныз гулу тәсвир едән Фирдовси «Шаһнамә»си кими монументал епопелалар јаратмаг сәјләри тәдричән арадан силиниб кедирди. Бир чох сөз усталары анламаға башламышдылар ки, «Шаһнамә»ни тәглид етмәк вахты артыг кечмишдир, онун гәһрәманлары тарихин сәһнәсини һөкмән тәрк етмәлидирләр.

Бу һәгигәти илк дәрк едәнләрдән бири. Низами олмушдур. Шаир даһи узагкөрәнликлә баша дүшмүшдү ки, дөврүн тәләбләри вә зөвгләри дәјишмишдир. Инди заманла ајаглашмаг, охучунун тәләбинн өдәмәк үчүн «еһтираслы сөзләр» лазымдыр. Низами гаршысына белә бир мәгсәд гојмушду: шәхсийјәти өз әсәрләринин гәһрәманы етмәк, бүтүн мүрәккәблији илә инсанын дахили аләминн ачмаг, ағлын һөкмү илә гәлб чырпынтыларынын тоғгушмасыны вермәк. Шаирин өз сөзү илә десәк, о, «ешг, мәһәббәт илә зәһәрләнмишләрин һамысынын чылғын һиссийјатыны, шөвг вә һәвәсини

ширин хурушла ашгарлајараг еһтирасы елә бир еһтирасла тәсвир етмәк гәрарына кәлир ки, еһтираса дүчар оланлар онун әсәрләрини еһтирасла охумаға мәчбур олсунлар».

Низаминин әсәрләриндә артыг һадисәләр вә тале инсан үзәриндә һөкмранлыг етмир, ону әзмир, әксинә, һадисәләрин кедишини инсан ирадәси вә арзулары дәјишир. Низами сонрақы әсрләрин поезијасынын мөвзусуну әсаслы шәкилдә јениләшдирди. Шәхсијјәтин, онун ирадәсинин кәләликдән, мөвһумат вә дини хурафатдан азад едилмәси, камил һуманизм нәзәријјәси — бүтүн бунлар өлмәз Низами поезијасынын характерик чәһәтләридир.

Гејд етмәлијик ки, орта әсрләр Шәргинин бир чох шаирләринин талеји о гәдәр дә уғурлу олмамышдыр. Бир гарын чөрәк үчүн онлар шаһларын вә һөкмдарларын сарајларында хидмәт етмәјә, чох вахт өз исте'дадларыны онларын поетик усталығыны гијмәтләндирмәјә габил олмајан варлылара сатмаға мәчбур олурдулар.

Низами дөврүндә вә ондан сонрақы јүзилләрдә јүксәк мөвге тутанлары тә'рифләмәк вә шөһрәтләндирмәк, һәмчинин дини тәблиғат үчүн һаким даирәләр, әсасән, руһаниләрдән, мәсчидләрдән, һәмчинин һәмин дөврүн исте'дадлы шаирләринин әсәрләриндән истифадә едирдиләр. Буна көрә дә бүтүн шаһлар, султанлар, һәтта әмир вә валиләр өз сарајларында «шаирләр шаһы» (мәликүшшүәра) башда олмагла хүсуси шаирләр дәстәси сахлајырдылар. Әкәр дини хадимләри хәлифәнин, өлкәдә

һөкмранлыг едән султанын вә ја шаһын шәрәфинә хүтбәләр — ади дуалар охујурдуларса, сарај шаирләри онларда, әслиндә, олмајан көзәл чәһәтләри тәрәннүм етмәли, һәр чүр тә'рифләмәли идиләр. Бу заман шаирләр һеч бир шиширтмәдән вә ујдурмадан чәкинмирдиләр. Сарај поезијасы һәмишә, бүтүн дөврләрдә һаким мөвгедә дуранларын чарчысы, әсас идеологи силаһы олмушдур. Сарај шаирләринин фәалијјәти јалныз бир мөгсәдә — шаһа гуллуғ кәстәрмәјә, онун гүдрәтини вә чаһ-чәлалыны тәрәннүм етмәјә јөнәлмишди. XII әср әдәбијјәтинин көркәмли нәзәријјәчиси Низами Әрузи јазыр: «Шаһа хидмәтин бир шәрти дә елә будур: һәгигәтдә дә, јаланда да онунла әлбир олмағ, онун тәрәфини сахламағ». Сарај поезијасынын тәчрүбәсини үмумиләшдирәрәк, Әрузи онун естетик маһијјәтини вә социал функцијасыны белә ифадә етмишдир: «Ше'рин ән али хошбәхтлији вә үмдә вәзифәси мәмдуһун адыны әбәдиләшдирмәкдән ибарәтдир. Бу мөгсәдә наил олмағ үчүн поезија һәгигәти тәһриф етмәкдән чәкинмәјәрәк, һәр чүр васитәјә әл атмалы иди. Сарај шаирләри үчүн поезија «кичији шиширдиб бөјүк, бөјүјү балачалашдырыб кичик кими гәләмә верән, көзәли чиркин чырчындырына, чиркини исә көзәл донуна кејиндирә билән» бир сәнәт олмалыдыр. (Низами Әрузи. Дөрд мөгалә.)

Бу адәт һалыны алмыш јалан вә утанмаз мәдһијјәчилик ону мүтләг бәдии форма кими тәсдиғ етмишдир. Сарајда өзүнә мөһкәм јер тутмағ истәјән шаир сөз дүзмәк мәһарәтини

чилаламалы, поетик форманын сон дәрәчә нәфис, камил олмасына чалышмалы иди. Ше'рин мазмунуну тәшкил едән јалан нә гәдәр еј-бәчәр вә ағласығмаз олурдуса, онун харичи бәзәји бир о гәдәр парлаг, тәмтәрағлы олмалы иди. XII—XIII әсрләрин дикәр мәшһур нәзәријјәчиси Оуфи о дөврүн сарај поезијасынын мәсләкини белә ифадә етмишдир: «Јаланын мисини ше'рин гызылы илә бирликдә мүдрик шаирләрин тәб'инин күрәсиндә әридәркән мис гызыла гарышыр вә ше'рин көзәллији јаланын чиркин симасыны мәһв едир».

Низами дөврүндә Орта Асиянын вә Иранын бүтүн көркәмли шаирләри әсас е'тибарилә атабәјләрин сарајларында топланмышдылар. Әкәр мәшһур Азәрбајчан шаирләри Әбүл-Әла Кәнчәви, Хагани, Фәләки, Иззәддин Ширвани сарај шаирләринин нүмајәндәләри һесаб олунурдуса, Азәрбајчанын мәшһур бәдии сөз усталары Мүчирәддин Бејләгани, Әл-Устад Әбу-Бәкр ибн Хосров, Зәһирәддин Шәмкири, һәмчинин орта Асиянын вә Иранын мәшһур шаирләри — Әсирәддин Әхсикәти, Зәһирәддин Фәрјаби, Әшһәри Нишапури вә б. јашајыб јарадырдылар.

Хагани башда олмагла, Ширван шаирләри плејадасы вә мәшһур Кәнчә шаирләри фарс дилли әдәбијјатда «Азәрбајчан үслубу» мејдана кәлмәсинә көмәк едән јени мәктәб јаратдылар. Белә бир шәраитдә һаким даирәләр тәрәфиндән гануниләшдирилмиш вә естетик мәһәтдән о дөврүн поезија практикасы тәрәфиндән бәргәрар едилмиш гајдалары дәјиш-

дирмәк асан мәсәлә дејилди. Бу, шаирдән бөјүк вәтәндашлығ чәсарәти вә әлбәттә, мүстәсна истә'дад тәләб едирди. Низами бу кејфијјәтләрә малик иди. О, әсл шаир, јенилик јарадычысы вә өз вәзифәсинин бүтүн мәс'улијјәтини дәрк едән, мисли көрүнмәмиш үмүмбәшәри идејалар чарчысы иди. Низамијә көрә шаир халғын пејғәмбәри, мүәллимидир, онун поетик сөзү һәгигәтин, әдаләтин бәргәрар олмасына хидмәт етмәлидир, көзәллик вә мүдриклик мәнбәји олмалыдыр. Буна көрә дә Низами шаһлара вә јүксәк мөвгә тутанлара хидмәтдән гәти сурәтдә имтина етди. «Лејли вә Мәчнун» поемасынын «Падшаһларын гуллуғуну тәрк етмәк» адлы хүсуси фәслиндә шаир һамыја учадан билдирмишдир:

Падшаһ пулуна дикмә көзүнү,
Ганун кәмәдинә салма өзүнү!
Шаһлар мәчлисиндән кәнар ол, кәнар!
Памбыг од көрәндә алышыб јанар.
Ишыг алырдыса пәрванә шамдан,
Јанды мәчлиснә дүшдүјү заман.

Мә'лум олдуғу кими Низами поезијада гәләмини һәлә кәнчлик илләриндә сынагдан ке-чирмәјә башламышдыр. Артыг онун гәзәлләриндә биз сонралар «Хәмсә»дәки поемаларда камил тәчәссүмүнү тапан һуманизм нәзәриј-јәсинин рүшәјмләрини көрүрүк.

Инди шаирин лирик јарадычылығынын тәкамүл мәрһәләләрини мүәјјәнләшдирмәк, бу вә ја дикәр гәзәлләрин шаирин јарадычылығынын һансы дөврүнә мәхсус олдуғуну дәгиг тә'јин етмәк чәтиндир. Севдији гызын көзәл-

лијинин, онун ләтафәтинин вәсфи, ашигин һисс-
һәјәчанларынын вә әзабларынын, дүҗулары-
нын тәсвири, дәјишкән таледән, рәгибләрдән
шикајәт вә с. һәмин дөврдә поезијанын ән'әнә-
ви мәзмунуну тәшкил едирди.

Мүәјјән олунмуш бу мөвзу мәһдудлуғуна
көрә Шәрг шаирләринин бөјүк әксәријјәтинин,
һәтта ән мәшһурларынын белә гәзәлләри сон
дәрәчә шәрти сәчијјә дашыјыр, даһа доғрусу
лирик гәһрәманын реал һиссләринин, дәрин
һәјәчанларынын ифадәси кими баша дүшүл-
мүр. Һәмин гәзәлләрдә башлыча чәһәт—көзәл
мисралар, камил поетик образлар вә орижи-
нал, лакин јенә дә шәртиликдән јаһа гуртара
билмәјән мүгајисәләр јаратмағдыр.

Инсанын һәгиги һиссләрини вә һәјәчанла-
рыны мүасирләриндән даһа чох Низаминин
лирикасы билаваситә ифадә едир. «Мәрдоми»,
«адәми» терминләрини «һуманизм» мә'насын-
да шаир мәһз гәзәлләриндә тез-тез ишләдир.
Фарс дилиндә бу сөзләрдән «инсанијјәт», «ча-
ванмәрдлик» мә'насында Низамијә гәдәр дә
истифадә олунмушдур. Лакин Низами јарады-
чылығында бу кәлмәләр артыг јени, фәлсәфи—
терминологии мә'нада — «һуманизм» мә'насын-
да ишләнмишдир. «һуманизм» нәзәријјәсини
Низамидән сонра башга шаирләр вә мүтәфәк-
кирләр давам етдирмишләр.

Низами поезијада әсл новатор кими чыхыш
етмишдир: о, гәсидәнин мәзмунуну бүсбүтүн
дәјишәрәк шаһларын үнванына дејилән мәдһ-
ләри вә һәдсиз тә'рифләри инсанпәрвәрлијә,
әдаләтә, хејршаһлыга чағырышларла әвәз ет-

мишдир. Беләликлә, Низаминин гәсидәләри
фәлсәфи лириканын тә'сирли жанр формасына
чеврилди.

Шаһлары вә һакимләри тәрәннүм етмәк
әвәзинә, Низами өз гәсидәләриндә онлара белә
бир фикир тәлгин етмәјә чалышыр ки, рүтбә-
синдән вә ичтимаи вәзијјәтиндән асылы олма-
јарағ инсанын ән көзәл мәзијјәти — инсанлы-
ғыдыр (адәмијјәтидир), әсл инсанлығ исә чә-
мијјәтә, јахын адамлара хидмәт етмәкдир. Бу
һуманист нәзәријјә Низаминин 1177-чи илдә
битирдији «Сирләр хәзинәси» поемасында ин-
кишаф етдирилмиш вә әтрафлы шәкилдә шәрһ
олунмушдур. Поема 20 сөһбәтдән («мәгаләт»-
дән), бир нечә мүстәгил фәлсәфи «баб»лардан,
аллаһын, пејғәмбәрин тә'рифиндән вә мина-
чатдан ибарәтдир. Һәмин сөһбәтләрин дүзүлүш
гајдасында чидди ардычыллығ олмаса да, он-
ларын һамысында инсандан, онун бир фәрд вә
бир чәмијјәт үзвү кими мөвгејиндән — јә'ни
бир проблемин ики чәһәтиндән данышылыр.
Шаир инсан тәбиәтинин маһијјәтини, онун
психолокијасыны диггәтлә арашдырыр, «Чә-
мијјәт һағгында сөһбәтләр»индә исә өзүнүн
ағыллы, мүдрик вә әдаләтли ичтиман гурулуш
һағгында фикрини шәрһ едир.

Бу нәзәријјәјә көрә ешг варлығын сәбәби
вә мәнбәјидир Ону таңры варлығдан әввәл ја-
радыб. Ешг — инсан тәбиәтинин ән бөјүк һис-
ләти вә ағыл илә бирликдә инсаны таңрынын
јаратдығы чанлыларын һамысындан јүксәк-
ләрә учалдан ән көзәл не'мәтдир. Бу илаһи
һиссин мәскәни — үрәкдир, онсуз «һәјәт өз
мөһвәриндән гопар».

Инсан ики бүнөврә әсасында — мә'нәви вә мадди үнсүрдән јаранмышдыр, о, тәбиәтән икиләшән варлыгдыр:

Чөвһәри тутгунса да, көвһәр кими сафды о,
Зәрди, мәһәк дашыды, зәркәрди, сәррафды о...

Мә'нәви аләми ағыл вә ешг идарә едир. Чисмани аләм исә мә'нәви аләмлә зиддијјәт тәшкил едир, чүнки орада даим инсанын чисмини јашадан «јыртычы» физики органлар һөкм сүрүр.

Низаминин инсанларда «чылыз һиссләр» адландырдығы инстинктләр, тәбиәти е'тибарилә, ачкөздүр, лакин бунлар тә'мин едилмәзсә, һәјат мәһв олар. Әкәр биз өзүмүздә бу дүјғулары бүтүнлүклә боғмаға чалышсаг, өлүмлә әбәди мүбаризә апаран һәјатымыза да сон гојулар. Ејни заманда, инсанын башга инсанларла биркә әмәји, чәмијјәтдә јашамасы — онун мөвчуд олмасынын зәрури шәртидир. Лакин бәшәрин фачиәси ондан ибарәтдир ки, инсанлар һәлә индијәдәк өз еһтирасларыны идарә едә билмирләр, елә бир чәмијјәт јарада билмирләр ки, орада биркә әмәјин мәһсулу бәрабәр гајдада бөлүнсүн, чәмијјәти тәшкил едән бүтүн фәрдләрин инстинктләри исә ејни дәрәчәдә, һәддини ашмамаг шәртилә тә'мин олунсун. Өзүнүн идрак вә чисмани һиссләр һаггында тә'лими әсасында, шаир Кампанелла, Томас Мор, Сен-Симон вә с. кими көркәмли утопик социалистләрин фикрини бир нечә әср габаглајараг сон дәрәчә камил бир нәзәријјә јаратмышдыр.

Низами сүбут етмәјә чалышырды ки, јер үзәриндә бүтүн фәлакәтләрин вә бәдбәхтликләрин мәнбәји ичтимаи бәрабәрсизликдир, белә бир мүһитдә чәмијјәтин мүәјјән үзвләри өз тәбии тәләбат вә мејлләрини һәдсиз дәрәчәдә боғмаға мәчбурдурлар. Чәмијјәтин азлыг тәшкил едән вә әксәријјәтин һесабына јашајан һиссәсинин исә арзу вә тәләбатынын һәдди-һүдуду јохдур. Демәли, чәмијјәтин башлыча вәзифәси инстинкти тәрбијә етмәк, үмуми мә'нәви сәрвәти горумаг хатиринә бунлары шүүрлу сурәтдә мәһдудлашдырмаг вә боғмагдыр.

Бәшәр тарихини вә тәбиәт ганунларыны тәһлил етмәклә, шаир өз тачдарларынын шүүруна белә бир ади һәгигәти јеритмәк истәјирди ки, јер үзәриндә һәјат әбәди дејил, мүвәггәтидир, сәрвәт вә гүдрәт, һакимијјәт вә дәбдәбә, өз еһтирасларыны дурмадан тә'мин етмәк лабүд сурәтдә мә'нәви ифласа кәтириб чыхарыр; еһтираслар бу дүнјанын инсанпәрвәрликдән, һуманизмдән, чәмијјәтин, доғма халгын хејринә шүүрлу јарадычы фәалијјәтдән ибарәт олан әсл сәрвәтләрини әвәз едә билмәз вә әвәз етмәмәлидир.

Низами үмуми бәрабәрлик, гардашлыг вә азадлыг чәмијјәти, утопик чәмијјәт һаггында поетик формада тә'лим јарадан илк сөз уста сыдыр. «Искәндәрнамә» поемасында о өз бәдди, етик, естетик вә ичтимаи дүнјакөрүшүнүн инкишаф јекунларыны бир нөв ифадә етмиш, идеал утопик коммунизм чәмијјәтинин — һамынын хошбәхт олдуғу бир өлкәнин тәсвирини вермишдир. Бу чәмијјәтдә аға вә гул, мәзлум

вә мәнқум, јохсул вә бәдбәхт јохдур. Шаир бу
әфсанәви өлкәни белә тәсвир едир:

Биздә артыг дејил һеч кәсдән һеч кәс,
Биздә аглајана һеч кимсә күлмәз.
Оғрудан горхмарыг — биз нә шәһәрдә
Кешикчи гојарыг, нә дә чөлләрдә.
Нә зәнчир, нә ғыфыл көрәр гапылар,
Көзәтчисиз отлар бизим мал-давар.
Ғызыла, күмүшә алданмаз һеч кәс,
Бунлар бизим јәрдә бир шејә дәјмәз.

Низаминин арзуладығы көзәл өлкә букүн
халғымызын әмәлләриндә вә газандығы гәлә-
бәләрдә, Совет Азәрбајчанынын инкишафын-
да, бүтүн дүнјаны һејран гојан елмин, инчә-
сәнәтин, мәдәнијјәтин көркәмли наилијјәтлә-
риндә тәчәссүм етмишдир.

Өз дөврүнү хејли габагламыш даһи шаир
вә бөјүк мүтәфәккир Низаминин илһамлы сә-
тирләри бу күн бизим һамымыза доғма вә
әзиздир, онлар милјонларла охучунун үрәјинә
јол тапмышдыр. Көзәллијә мәнәббәт һисси,
ишығлы идеалларын тәрәннүмү, јер үзәриндә
јашајан инсанын әсас вәзифәси һағгында дү-
шүнчәләр бир нечә әср бундан әввәл олдуғу
кими, бу күн дә бәшәријјәтин гәлбиндә јаша-
јыр вә јашајачағдыр...

НИЗАМИ И ЕГО ЭПОХА

В ряду титанов человеческого духа особое место занимает наш гениальный соотечественник Низами — один из крупнейших представителей мировой поэтической классики. Его бесценный вклад в сокровищницу человеческой культуры можно, пожалуй, сравнить лишь с наследием Гомера, Фирдоуси, Данте, Шекспира, Сервантеса, Пушкина.

Творчество Низами сыграло ни с чем не сравнимую роль в формировании и дальнейшем развитии философской и художественной мысли, социально-этических воззрений не только нашего народа, но и всех народов Ближнего и Среднего Востока — турков, иранцев, курдов, индийцев, афганцев, арабов и других.

На протяжении восьми веков каждое новое поколение воспринимало творения Низами как художественное явление современности, его наследие служило неисчерпаемым источником вдохновения для художественно-

го творчества и развития социально-философских идей. Низами впервые привнес в поэзию и искусство проблемы, тесно связанные с благодеянием и счастьем каждого человека в отдельности и всего человеческого общества в целом. Именно этим объясняется то, что многие выдающиеся поэты и мыслители в дальнейшем разрабатывали темы, впервые выдвинутые Низами, считали своим долгом внести вклад в развитие его гуманистических идей. Не случайно поэты—представители различных народов Среднего, Переднего и Ближнего Востока написали на темы, затронутые Низами, более тысячи произведений, бесчисленные назире (подражания). В этой связи достаточно вспомнить «Пятерицы» и отдельные поэмы выдающегося индийского поэта Хосрова Дехлеви (1253—1325), крупнейшего таджикско-персидского мастера изящной словесности Абдурахмана Джамии (1414—1492), гениального узбекского поэта Алишера Навои (1444—1501), одного из творцов азербайджанского художественного языка, автора прекрасной поэмы о печальной судьбе Лейли и Меджнуна — Физули.

Поэтическое искусство и философская мысль во все века были неразрывно связаны с развитием человеческой культуры, причем каждое последующее поколение читателей Низами открывало для себя все новые грани его замечательного таланта. Именно в силу этого обстоятельства из века в век расширялась и продолжает расширяться сфера духовного

влияния Низами, растет круг его читателей, умножается число поэтов, писателей, художников, музыкантов и представителей других видов искусства, обращающихся к творчеству Низами, к неисчерпаемой сокровищнице его огромного наследия. Это прежде всего обусловлено тем, что великий поэт и мыслитель отобразил такие человеческие думы и чаяния, такие непреходящие чувства и движения души, которые извечны, которые живут и будут жить, пока существует духовная культура человечества.

Трудно даже мысленно представить тот необъятный вклад, который внес Низами своим творчеством в развитие этической, эстетической, художественной и философской мысли. При этом надо иметь в виду, что поэт жил и творил в век безраздельного господства религиозного фанатизма и феодального деспотизма, в век, когда женщина была лишена почти всех гражданских и человеческих прав. Низами же, в противовес господствовавшим воззрениям, впервые смело обожествил прекрасный мир чистых и возвышенных стремлений человеческой души, вдохновенно воспел самоотверженную любовь. Он предвосхитил тем самым в европейской литературе Данте, Петрарку, Шекспира, Пушкина и создал бессмертный гимн красоте и внутреннему благородству, уму и преданности женщины, закрепощенной в феодальном обществе. Своим могучим пером Низами воплотил в бессмертных строках идею раскрепощения женщины,

провозгласил естественность, законность и свободу ее чувств. Он убедительно показал, что каждый человек, независимо от пола, религиозных убеждений и склада мышления, — это целый неповторимый мир, микрокосм, несущий в себе неисчерпаемые возможности духовного развития. Именно поэтому образы Ширин и Лейли, Фархада и Медждуна, Нушабе и Искендера были близки и понятны многим поколениям читателей.

Низами жил и творил в XII в., в эпоху, необычайно богатую событиями, сыгравшими важную роль в истории нашего народа, в эпоху, унаследовавшую богатую культуру античного мира и арабского Востока. В состав Арабского халифата в то время входили многочисленные народы Ближнего и Среднего Востока, Африки и Испании, и все они в той или иной степени сыграли свою роль в создании богатейшей синкретической мусульманской культуры, развитии науки и искусства. Это была эпоха, когда Азербайджан стал одним из важнейших культурных и экономических центров Востока.

Как известно, Сельджукская империя была создана в середине XI века огузско-тюркскими племенами, сыгравшими значительную роль в формировании этнического состава азербайджанского народа. В дальнейшем эта империя распалась на многочисленные самостоятельные владения, постоянно враждовавшие между собой. Эти владения управлялись атабеками — «отцами-воспитателями», опеку-

нами сельджукских принцев. В середине XII в. азербайджанский атабек, выдающийся политический деятель и полководец Шамсаддин Илдениз объединил почти все эти разрозненные княжества и создал мощное государственное образование с центром в Азербайджане. Города Гянджа и Нахичевань стали не только столицами атабеков Азербайджана, но и крупнейшими культурными и торговыми центрами Ближнего и Среднего Востока.

Широкое развитие получили экономические связи с Россией, Византией, Китаем, Индией, Африкой и всем арабским Востоком. Со всех концов мусульманского мира знаменитые поэты и писатели, ученые, зодчие, художники начали стекаться в Азербайджан. Несмотря на стихийное бедствие — землетрясение, которое незадолго до рождения поэта, в сентябре 1139 г., почти полностью разрушило Гянджу и унесло около трехсот тысяч жизней, город был быстро восстановлен и превратился в один из процветающих экономических и культурных центров. Третьим по величине (после Гянджи и Нахичевани) центром этого региона стал Ширван, которым управляли ширваншахи. Ширванское шахство, хотя номинально и входило в состав государства атабеков, но фактически вело самостоятельную политику и поддерживало тесные экономические и дипломатические связи с Грузией. Так, дочь знаменитого грузинского царя Давида Строителя (ум. в 1125) Тамар была женою

ширваншаха Манучихра III (1106—1160) и матерью знаменитого ширваншаха Ахситана I (1160—1196), по просьбе которого Низами написал одну из своих лучших поэм—«Лейли и Меджнун».

Благодаря искусной внешней политике и возросшему могуществу атабеков в Азербайджане со второй половины и до конца XII века царил относительный мир, период, когда народ мог заниматься созидательным трудом.

В стране, кроме широко известных городов—Гянджи, Ардабиля, Ширвана (Шемахи), Табриза, Байлакана, Барды, Баку, Шамхора, в которых жили сотни тысяч жителей, существовали десятки других городов с населением от 30 до 100—150 тысяч человек. Рост городов повлек за собой переход к оседлой жизни огромной массы кочевников, бурное развитие ремесел и начавшееся расслоение городского населения.

В городах бурно развивались текстильное, металлообрабатывающее, гончарное и другие ремесла, находившиеся на высоком для того времени уровне, которого Европа сумела достичь лишь примерно в начале XVI в. Ремесленники в городах объединялись в цеха, среди них, постепенно происходила имущественная дифференциация. Владельцы мастерских, мастера и подмастерья стояли уже на разных ступенях общественной лестницы.

Особо привилегированный слой городского общества Азербайджана в этот период составляло купечество, в руках которого со-

средоточились огромные богатства. Азербайджанские купцы вели обширную торговлю со многими странами Востока и Запада. Отмечается и подъем сельского хозяйства. Страна, основу земледелия которой составляло искусственное орошение, была покрыта сетью наземных и подземных каналов; ежегодно возводились новые дамбы, рылись тысячи кягризов и колодцев, сооружались подземные галереи большой протяженности. Росла и сама культура земледелия, что способствовало ежегодному приросту сельскохозяйственной продукции.

В социальном плане в стране также происходили большие перемены. К середине XII в. рабский труд уже не играл никакой роли в общественном производстве. Развитие феодального способа производства шагнуло так далеко вперед, что уже появились элементы его разложения, т. е. процесс «обуржуазивания» самих феодалов. Крупные землевладельцы покидали свои замки и втягивались в городскую жизнь. К этому их побуждала большая нужда в денежных средствах и услугах ремесленников и купцов, составлявших основное ядро городского населения. Феодалы и владельцы крупных наделов, проживавшие в городах, образовали особый класс «земско-городской знати», как их называл И. П. Петрушевский. Они сами начинали заниматься торговлей, и в скором времени уже оказывались связанными «не только с местной торговлей, но и с транзитной караванной торговлей». Ощутимые изменения происходят и в общест-

венно-культурной жизни, идеологии тогдашнего феодального общества.

Как известно, к началу XII в. ортодоксальный ислам, господствовавший над всеми общественными институтами и освящавший тогдашний социально-экономический строй, неоднократно подвергался критике со стороны многочисленных учений, провозглашенных передовыми мыслителями и философами, поэтами и писателями, теософами и религиозными реформаторами.

Учения Халладжа и Ибн-Сины, Хайяма и Насира Хосрова, система образного мышления Фелеки Ширвани, Хагани, Байлакани, Абуль-Ала Гянджеви, воззрения различных религиозных сект, проникновение во все сферы идеологической жизни самого распространенного в то время учения — суфизма и введение его в рамки официального ислама Мухаммедом Газзали — все это ярко свидетельствует о постепенном ослаблении феодальной идеологии и зарождении новых религиозных и социальных концепций.

Таким образом, в Азербайджане и сопредельных странах в период домонгольского нашествия развитие феодальных отношений достигло весьма высокого уровня, и была создана почва для появления основ последующей, более высокой социально-экономической формации. Однако этому не было суждено сбыться из-за нашествия монголов, которое на несколько столетий приостановило поступательное развитие общества в странах, попавших под иго завоевателей. Важным собы-

тием описываемого периода, которое, на наш взгляд, во многом предопределило дальнейший ход развития истории, были крестовые походы, столкнувшие два почти изолированных до этого друг от друга мира — Европу, которая тогда только начинала вступать на путь культурного развития, и Азию, многие народы которой, обладая уже тысячелетним историческим опытом, достигли к тому времени выдающихся успехов на поприще науки и культуры. Захватив Иерусалим и другие города Палестины и Сирии, крестоносцы основали свои государства, распределив захваченные земли между рыцарями-феодалами. Следует отметить, что европейцы очень быстро вступили в контакт с верхушкой местного населения, и, как сообщают многие источники, вскоре «христовы воины», приехавшие освобождать «святую землю», установили широкие торговые связи с мусульманскими купцами и состоятельными слоями населения. В результате общения с Востоком, продолжавшегося более 170 лет, европейцы увезли с собой не только много награбленного золота, серебра, шелка, драгоценных тканей, ковров, произведений искусства, но и новую культуру градостроительства, земледелия, ремесленного производства. Нет сомнения, что почерпнутая на Востоке культура в значительной степени способствовала ускорению общего процесса исторического развития Европы. Если нашествие монголов на страны Средней Азии и Кавказа надолго задержало их дальнейший

прогресс, то крестовые походы, наоборот, ускорили социально-экономическое и культурное развитие Европы на несколько столетий. Монгольское нашествие и крестовые походы заставили Европу и Азию как бы поменяться историческими ролями.

Бурный культурный и экономический подъем в домонгольский период обусловили и изменения в эстетических вкусах и духовных потребностях людей. В эту эпоху были созданы все предпосылки, которые впоследствии породили эпоху Возрождения (Ренессанс) в Европе. Ренессанс означал освобождение личности, ее внутреннего мира, помыслов от гнета религиозных предрассудков, признание ее независимости от господства сверхъестественных сил. В искусстве и поэзии это означало обращение к внутреннему миру отдельного человека, личности. Ярким доказательством того, что в области духовной жизни все предпосылки для Ренессанса уже были полностью созданы в Азербайджане, может служить творчество Низами. В его замечательных творениях впервые нашли свое выражение и совершенное художественное воплощение проснувшиеся к человеческой личности интерес и гуманизм, которые составляют основное содержание Ренессанса. Ко времени вступления Низами на литературную арену, в результате вышеуказанных исторических и культурных факторов, постепенно изживало себя стремление к созданию таких монументальных эпосов, как «Шах-наме» («Книга царей»)

Фирдоуси, в которых главными героями выступали история, судьба, а народ являлся лишь исполнителем их воли. Многие художники слова уже начали сознавать, что прошло время подражания «Книге царей», что ее герои неизбежно должны уступить свое место на исторической сцене.

Одним из первых осознал эту истину Низами. Обладая даром гениального предвидения он понял, что требования и вкусы века изменились. Теперь, чтобы идти в ногу со временем, удовлетворять запросы читателя, нужны были «слова о страсти». Низами поставил перед собой задачу: сделать героем своих произведений личность, раскрыть внутренний мир человека во всей его сложности; передать столкновение велений разума человека и влечений его души. Говоря словами самого поэта, он решил «замесить страсть со сладостной приправой для всех отравленных любовною отравой». И это ему блестяще удалось. Он «с такой ясностью явил страсть, что все пристрастившиеся к ней припали к стихам» его. В произведениях Низами уже не события и судьба властвуют над человеком, подавляют его, а наоборот, воля и желания человека изменяют ход событий. Низами коренным образом обновил тематику поэзии последующих веков. Раскрепощение личности, освобождение ее воли от диктата религии и религиозных предрассудков, стройная теория гуманизма — все это нашло отражение в бессмертной поэзии Низами.

Надо сказать, что судьба многих поэтов средневекового Востока была нелегкой. Для того, чтобы добывать хлеб насущный, они вынуждены были служить при дворах царей и правителей, продавать свой талант сильным мира сего, которые зачастую были неспособны оценить их поэтическое мастерство.

В эпоху Низами и в последующие века официальная власть для восхваления и прославления правящей династии, а также для религиозной пропаганды, использовала в основном духовенство, мечети, а также произведения талантливых поэтов того времени. Поэтому все шахи, султаны и даже правители областей, эмиры, держали при своих дворах специальный штат поэтов во главе с «царем поэтов» (малик уш-шуара). Если в обязанность духовных сановников входила хутба — обычная молитва во славу халифа и царствующего в стране султана или шаха, то придворные поэты должны были воспевать, всячески восхвалять и утверждать «доблести» правителя. При этом придворные поэты не брезговали никакими преувеличениями и прямым вымыслом. Придворная поэзия всегда, во все времена, служила основным рупором, главным идеологическим оружием господствующей власти. Вся деятельность придворных поэтов преследовала лишь одну цель — услужить царю, воспеть его могущество и блеск. «И это, — писал крупнейший теоретик литературы XII в. Низами Арузи, — одно из условий служения царю: быть с ним

заодно и в правде и во лжи и поддерживать правоту его дела». Обобщая опыт придворной поэзии, Арузи так сформулировал ее эстетическую сущность и социальную функцию: «Наиболее совершенная задача и самое превосходное назначение стиха — это увековечение имени властителя». Для достижения этой цели поэзия должна была прибегать к любым средствам, не останавливаясь перед грубым искажением действительности. Для придворных поэтов поэзия была своеобразным искусством «малое обращать в великое, а великое — в малое, красивое облачать в безобразные одежды, а безобразное представлять в красивом обличье». (Низами Арузи. Четыре беседы).

Эта вошедшая в обычай ложь и беззастенчивый панегиризм привели к признанию абсолютной самоценности художественной формы. Поэт, стремившийся занять прочное место при дворе, должен был оттачивать свое словесное мастерство, довести до филигранного совершенства поэтическую форму. И чем уродливее и несообразнее была ложь, которую поэты вкладывали в содержание стиха, тем ярче, пышнее должно было быть его внешнее убранство. Кредо придворной поэзии того времени было сформулировано другим крупным теоретиком XII—XIII вв. — Ауфи: «Если соединить медь лжи с золотом стиха и расплавить их в горне духа мудрецов, то медь сольется с золотом и прелесть стиха победит мерзость лжи».

В эпоху Низами все крупнейшие поэты Средней Азии и Ирана группировались в основном при дворе атабеков. Если выдающиеся азербайджанские поэты Абуль-Ала Гянджеви, Хагани, Фелеки, Иззадин Ширвани составляли придворную поэтическую плеяду, то в Гяндже при дворе атабеков жили и творили крупнейшие азербайджанские мастера художественного слова Муджиреддин Бейлакани, ал-Устад Абу-Бакр сын Хосрова, Захираддин Шамкури, а также знаменитые поэты из Средней Азии и Ирана — Асираддин Ахсикати, Захираддин Фарйаби, Ашхари Нишабури и другие.

Ширванская плеяда поэтов во главе с Хагани и знаменитые гянджинские поэты создали новую школу, ознаменовавшую возникновение так называемого «азербайджанского стиля» в персоязычной литературе. Находясь в таком окружении, было нелегко изменить канонам, узаконенным властью и эстетически утвержденным практикой поэзии того времени. Это требовало от поэта немалого гражданского мужества и, конечно, исключительного таланта. Низами обладал этими качествами. Он был истинным поэтом, творцом нового и глашатаем непреходящих общечеловеческих идей, сознававшим всю ответственность своей миссии. Поэт в понимании Низами — это пророк, учитель народа, его поэтическое слово должно служить утверждению истины, справедливости, источником красоты и мудрости. Поэтому Низами категорически отказался от

служения сильным мира сего. В поэме «Лейли и Меджнун» в специальной главе «Отказ от служения царям» поэт во весь голос заявил:

Остерегайся жалованья шаха:
Кто служит в войске — недалек от праха.
Остерегайся милости владык,
Не то сгоришь, как пакля, в тот же миг.
Как мотыльков огонь свечи влечет,
Так манит нас и губит нас почет.

Как известно, Низами начал пробовать свои силы на поэтическом поприще еще в юношеские годы. Уже в его газелях мы находим основы его стройной теории о гуманизме (мардоми, адами), которая позднее нашла свое законченное воплощение в поэмах «Пятерицы».

Сейчас трудно установить этапы эволюции лирического творчества поэта, точно определить, к какому периоду творчества относятся те или иные газели. Традиционное содержание газелей в ту эпоху составляло описание красоты возлюбленной, ее прелестей, изображение переживаний и страданий влюбленного, его чувств, сетований на изменчивую судьбу, на соперников и т. д.

В силу этой установившейся канонической ограниченности тематики газели подавляющего большинства восточных поэтов, даже самых выдающихся, в значительной степени носят условный характер, то есть не воспринимаются как выражение реальных чувств, истинных переживаний лирического героя.

Главное в этих газелях — благозвучный стих и изощренные поэтические образы и сравнения, оригинальные, но опять-таки условные.

Лирика Низами больше, чем у кого бы то ни было из его современников, является непосредственным выражением подлинных чувств и переживаний человека. Именно в газелях поэт часто применяет термины «мардоми» — «адами» в смысле «гуманизм». Эти слова и до Низами употреблялись в персидском языке, обозначая: «человечность», «человечный». Однако в творчестве Низами они приобрели новое, уже философско-терминологическое значение — «гуманизм». В дальнейшем теория гуманизма была развита вслед за Низами другими поэтами и мыслителями.

Низами проявил себя в поэзии как подлинный новатор — он произвел реформу в содержании касыды, а именно: дифирамбы и невоздержанное славословие по адресу правителей он заменил призывами к человеколюбию, справедливости, добру. Таким образом, у Низами касыда превратилась из обычного, лишённого общественного содержания панегирика, в действенную жанровую форму философской лирики.

Вместо воспевания царей и правителей Низами в своих касыдах старается внушить им мысль о том, что высшая добродетель человека, независимо от ранга и общественного положения, — это человечность (адамийат), а подлинная человечность заключается в слу-

жении обществу, ближним. Это гуманистическое учение было развито и подробно изложено в первой поэме Низами «Сокровищница тайн», завершённой им в 1177 г. В этой поэме понятия «человечность», «человечный», которые и раньше употреблялись в литературе, стали основными понятиями, вошедшими органически в провозглашённое поэтом гуманистическое учение. «Сокровищница тайн» состоит из 20 речей (бесед) и 20 иллюстрационных повестей. Хотя строгой последовательности в расположении этих бесед нет, все они посвящены двум сторонам одной проблемы, которые можно условно обозначить: человек как индивидуум и человек как член общества. Поэт анализирует сущность человеческой природы, людскую психологию, а в «Беседах об обществе» излагает свою концепцию разумного, мудрого и справедливого общественного устройства.

Согласно этому учению, первопричиной бытия является любовь, которая была создана всевышним еще до сотворения мира. Любовь — величайшее преимущество человека, наряду с разумом, возвышающее его над всеми остальными существами, созданными творцом. Сердце —местилище этого божественного чувства, без которого «смерть иссушит мир».

Человек состоит из двух начал—духовного и телесного, его природа двойственна:

Он и чистый и мутный, хоть золото в нем засияло,
Он и камень для пробы, и он же пыливый меняла.

Духовный мир управляется разумом и любовью. Телесный же мир противоположен духовному, ибо в нем безраздельно властвуют такие «хищники», как физические органы, назначение которых — поддерживать телесное существование человека. Заложенные в нас инстинкты, которые Низами называет «низменными страстями», по природе своей ненасытны, но без удовлетворения их немилым жизнью. Если полностью подавить в себе эти начала, то наступит конец жизни, которая ведет извечную борьбу со смертью. Вместе с тем, непреложное условие существования человека — совместный труд рядом с себе подобными, жизнь в обществе. Однако трагедия человечества заключается в том, что люди до сих пор не научились управлять своими страстями и не смогли создать такое общество, в котором продукты совместного труда распределялись бы равномерно, а инстинкты всех индивидуумов, составляющих общество, удовлетворялись бы одинаково, в разумных пределах. На основе своего учения о разуме и телесных страстях поэт создал удивительно стройную теорию, превосхитившую на много столетий мысли выдающихся социалистов-утопистов — Кампанеллы, Томаса Мора, Сен-Симона и других.

Низами утверждал, что источник неустрашенности, невзгод и бедствий на земле — социальное неравенство, при котором одни члены общества вынуждены чрезмерно подавлять естественные потребности и влечения, а дру-

гие, составляющие меньшинство и живущие за их счет, ненасытны в своих вожделениях и притязаниях. Следовательно, главная забота общества — воспитание инстинктов, разумное их ограничение и подавление ради сбережения общего духовного богатства.

Обозревая человеческую историю, анализируя законы природы, поэт стремился донести до сознания своих венценосных читателей простую истину о том, что земная жизнь не вечна, скоропреходяща, что богатство и могущество, власть и роскошь, безудержное удовлетворение своих страстей неизбежно приводят к моральному краху; они не могут, не должны подменять собой истинные ценности этого мира, которые заключаются в человеколюбии, гуманизме, разумной созидательной деятельности на пользу обществу, своему народу.

Низами является первым художником слова, создавшим в поэтической форме учение об утопическом обществе всеобщего равенства, братства и свободы. В своей последней поэме «Искендер-наме» он как бы подвел итог своим художественным, этическим, эстетическим и общественным воззрениям, изобразил идеальное общество утопического коммунизма, страну всеобщего счастья. В этом обществе нет господ и слуг, угнетателей и угнетенных, имущих и обездолженных. Вот как описывает Низами эту сказочную страну:

Все мы считаем друг друга равными,
Не смеемся над слезами других,

Никогда не опасаемся воров.

Нет у нас ни в городе правителя, ни на улицах,
стражи,

Нет у нас на домах замков и запоров,

Нет сторожей при коровах и овцах...

На золото и серебро мы не льстимся

И никому оно не нужно...

Прекрасный мир, о котором мечтал Низами, сегодня стал явью — он виден в делах и свершениях нашего народа, в расцвете Советского Азербайджана, выдающихся достижениях науки, искусства, культуры, которыми ныне восхищается весь мир.

Вдохновенные строки Низами, непревзойденного поэта и великого мыслителя, намного опередившего свою эпоху, сегодня близки и дороги всем нам, они нашли дорогу к сердцам миллионов читателей. И сегодня, как и много веков назад, они по-прежнему будят в сердцах людей: любовь к прекрасному, стремление к светлым идеалам, высокие раздумья об истинном назначении человека на земле.

نظامی و دوران او.

نابغه آذربایجانی نظامی گنجوی که یکی از بزرگترین نمایندگان شعر کلاسیک جهانی بشمار میرود، در ردیف ستارگان درخشان آسمان فضل و ادب قرار میگیرد. سهم پر ارزش این شاعر نابغه در گنجینه تمدن و فرهنگ بشری، بامیراث هومر (HOMER) فردوسی (FERDOUSI) دانته (DANTE) شکسپیر (SHAKESPEARE) سروانتس (SERWAN) (TES) و پوشکین (POUSHKIN) قابل قیاس می باشد. آثار نظامی نقش غیر قابل مقایسه ای در تشکیل و پیشرفت افکار فلسفی، هنری، اجتماعی و اخلاقی نه تنها برای ملت آذربایجان داشت، بلکه در ارتقاء سطح افکار فلسفی و هنری و اجتماعی تمام ملل خاورمیانه و نزدیک: ترک، ایرانی کرد، هندی، افغانی، عرب و غیره نیز تأثیر بسزائی بخشید. در طول مدت هشت قرن، هر نسل جدید آثار نظامی را مانند آثار هنری معاصر محسوب میداشته است.

میراث ادبی نظامی برای فعالیت هنری و ترقی افکار فلسفی و اجتماعی منبع پایان ناپذیر الهام بوده است. نظامی در شعر و هنر برای اولین بار مسائلی را که با سعادت و نیکوکاری

تصور سهم شایانی که نظامی با آثار خود، در پیشبرد افکار فلسفی و گسترش علم و مسائل اخلاقی، هنری و استتیک دارد، بسیار دشوار است.

باید در نظر داشت که شاعر در دوران حکمفرمایی تعصبات مذهبی و استبداد تام فئودالی در دورانی که زن تقریباً از بسیاری از حقوق انسانی و مدنی محروم بود میزیست. نظامی برخلاف بینشهای حاکم دوران خود برای اولین بار جسورانه در اشعار خویش به تعظیم دنیای پاک و زینبده آرمانهای انسانی و احساسات و عواطف والای بشری پرداخته و مشتاقانه عشق توأم با از خودگذشتگی و فداکاری را توصیف نمود و باین طریق او از نمایندگان ادب اروپایی شاعرانی مانند دانته (DANTE) پترارکا (PETRARCA) شکسپیر (SHAKESPEAR) پوشکین (POUSHKIN) و غیره پیشی گرفته است.

نظامی با قلمی نیرومند، زیبایی، نجابت ذاتی، وفاداری زن، زنی که در بند اسارت جامعه فئودالیسم گرفتار بود و همچنین درباره آزادی زن، و قانونی بودن احساسات و عواطف او میسرود و می نوشت، نظامی مینویسد که افراد بدون وابستگی به جنسیت طبیعی (زن و یا مرد بود نشان)، عقاید دینی و طرز تفکرشان بخودی خود دنیایی تکرار نشدنی و جهانی بالذات میباشند که دارای امکانات پایان ناپذیری هستند. دلیل قابل فهم بودن و مورد علاقه قرار گرفتن چهره های شیرین و لیلی، فرهاد و مجنون و نوشابه و اسکندر برای خوانندگان نسلهای بعدی هم همین است. نظامی در قرن ۱۲ که مملو از حوادث رنگارنگ بود، میزیست و میسرود. حوادث آندوران در تاریخ ملت ما نقش مهمی را ایفا نموده بود، در دورانی که وارث تمدن سرشار دنیای قدیم و عربستان بوده است، در ترکیب خلافت اعراب ملل گوناگونی از خاور نزدیک و از آفریقا و اسپانیا زندگی میکردند.

انسان بستگی دارد، مطرح نموده است. بهمین دلیل است که اکثر شاعران و متفکران بزرگ جهان خود را موظف میدانستند که در پیشبرد افکار بشر دوستانه ای که نظامی برای نخستین بار بقلم آورده بود، سهمی داشته باشند.

بی جهت نیست که شاعران ملل مختلف خاورمیانه و نزدیک هزارها اثر و نظیره های بی شماری درباره مسائلی که از طرف نظامی مطرح گردیده است، نوشته اند. در این ارتباط کافی است که از خمسه و منظومه های جداگانه شاعر برجسته هندی خسرو دهلوی (CHOSRO DAHLAVI) (۱۲۲۵-۱۲۵۳)، یکی از بزرگترین شاعران تاجیک - فارسی عبدالرحمن جامی (DJAMI) (۱۴۹۲-۱۴۱۴) شاعر نابغه ازبک علی شیر نوائی (ALISHER NAVAI) (۱۵۰۱-۱۴۴۴) و همچنین از منظومه دل انگیز سرنوشت هیجان آمیز «لیلی و مجنون» محمد فضولی که یکی از بنیانگذاران شعر آذربایجان است، نام برد.

هنر شعر و افکار فلسفی قرون مختلف بطور تفکیک ناپذیری با ترقی تمدن و فرهنگ بشری بستگی دارد. ضمناً باید گفت که خوانندگان هنر نسلی از نسلهای آینده در آثار نظامی مظاهر جدیدی از استعداد سرشار شاعر را کشف کرده اند. بهمین دلیل هم نفوذ معنوی نظامی قرن بقرن افزوده گشته، شماره خوانندگان آثارش رو بفرزونی می رود و به تعداد شاعران و نویسندگان، صورتگران و موزیسینها و نمایندگان سایر هنرها که به خزینه پایان ناپذیر میراث پر عظمت ادبی وی روی آورده اند، می افزاید. دلیل این مسئله قبل از هر چیز آنست که این شاعر و متفکر نابغه، اندیشه و آرمانهای انسانی، احساسات و عواطف همواره جاویدان بشری را که تا تمدن معنوی بشر پابرجاست، زنده است و هرگز نمیمیرد در آثار خود مجسم ساخته است.

داشت تamar دختر داود تزار گرجستان معروف به سازنده (متوفی در سال ۱۱۲۵) همسر شیروان شاه منوچهر III (۱۱۶۰ - ۱۱۰۶) و مادر شیروانشاه مشهور اخیستان I (۱۱۹۶ - ۱۱۶۰) که نظامی طبق تقاضای اخیستان یکی از بهترین منظومه‌های خود «للی و مجنون» را نوشته بود. در پرتو سیاست خارجی ماهرانه و قدرت روز افزون اتابکان در آذربایجان، از نیمه دوم قرن ۱۲ تا آخر آن قرن صلح نسبی حکمفرما بود، این مرحله‌ای بود که ملت میتوانست سرگرم کارهای خلاق باشد.

در کشور علاوه بر شهرهای خیلی معروف مانند گنجه، اردبیل، شیروان، سماخی، تبریز، بیلقان، بردع، باکو و شامخور که دارای صدها هزار اهالی بودند، شهرهای دیگری وجود داشت که تعداد ساکنینش به از سی هزار تا صد و پنجاه هزار نفر میرسید. رشد شهرها منتج به مهاجرت تعداد کثیری از کوچ‌نشینان باین شهرها و ترقی سریع حرفه و صنعت و آغاز تقسیم اهالی شهرها به اقشار گردید.

صنایع نساجی، فلزکاری، سفال‌سازی و سایر صنعتها که برای آن دوران در سطح بالایی بشمار میرفت و اروپا فقط در اوایل قرن شانزدهم توانسته بود باینگونه پیشرفت‌ها دست یابد، در شهرها بسرعت توسعه یافت. پیشه‌وران در شهرها در کار- گاهها متشکل شدند و بتدریج از لحاظ مالی در بین آنان جدایی بوجود میامد. صاحبان کارگاهها، استادکاران و دستیاران آنان در جامعه موقعیت اجتماعی واحدی نداشتند. تجار که ثروت کلانی را گرد آورده بودند، دارا ترین قشر جامعه بودند. تجار آذر- بایجانی با اکثر کشورهای اروپایی و شرقی روابط گسترده‌ی بازرگانی داشتند. رشد و توسعه کشاورزی بچشم میخورد. در کشوری که اساس کشاورزش را آبیاری مصنوعی تشکیل

و همه این ملل به درجه‌ای در تشکیل تمدن جهان شمول اسلامی و پیشرفت علم و هنر نقشی داشتند. در آن دوران آذربایجان یکی از مراکز فرهنگی و اقتصادی شرق محسوب میشد.

چنانچه معلوم است، امپراطوری سلجوقیان در اواسط قرن ۱۱ از طرف طوایف اغوز و ترک تشکیل شده بود که این مسئله در شکل نژادی ملت آذربایجان نقش عمده‌ای داشت. بعدها این امپراطوری به اتابکی‌های مستقلی که دائما در کشمکش و زدو خورد بودند، تقسیم گردید، این حکومتها از طرف اتابکان (پدران مربی) و قبیله‌های سلاطین سلجوقی اداره میشد. در اواسط قرن ۱۲ اتابک آذربایجان شمس‌الدین الدنیز که سردار و سیاستمدار برجسته‌ای بود، تقریبا تمام این شیخ‌نشینهای متفرق را متحد نموده و دولتی نیرومند در آذربایجان تشکیل داد. شهرهای گنجه و نخچوان نه تنها پایتخت آذربایجان بلکه یکی از مراکز مهم فرهنگی و بازرگانی خاور نزدیک و میانه گردید.

آذربایجان با روسیه، چین، قسطنطیه، هند، افریقا و با تمام ممالک عربی روابط گسترده‌ای داشت. شاعران، نویسندگان، دانشمندان، معماران و نقاشان نامدار ممالک اسلامی به این سرزمین روی می‌آوردند. چندی قبل از تولد شاعر ادر سپتامبر سال ۱۱۳۹ در گنجه فلاکت طبیعی یعنی زلزله بوقوع پیوست، شهر را بکلی ویران ساخت و سیصد هزار نفر از ساکنین آنرا بخاک و خون کشید ولی این شهر بزودی نوسازی یافت و به یکی از مراکز شکوفان اقتصادی و فرهنگی مبدل گردید. بعد از گنجه و نخچوان، شهر شیروان که از طرف شیروانشاهان اداره میشد، سومین شهر بزرگ این منطقه گردید. پادشاهی شیروان که اسما در ترکیب دولت اتابکان و عملا پیرو سیاست مستقل خود بود، روابط دیپلوماسی و اقتصادی گسترده‌ای با گرجستان

و دانشمندان و نویسندگان تصوف و روحانیون اصلاح طلب‌دین
مورد انتقاد قرار گرفته بود.

نظریات حلاج ابن سینا خیام ناصر خسرو و سلسله طرز
تفکر فلکی شیروانی خاقانی بیلقانی ابوالعلاء گنجوی نظریات
فرقه‌های مختلف دین در تمام شئون جوائدئولوژیکی نفوذ
کرده بود. رایج‌ترین نظریه آن دوران تصوف بود که از طرف
محمد غزالی به چارچوبه رسمی اسلام داخل شده بود. همه
اینها شاهد بارز تضعیف تدریجی ایدئولوژی فئودالی
و موجب پیدایش نظریات جدید دینی و اجتماعی گردید،
بدین ترتیب در آذربایجان و در کشورهای همجوار آن
در مرحله قبل از یورش مغول، پیشرفت روابط فئودالی بسطح
بالایی رسید که این‌هم برای پیدایش اساس فرماسیون اجتماعی
و اقتصادی بالاتری زمینه‌ای فراهم ساخت. لیکن این امر بعلت
یورش مغول که جریان ترقی و پیشرفت جامعه را در کشورهای
تحت سلطه خود برای چند قرن متوقف ساخته بوده جامه عمل
نپوشید.

یکی از مهم‌ترین حوادث دوران مورد ذکر که بنظرماجریان
بعلی پیشرفت تاریخ را قبلاً معین کرده بود، جنگهای صلیبی
بود که دوجهان تقریباً تاآنموقع جدا و متمایز از یکدیگر، یعنی
اروپا که تازه قدم در راه پیشرفت فرهنگی می‌نهاد و آسیا که
اکثر خلقهای آن دارای تجربیات هزارساله‌ای بوده و تاآنزمان
به موفقیت چشمگیری در علم و فرهنگ نائل شده بودند،
بایکدیگر روبروگرد. سلطه‌گران صلیبی، بیت المقدس و دیگر
شهرهای فلسطین و سوریه را اشغال کرده دولتهای خود را تاسیس
نموده و اراضی غصب کرده را میان فئودالهای خود تقسیم
کردند. باید خاطر نشان ساخت که اروپائیان بزودی باهیئت—
حاکمه کشورهای اشغال شده تماس گرفتند. سربازان عیسوی

میداد و اراضیش تحت پوشش شبکه‌های قنوت روی زمینی و
زیر زمینی بود، سالیانه سدهای جدیدی احداث میگردد، هزارها
کهریز و چاه حفر میشد. در مساحت بزرگی یک سلسله شبکه‌های
آب زیرزمینی کشیده شده بود و امور مربوط به کشاورزی هم
روبه توسعه بود. اینها همه موجب افزایش فرآورده‌های
کشاورزی میگردد.

از لحاظ اجتماعی هم در آذربایجان تحولات بزرگی رخ میداد.
در اواسط قرن ۱۲ گارهای بردگی در تولید اجتماعی هیچ
نقشی نداشت. توسعه وسایل تولید فئودالی و مناسبات تولیدی
فئودالی بقدری پیشرفت کرده بود، که دیگر روستائیان بشهرها
مهاجرت نمیکردند. عامل دیگر تحولات اجتماعی جریان بورژوا
شدن خود فئودالها بود، زمین‌داران بزرگ کائخهای روستایی
خود را ترک کرده و بشهرها میآمدند.

نیاز مبرم بخدمت و کار و پول پیشه‌وران و تجار که هسته
اساسی اهالی شهرها را تشکیل میدادند، آنان را به این امر
و ادار میکرد. فئودالها و زمین‌داران بزرگ که در شهرها سکونت
داشتند، قشر مخصوصی را تشکیل داده بودند که این قشر را
پتروشوسکی قشر اعیان و اشراف زمین‌دار
می‌نامید. اینان خودشان شروع به تجارت کرده، در اسرع
اوقات نه فقط وابسته با تجارت محلی بلکه با تجارت ترانزیت
کاروانها نیز در ارتباط بودند.

تحولات محسوسی در محیط اجتماعی و فرهنگی وایدئو—
لوژی جامعه فئودال آن دوران رخ میداد. چنانچه معلوم است،
در اوایل قرن ۱۲ اسلام حنیف که بر تمام شئون اجتماعی و
اقتصادی حکمفرما بود و بنظام اجتماعی—اقتصادی آن دوران
سلطه داشت، بکرات از طرف جریانات مختلف علم و دانش

وخلق فقط مجری خواسته‌های آنان هستند، روبه کهنگی میرفت عده کثیری از شاعران شروع به درک این واقعیت کرده بودند که دیگر دوران تقلید از شاهنامه گذشته و قهرمانان آثار فردوسی بایستی در صحنه تاریخ جای خود را به دیگران واگذارند. یکی از نخستین شاعرانی که به این حقیقت پی برد نظامی بود. نظامی بانبوغ خود، تحولات موجوده در تقاضای زمان و ذوق و سلیقه دوران راپیش‌بینی کرده بود. او باینکه برای هم پاشدن بازمانه و تامین نیازمندیهای خوانندگان بایستی از شور و عشق سخنرانند، پی برده بود. هدف نظامی این بود که شخصیتی را قهرمان آثار خود قرار دهد، به روشن‌گری دنیای معنوی انسان با تمام حضائص مرکبش بپردازد و رویارویی احکام عقلانی و هوای نفسانی انسان را نشان دهد. و بقول خود نظامی، او تصمیم گرفت که شور و شوق را با چاشنی شیرینی پیامیزد. او تصمیم گرفت و از عهد اینکار هم بخوبی برآمد. بیان شور و شوق عشق در آثار نظامی بقدری روشن است، که همه عشاق در برابر شعر او سر فرود میاورند. در اشعار نظامی دیگر حوادث و تقدیر بریش حکمروایی نمیکند و آنان را تحت فشار قرار نمیدهد. بلکه برعکس اراده و خواسته انسان است که جریان حوادث را تغییر میدهد. مسئله رهایی انسان از استبداد دین و موهومات، آزادی اراده او، نظریه موزون بشر دوستی از ویژگیهای لاینفک آثار جاویدان نظامی می‌باشد.

باید خاطر نشان ساخت که اکثر شاعران قرون وسطائی مشرق زمین سرنوشت خوشی نداشته‌اند. آنها برای بدست آوردن لقمه نان خشکی مجبور میشدند که بخدمت حاکم یا سلطانی درآیند، استعداد خود را به ثروتمندانی که غالباً قادر به ارزیابی هنر آنان هم نبودند بفروشنند. در دوران نظامی و همچنین قرون بعدی، حکام برای مدح و ستایش دستگاه حاکمه و همچنین

که برای آزادی این سرزمین مقدس آمده بودند، روابط وسیع تجارتنی با بازرگانان مسلمان و قشر مرفه جامعه برقرار کردند. در نتیجه ارتباط با شرق که بیش از ۱۷۰ سال ادامه داشت، اروپائیان نه تنها طلا و نقره، ابریشم، پارچه‌های گرانبها، فرش و آثار هنری را غارت کردند، بلکه فرهنگ نوین شهرسازی، کشاورزی، تولیدات حرفه‌ای را نیز با خود بردند. بدون تردید بهره‌مندی از تمدن شرق بمیزان قابل ملاحظه‌ای شرایط تسریع جریان عمومی انکشاف تاریخی اروپا را فراهم کرد. اگر یورش مغول بکشورهای آسیای میانه و قفقاز، جریان پیشرفت آتی این کشورها را برای مدتی طولانی متوقف کرد، جنگهای صلیبی برعکس رشد اجتماعی اقتصادی و فرهنگی اروپا را چند قرن به پیش برد. یورش مغول و جنگهای صلیبی بین اروپا و آسیا موجب مبادله يك نقش تاریخی بین این دو قطعه گردید. سرعت اعتلای اقتصادی و فرهنگی قبل از مغول موجب تحولاتی در ذوق استتیک و نیازمندیهای مردم شد. مبداء افکاری که بعدها سبب پیدایش دوره رنسانس در اروپا شد. در این دوران بوجود آمد. رنسانس بمعنای آزادی فردو آزادی معنویات او، رهایی از ظلم خرافات دینی، اعتراف به عدم وابستگی انسان بسلطه قوای مافوق الطبیعه و در شعر و هنر بمعنای مراجعه به معنویات فرد می‌باشد. شواهدی بارز دال بر اینکه در زندگی آذربایجان تمام زمینه‌ها برای ایجاد رنسانس فراهم شده بود، آثار نظامی بود. توجه بیدار شده به شخصیت انسان و بشر دوستی که مضمون رنسانس را تشکیل میدهد، در آثار پرارزش نظامی با تجسم کامل هنری بیان شده است، موقعی که نظامی پابعرضه فعالیت ادبی نهاد، در نتیجه واقعیات تاریخی و فرهنگی مذکور، تنظیم آثاری پر عظمت چون شاهنامه فردوسی که در آن قهرمانان اساسی ایفاء کنندگان تاریخ و تقدیر میباشند

یعنی بشکل کلام بپردازد و مضامین دروغ و گریه را در لباس الفاظی هرچه زیباتر و درخشانتر بپوشاند.

تنویرسین برجسته قرون ۱۲-۱۳ عوفی راجع به جهان - بینی شاعران دربار چنین میگوید: اگر در کوره عارفان مس کذب را بازرشعر بگذارند، مس بازر میامیزد و لطافت زر در برابر شناعت کذب مغلوب میگردد.

در دوران نظامی تمام شاعران نامدار و مشهور آسیای میانه و ایران اساساً در دربار آتابکان گرد می‌آمدند و اگر برجسته - ترین شاعران آذربایجان مانند ابوالعلاء گنجوی، خاقانی، فلکی و عزالدین شیروانی بخدمت شیروانشاهان ایستاده و شاعران نامدار دربار را تشکیل میدادند، در گنجی نیز بزرگترین گویندگان و صاحبان قلم مانند مجیرالدین بیلقانی، استاد ابوبکر فرزند خسرو ظهیرالدین شامخوری و همچنین شاعران مشهور آسیای میانه و ایران مانند اثیرالدین اخسیکتی، ظهیرالدین فاریابی، آشخاری نیشاپوری و غیره نیز در دربار آتابکان زیسته و بکار خلاقه اشتغال داشتند.

شاعران نامدار شیروان که خاقانی در راس آنان قرار داشت و شاعران معروف گنجه مکتب جدیدی بنام «سبک آذربایجان» در شعر فارسی بوجود آوردند. محصور بودن در چنین محیطی که سبک شعرش قرن‌ها می‌زیست و از طرفاً هیئت - حاکمه هم قانونی بشمار میرفت و از لحاظ استیلیستیک با تجربه قوانین شعر آنروزی مورد تأیید قرار میگرفت کار سهلی نبود و مستلزم مردانگی، جسارت و استعداد استثنایی شاعر بود. نظامی این حضايمرا داشت زیرا او شاعری حقیقی، بانی جریانی نو منادی افکار ناگذرای بشری بود: او بخوبی به مسئولیت نقش خویش توجه داشت. در قاموس نظامی، شاعر بمنزله رسول و مربی خلق است، هر کلمه شاعر باید

بخاطر تبلیغ دین و مذهب، از روحانیون از مساجد و از شاعران مستعد و هنرمند استفاده میکردند. و باین منظور کلیه سلاطین و حتی حکام ولایات و امرا عده‌ای از شاعران را که در راس آنان «ملك الشعرا» قرار داشت نزد خود در کاخها نگاه میداشتند. اگر وظیفه روحانیون خواندن خطبه برای خلیفه و حاکم کشور بود، وظیفه شاعران در باری را نیز مداحی حفاص پست و ناچیز حکام و سلاطین تشکیل میداد. و باین علت شاعران در باری از اظهار خیالات واهی و اغراق‌گویی هیچگونه ابا نداشتند. شاعران در باری همواره منادی افکار دستگاه حاکمه و بمشابه سلاح ایدئولوژیک در دست آنان قرار داشتند. آنها از کار و فعالیت خود هدفی جز توصیف جاه و جلال و شوکت و اقتدار سلاطین و حکام و امرا نداشتند.

چنانچه نظامی عروضی یکی از تنویرسین‌های قرن ۱۲ مینویسد: از شرایط خدمت بشاهان همراهی بودن با آنان در دروغ و راست و تایید حقانیت اعمال ایشان می‌باشد. نظامی عروضی به تعمیم تجربه شعر در باری پرداخته و درباره ماهیت استتیک و نقش اجتماعی آن میگوید: کامل‌ترین و عالی‌ترین وظیفه شعر، ابدی کردن نام سلاطین است. برای رسیدن به این هدف شاعر باید بهروسیله‌ای متوسل شود و در قبال تحریف خسونت‌آمیز واقعیات ابائی نداشته باشد. برای درباریان هنر مخصوص بخود وجود داشت، هنری که کوچک را بزرگ جلوه‌گر ساخته، زیبایی را لباسی ژنده پوشانیده و زشتی را بچهره‌ای زیبا بیاراید. (نظامی عروضی چهار مقاله). اینگونه دروغ پردازی‌ها و مداحی‌های بیش‌رمانه در شعر معرف بی‌ارزشی مطلق این شکل هنری بود. شاعر بخاطر استحکام مقام و موقعیت در دربار مجبور میشد که بظرافت و زیبایی هرچه بیشتر الفاظ

اشعار معروفترین آنان بدرجه قابل ملاحظه‌ای کاراکترمشروطی داشت. بدین معنی که احساسات حقیقی و تشویش و اضطراب قهرمان اثر، واقعی و حقیقی تلقی نمیشد.

هدف اساسی در این غزلها خوش آهنگی، چهره‌های کامل بدیعی و مقایسه‌های اوریژینال، ولی بهرحال مشروطه بر محدودیت مضمون غزل بود. تغزل نظامی بیشتر از شاعران معاصر وی بیانگر صریح احساسات حقیقی و تشویش و هیجانات انسان می‌باشد. اینست که او در غزلهای خود کرارا اصطلاحات «مردمی» و «آدمی» را بمعنی بشردوستی بکار می‌برد. البته در آثار قبل از نظامی هم واژه‌های «مردمی» و «آدمی» مورد استعمال وسیعی داشته است ولی در آثار نظامی این دو واژه علاوه بر معنی لکسیک معنی دیگر، فلسفی و ترمینولوژی که عبارت از «بشردوستی» می‌باشد نیز کسب کرده است. این نظریه «بشردوستی» بعدها از طرف شاعران و متفکران انکشاف یافت. نظامی در شعر نوآوری کرد. او در مضمون قصیده اصلاحاتی بعمل آورد و «بشر دوستی»، مهر و عاطفه را جایگزین لفاظی در مدح شاهان نمود. به این ترتیب در آثار نظامی قصیده از مدح که بهیچوجه دارای اهمیت اجتماعی نمی‌باشد، به سبک تغزل فلسفی موثری مبدل شد. نظامی میکوشید که در عوض مدح و ستایش پادشاهان و حکام زمان بانان بفهماند که والاترین خصوصیت انسان در آدمیت اوست که این نیز بهیچوجه وابسته به رتبه و منصب، جاه و جلال و موفقیت اجتماعی نمی‌باشد. انسان حقیقی کسی است که در خدمت جامعه و نزدیکان خود باشد. این ایده بشر دوستی در اولین اثر نظامی—«مخزن الاسرار» که در سال ۱۱۷۷ پایان رسیده بطور مفصل بیان شده و بسط و توسعه یافته است. و مفهوم «مردمی» و «آدمی» که قبلا هم در ادبیات مورد استفاده قرار

مؤید حقیقت، عدالت و سرچشمه فضیلت و زیبایی باشد. بهمین دلیل نظامی از حکام زمان خود قاطعانه دوری جست و از خدمت در دربار امتناع ورزید. نظامی در مقدمه لیلی و مجنون، میفرماید:

با ذره نشین چونور خورشید
توکی و نشاطگاه جمشید
بگذار معاشر پادشاهی
کاوارگی آورد سپاهی (تباهی)
از صحبت پادشه پرهیز

چون پنبه خشک از آتش تیز
رآن آتش اگر چه پر ز نورست
ایمن بود آن کسی که دورست
پروانه که نور شمعش افروخت
چون بزم نشین شمع شد سوخت

نظامی در عنفوان جوانی به آزمایش استعداد هنری خود پرداخت. در غزلیات نظامی به نظریات مردمی که بعدها در «خمس» بازتاب کامل یافت، برخورد میشود. اکنون تعیین مراحل تحولات لیریک کارهای خلاقه شاعر و تعیین اینکه کدام یک از غزلهای او به کدام یک از مراحل خلاقه وی منسوب است امر دشواری است.

مضمون معمولی غزلهای آنزمان را توصیف زیبایی معشوق، حسرت و دلربایی او، تصویر هیجانات و رنجهای عاشق، بیان احساسات عاشق، شکوه و شکایت از رقیب و از سرنوشت تغییرپذیر و غیره تشکیل میداد.

در نتیجه محدودیت مضمون غزل که در آن زمان در اشعار قریب به اتفاق شاعران بصورت قانونی درآمده بود، حتی در

کار مشترك باهمنوع خود و زندگی در اجتماع می‌باشد. فاجعه بشریت در اینست که انسانها هنوز هم طرز اداره غرائز خود را نیاموخته و نتوانسته‌اند جامعه‌ای را تشکیل دهند که فرآورده‌های از کار مشترك، در آن بطور متساوی بین افراد تقسیم شود و غرائز تمام افراد جامعه در محدوده معقول و برابر تأمین گردد. او بر اساس نظریه خود درباره عقل و غرائز جسمانی قرن‌ها قبل از خیال پرستان (اوتوپیستها) سوسیالیست — کامپانلا (KAMPANELLA) توماس مور (TOMAS MOR) سن سیمون (SEN-SIMON) و دیگران راجع به عقل و غرائز جسمانی يك سلسله تئوری منظم بوجود آورده بود و از این لحاظ بر تئورسین‌های نامبرده سبقت داشت.

نظامی تأیید می‌کرد که مبداء بدبختی‌ها و دشواریها در جهان نابرابری اجتماعی است که برخی از افراد جامعه بحکم اجبار از نیازمندیها و تمایلات خود چشم می‌پوشند و عده‌ای دیگر که اقلیت را تشکیل می‌دهند، بحساب محرومین زندگی میکنند و در خواسته‌های حریصانه‌شان سیری نمی‌پذیرند. بنا براین وظیفه اساسی جامعه تربیت غرائز، محدودیت معقول آنها بخاطر حفظ غنای معنوی جامعه می‌باشد.

شاعر باتفسیر تاریخ بشریت و تحلیل قوانین طبیعت سعی می‌کرد که حقایق ساده‌ای را بخوانندگان تاجدار خود بفهماند، که زندگی در دنیا ابدی و جاودانی نیست زودگذر است، آنها را متوجه سازد که قدرت، جاه و جلال و ثروت و ارضاء غرائز نفسانی ناگزیر منجر بورشکستگی معنوی خواهد شد. امتیازات مزبور نمیتوانند و نباید ارزش حقیقی این دنیا را که عبارت از بشر دوستی و فعالیت خلاقه معقول بسود رشد جامعه و خلق می‌باشد، با خود عوض کنند.

می‌گرفته مفاهیم اصلی این منظومه را تشکیل داده که بنحوی هم‌آهنگ بانظریات بشر دوستی خود شاعر بستگی دارد.

«مخزن الاسرار» شامل بیست مقالت و بیست داستان و حکایت مصور است و باوجودیکه در توالی این بیست مقالت و بیست حکایت و داستان ترتیب دقیقی رعایت نشده است و ولی همه آنها وقف تشریح دوطرف يك مسئله است که بطور مشروط میتوان به آن انسان بمشابه يك شخصیت و انسان فردی از افراد جامعه، معنی داد.

شاعر ماهیت طبیعت انسان و وضع روحی و پسیکولوژی او را در مقالت‌های راجع به اجتماع مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و نظر خود را در باره يك جامعه معقول، مدرک و درباره نظام اجتماعی عادل تشریح مینماید.

بنا براین نظریه، مبدا اصلی هستی عشق می‌باشد که از طرف خداوند قبل از ایجاد دنیا آفریده شده است. عشق بزرگترین برتری و برجسته‌ترین امتیاز انسان است. مقام عشق و عقل از تمام موجودات آفریده خداوند والاتر است. جایگاه این احساسات و عواطف الهی قلب است که بدون آنها دنیا را مرگ می‌خشکاند. انسان دارای جسم و روح و طبیعتی دوگانه می‌باشد.

دنیای معنویات باعشق و عقل اداره میشود. دنیای معنوی و جسمی بایکدیگر متباین هستند، زیرا در دنیای جسمانی اعضای سرکش انسان برای حمایت از موجودیت جسمانی حکمروائی میکنند. نظامی غرائز انسانی را احساسات پستی میدانند که طبیعتاً سیری ناپذیرند ولی بدون ارضا آنها زندگی معنی و مفهومی ندارد. خاموش کردن غرائز جسمانی بمعنی پایان رسیدن زندگی می‌باشد. زندگی از ازل بامرگ دست بگریبان بوده است. باهمه اینها شرط حتمی موجودیت بشر

نظامی نخستین شاعری است که نظریه جامعه اتوپیک،
 برابری عمومی، آزادی و برادری را در اشعار خود سروده است.
 در آخرین منظومه خود «اسکندرنامه» مجموعه نظریات بدیعی،
 اتیک و استتیک و اجتماعی خود را مجسم نموده و جامعه ایده‌الی
 کمونیسیم اتوپیک، سرزمینی که همه از سعادت و نیک‌بختی
 برخوردار هستند، منعکس مینماید. در این اجتماع نه‌حاکم‌وجود
 دارد و نه محکوم، نه آقا و نه نوکر، نه ظالم و نه مظلوم، نه بینوا
 هست و نه ثروتمند. وی این کشور افسانوی را باینگونه
 توصیف مینماید.

چنان دان حقیقت که ما این گروه
 که هستیم ساکن درین دشت و کوه
 گروهی صعیقان دین پروریم
 سرموئی از راستی نگذریم
 نداریم بر پرده کج بسیج
 بجز راست بازی ندانیم هیچ
 در کج روی بر جهان بسته‌ایم
 زدنیاً بدین راستی زسته‌ایم
 دروغی نگوییم در هیچ باب
 شب باژگونه نینیم خواب...
 چو عاجز بود یار یاری کنیم
 چوسختی برد رستگاری کنیم
 و ر از ما کسی را زیانی رسد
 و زان رخنه مارا نشانی رسد
 بر آریمش از کیسه خویش کام
 بسرمايه خود کنیمش تمام
 ندارد زماکس زکس مال بیش
 همه راست قسمیم در مال خویش

شماریم خود را همه همسران
 نخندیم بر گریه دیگران
 ز دزدان نداریم هرگز هراس
 نه در شهر سحنه نه در کوی پاس
 زد دیگر کسان ما نذریم چیز
 ز ما دیگران هم نذرند نیز
 نداریم در خانه‌ها قفل و بند
 نگهبان نه باگاو و نه گوسفند...

سخن چینی از کس نیاموختیم
 ز عیب کسان دیده بر دوختیم
 گراز ما کسی را رسد داوری
 کنیمش سوی مصلحت یاوری
 نباشیم کس را بید رهنمون
 نجوئیم فتنه نریزیم خون
 بغمخواری یکدگر غم خویریم
 بشادی همان یار یکدیگریم
 فریب زرو سیم را در شمار
 نیاریم و ناید کسی را بکار

نداریم چیزی یک از یک دریغ
 نخواهیم جوسنگی از کس بتیغ
 ددودام را نیست از ما گریز
 نه‌مارا بر آزار ایشان ستیز
 بوقت نیاز آهو و غرم و گور
 ز درها در آیند مارا بزور
 ازان جمله چون درشکار آوریم
 بمقدار حاجت بکار آوریم

دگرها که باشیم ازان بونیاز
نداریمشان از درو دشت باز
نه بسیار خواریم چون گاو و خر
نه لب نیز بر بسته ارخشک و تر
خواریم آنقدر مایه از گرم و سرد
که چندان دیگر توانیم خورد
زما در جوانی نمیرد کسی
مگر پیرکو عمر دارد بسی...

دنیای زیبایی که نظامی در آرزوی آن بود امروز در کار و
فعالیت ملت ما در شکوفایی آذربایجان شوروی در موفقیت‌های
علم و دانش، فرهنگ و هنر که اکنون دنیا بدان افتخار مینماید
تجسم می‌یابد.
ابیات الهام‌بخش شاعر متفکر و نابغه بزرگ که از زمانه
خودپیشی گرفته امروز برای همه ما عزیز و گرامی است. آنها
در قلوب میلیون‌ها نفر خواننده جای گرفته و امروز نیز مانند
قرنها پیش از این، عشق زیبایی، اشتیاق به آینده
درخشان و اندیشه والا درباره هدف حقیقی انسان در دنیا در
دل‌های مردم خواهد بود.

NIZAMI AND HIS EPOCH

Nizami, one of the greatest representatives of the world poetical classics, our countryman of genius, occupies a special place among the titans of human spirit. His priceless contribution to the treasury of world culture can very likely be compared with the heritage just of such men as Homer, Firdousi, Dante, Shakespeare, Servantes and Pushkin.

Nizami's activity played an incomparable role in the formation and further development of the philosophical and literary thought, socio-aesthetic views of not only our people, but as well as those of the peoples of the Near and the Middle East—such as of Turks, Iranians, Kurds, Indians, Afgans, Arabs and many others.

For the space of eight centuries each new generation interpreted Nizami's creative work as a new literary phenomenon of the contemporaneity, his heritage served as an inexhaustible source of inspiration for literary activity and the development of the socio-philosophical

ideas. For the first time Nizami introduced into poetry and art problems that were closely connected with the prosperity and happiness of a man individually and human society as a whole. Namely this quality clarifies the fact why many outstanding poets and thinkers developed the themes introduced by Nizami and considered it to be their prime duty to make their contribution to the development of his humane ideas. It was not accidentally that the poets-representatives of various nations of the Middle and the Near East wrote more than thousands of works, innumerable imitations on the themes penned by Nizami. Suffice it to mention the "Quintuple" and poems by the distinguished Indian poet Khosrov Dahlavi (1253 — 1325), Abdurrahman Jami (1414—1492)—the famous master of Tajic-Persian poetic art, Alishir Navai (1444 — 1501), a brilliant Uzbek poet, and the name of Fizuli, one of the creators of the literary Azerbaijan language, the author of a magnificent poem about the wistful fates of Leili and Majnun.

Poetical art and philosophical thought have always been inseparably connected with the development of human culture, each posterior generation of Nizami's readers revealing new traits of the poet's brilliant talent. Namely in such a contingency Nizami's spiritual influence grew and continued to increase century after century, grew the number and the circle of his readers, increased the number of poets, writers, artists, composers and the representatives of other arts who turned to the creative activity

of Nizami, to the inexhaustible treasury of his enormous heritage. This is stipulated first and foremost, by the fact that the great poet and thinker represented such human thoughts and aspirations, never changing feelings and stirrings of the souls that are eternal, which live and will live as long as the spiritual culture of mankind.

It is even mentally hard to imagine the enormity of Nizami's contribution made by his creative activity to the development of ethic, aesthetic, artistic and philosophical thought. For all this, one must not forget that the poet lived and created in a century under the complete reign of religious fanaticism and feudal despotism, in a century when women were deprived probably of all human and civil rights. To counterbalance the ruling ideas, for the first time Nizami idolized the marvellous world of pure and lofty aspirations of the human soul courageously, sang of selfless love with great inspiration by which he anticipated in the European literature such men of letters as Dante, Petrarch, Shakespeare, Pushkin, and composed an immortal hymn for beauty, internal nobility, wisdom and staunchness of the women enslaved in the feudal society. Nizami's mighty pen embodied in immortal lines the idea of emancipation of woman from slavery and enunciated naturalness, lawfulness and free will. He displayed convincingly that each man, regardless his sex, religious convictions and turn of mind, is a whole inimitable world, a micro-

cosm with inexhaustible potencies for spiritual evolution. Therefore the images of Shirin and Leili, Farhad and Majnun, Nushaba and Iskandar were dear and comprehensible to many generations of Nizami's readers.

Nizami lived and created in the twelfth century, an epoch uncommonly rich with events which played an important role in the history of our people, an epoch which inherited the rich culture of antiquity and the arabic East. At that time the arabian caliphate included numerous peoples of the Near and the Middle East, Africa and Spain, and each of them played their own specific role in the creation of the rich syncretic moslem culture, in the development of sciences and arts. It was an age when Azerbaijan became one of the most important cultural and economic centres of the East.

As it is known, the Saljughian Empire created in the Middle of the XI century consisted of the turkic and oguz tribes who played an important role in the ethnic composition of the Azerbaijan people. Later on, this Empire was broken up into numerous small independent states which consistently were at war with each other. These small kingdoms were ruled by atabays ("fathers", "masters") who were the guardians of the Saljughian Sultans. In the middle of the twelfth century the Azerbaijanian atabay, an outstanding politician and army leader Shamsaddin Eldaniz united probably all these exhausted kingdoms into a huge and mighty state with its capital in Azerbaijan. The

cities of Ganja and Nakhichevan did not become only the capitals of the Azerbaijan atabays, but as well the big cultural and trade centres of the Near and Middle East.

It expanded its economic ties with Russia, Byzantium, China, India, Africa and with all the Arabic East. Outstanding poets, writers, scientists, architects, artists began to stream to Azerbaijan from all the corners of the moslem world. Though a natural calamity—a strong earthquake destroyed Ganja completely in September of 1139, just before Nizami's birth, and resulted in the death of 300000 townspeople, the city was rapidly rebuilt and turned into one of the prosperous economic and cultural centres. According to its size (next to Ganja and Nakhchivan), the third centre of this region was Shirvan ruled by Shirvanshahs. The kingdom of Shirvanshahs was legally a part of the state of Atabays, but in fact, the country lead an independent policy and kept close economic and diplomatic relations with Georgia. Thus, Tamar, the daughter of the famous Georgian tsar (king) David, The Constructor (died in 1125) married Shirvanshah Manuchukhr III (1106 — 1160) and gave birth to the well-known Shirvanshah Akhsitan I (1160 — 1196). At his request Nizami wrote one of his best poems "Leili and Majnun".

Thanks to the clever foreign policy and growing might of the Atabays, from the second half of the twelfth century up to its end Azerbaijan lead a relatively peaceful life and the people were engaged in constructive work.

Besides such great cities with population of hundreds of thousands as Ganja, Ardabil, Shirvan (Shamakhi), Tabriz, Beylagan, Barda, Baku, Shamkhor there were also towns with population from 30 up to 100 — 150 thousands of people. With the growth of the cities the broad masses of nomadic tribes settled in towns. It gave rise to the stormy development of crafts and rapid stratification of the townspeople.

Textile, metal-working, ceramics and many other crafts flourished speedily and reached the highest level of development for that time, a level which was gained in Europe only about the beginning of the sixteenth century. Craftsmen united in workshops, gradual property differentiation began to emerge. The owners of the workshops, masters and their apprentices belonged already to various social layers.

The most privileged layer of the townsfolk of Azerbaijan of that time was the merchants who possessed huge quantities of wealth. They traded with many countries of the East and West. This epoch also witnessed the rise of agriculture. The country whose agriculture consisted mainly of artificial irrigation, was covered with a network of open and underground canals; new dams were erected, thousands of wells were sunk, many-long-distance underground galleries were constructed. The development of the culture of farm work served as a basis to increase food products each year.

The country also underwent great social changes. Already in the middle of the twelfth century slave labour did not play any role in

social production. The development of the feudal method of production and feudal productive relations had advanced so far that the process of flowing of the peasantry to the cities was completed.

Another indicator of social changes of that epoch was the formation of a bourgeoisie from the very feudals. Big landowners left their manors and settled in the cities because they were in need of money and the service of merchants and craftsmen who formed the main body of the towns-people. The feudals and owners of big allotments who lived in the cities constituted a special class called "town-land-ocracy nobility" by I. P. Petrushevsky. They started trading and soon were closely related "not only to local trade, but to transit caravan commerce as well". Considerable changes also took place in the socio-cultural life and ideology of the feudal society of that time.

It is a well-known fact that at the beginning of the twelfth century the orthodox Islam which reigned on all the social institutions and sanctified the existing socio-economic system, was repeatedly criticized by the advanced thinkers and philosophers, poets and writers, theologians and religious reformists.

The doctrines of Hallaj and Ibn-Sina, Khayyam and Nasir Khusrov, the system of image-bearing thinking of Falaki Shirvani, Khagani, Beylagani, Abul-Ula Ganjavi, the ideas of various religious sects, the penetration of sufism into all spheres of ideological life (a

widely spread teaching of the time which then was made part and parcel of official Islam by Muhammad Gazzali) and many others witness the gradual slackening of feudal ideology and emergence of new religious and social concepts.

Thus, the development of feudal relations gained the highest point in Azerbaijan and in the bordering with her countries in pre-mongolian invasion and foundations were laid for the initiation of a more progressive social and economic structure. But it was not fated to turn true for the mongolian invasion which negatively affected the rapid development of society in the countries under the yoke of the occupants for several centuries. One of the important events of the mentioned period, to our mind, that pre-determined the further development of history, was the crusades which brought into collision nearly two isolated from each other worlds—Europe, a beginner, and Asia whose peoples had already been experiencing great scientific and cultural achievements for thousands of years. Seizing Jerusalem and many other cities of Palestine and Syria the crusaders founded their own state and shared the invaded lands among the knights-feudals. It must be noted that the Europeans came into close contact with the ruling circles of the local population in a short time, and as numerable sources inform, the “christian warriors” who had come to liberate the “Holy land”, very soon established commercial relations with moslem merchants and the wealthy layers of the population. As a result of this contact with the East which

lasted for more than 170 years, the Europeans brought home not only the robbed gold, silver, silk, expensive textile, carpets, works of art, but also the new town-building culture, farm working craftsmanship. It is doubtless, that the acquired Eastern culture helped the rapid development of the common historical process in Europe considerably. If the mongolian invasion of the countries of Middle Asia and the Caucasus hampered further progress, the crusades on the contrary quickened the socio-economical and cultural development of Europe for several centuries.

Stormy cultural and economic raising in the period of the pre-mongolian invasion conditioned also the changes in the aesthetic tastes and spiritual needs of the people. This era created all the necessary pre-requisites which later on gave rise to the epoch of the Renaissance in Europe. The Renaissance stood for the liberation of personality, his inner world and designs free from the oppression of religious prejudices, recognition of his independence from supernatural forces. In art and poetry it meant as an appeal to the interior world of an individual man, a personality. Nizami's creative activity may serve as a bright proof that all the requisites for the Renaissance were wholly created in Azerbaijan in the sphere of spiritual life. Humanism, which forms the main content of the Renaissance, for the first time found its expression and literary embodiment of the interests towards the personality of man. Had not yet Nizami entered the literary arena

the above mentioned historical and cultural factors gradually overcame the desire of creating such monumental epopees as "Shah-nameh" (A book of Kings) by Firdousi where the leading heroes were History and Fate, but the image of People acted as an executor of their will. A great deal of men-of-letters understood that the time of imitating books like "Shah-nameh" had long passed, and their heroes had to quit their places for others on the scene of history.

Nizami was one of the first to realize this truth. Endowed with the gift of foreseeing, he understood that the requirements and tastes had changed. In order to keep pace with the epoch, satisfy the spiritual interests of the readers one had to write "words about passion". Nizami set himself the task to make personalities the heroes of his poems, to reveal the inner world of man with all his complications, reflect the collision of inclinations of man's soul and commands of his reason. We may express this by the poet's own words, that he was determined "to mix the passion with sweet flavour for all poisoned with the bane of love". And he achieved his goal brilliantly. He revealed passion "so plainly that all his passionates stuck to his poems". In Nizami events and fate do not dominate over man and suppress him, on the contrary, man's will and desires change the course of events. Nizami renewed the theme of poetry of the next coming centuries fundamentally. Emancipation of personality, liberation of his will from the diction of religion and

religious prejudices, harmonious theory of humanism became an integral part of Nizami's immortal poetry.

One must know that the fate of many poets of the middle ages in the East was not so enviable. To earn their living many of them were obliged to serve in the palaces, sell their talents to the mighty sovereigns of the time who, not in all cases, were able to estimate poetical art.

In Nizami's epoch and the following centuries the ruling authority used mainly the clergy, mosques, as well as the works of gifted poets of the time to praise and glorify the dynasty in power and for the sake of religious propagation. Therefore all the shahs, sultans and even provincial rulers, emirs kept a special staff of poets in their palaces headed by the "king of the poets" (Malik-ush-shuara). If the duty of religious dignitaries included *gutba*—an ordinary prayer to the glory of the caliph and the reigning sultan or shah of the country, the task of palace poets was to praise the sovereign and his minute valour in every possible way. For this purpose the palace poets did not disdain any exaggerations and falsehood. The palace poetry served as a major trumpet, a main ideological weapon for the ruling circles all the time. The whole activity of palace poets pursued only one object—to render a service to the ruler, glorify his might and lustre. Nizami Aruzi, one of the distinguished literary critics of the twelfth century wrote that "it was one

of the conditions to render service to the ruler: to be at one with him, and in truth, and in lie, and maintain the rightness of his cause". Generalizing the experience of palace poetry, Aruzi formulated its aesthetic essence and social function thus: "The most absolute duty and the first-rate purpose of verse is the immortalization of the sovereign's name". In order to gain this aim, poetry had to resort to every possible means, if it even distorted objective reality crudely. One of the particular features of palace poetry was "to make a mountain out of a molehill and vice versa, and present beauty in the form of deformity, deformity in the veil of beauty" (Nizami Aruzi. Four Conversations).

The accustomed lie and brazen panegyricism brought to absolute self-appreciation of literary form. In order to strengthen his position in palace, the poet was obliged to polish his use of art of words, to promote poetic form to the filigree perfection. The more misshapen and unimaginable was the lie, which formed the content, the more brighter and fluffy became the external aspect of verse. Another great theorist of the twelfth century Aufr formulates the credo of palace poetry in this way: "If we mix the copper of lie with the gold of poetry and melt them in the furnace of soul of wise men, the copper will mingle with the gold and the fascination of verse will take domination over the abomination of falsehood and lie".

In the epoch of Nizami all the well-known poets of Middle Asia and Iran assembled mainly in the palace of Atabays. If such distingui-

shed Azerbaijan poets as Abul-Ula Ganjavi, Khagani, Falaki, Izzaddin Shirvani formed the pleiad of palace poetry, there also lived and created in the palace of Atabays such outstanding men-of-letters as Mujiraddin Beylagani, al-Ustad Abu-Bakr-son of Khosrov, Zahiraddin Shamkuri, as well as such popular poets as Asiraddin Ahsikam, Zahiraddin Faryabi, Ashhari Nishaburi and others from Middle Asia and Iran.

The Shirvan pleiad of poets headed by Khagani and famous poets from Ganja established a new poetic school celebrating the occasion of formation of the so-called "Azerbaijan style" in the literature in the Persian language. In such an environment it was not easy to change the poetic canons legalized by the state and aesthetically confirmed by the practice of poetry of that time. It required from the poet great civic courage, and certainly, an exceptional talent. Nizami possessed all these qualities. He was a poet in the true sense of the word, the creator and herald of intransigent humane ideas, who realized the whole responsibility of his mission. According to Nizami, a poet is considered to be a prophet, a teacher and a scholar of his people, his poetic word must serve as an approval of truth, justice, and a source of beauty and wisdom. Therefore, Nizami refused flatly to serve shahs and rulers of the world. In a special chapter of the poem "Leili and Majnun" called "Rejection from the service of shahs" the poet declared in full voice:

Beware of the salary paid by the shah:
Who serves in the army-his friend is death.
Beware of the favour of the lord,
Otherwise you will burn like tows in an instant.
As the light of candle attracts moths,
The honour and respect lures and ruins us.

Nizami is known to probe his pen in verse in his youth. Already in his gazals we find the basis of his harmonious theory of humanism (mardomi, adami) which later on found its perfect expression in his "Quintuple".

Now it is difficult to fix the stages of evolution of his lyrics, to determine precisely the periods to which this or that gazal belongs. Traditional contents of gazals in this epoch consisted of description of the poet's mistress, her charms, the sufferings and experiences of beloved, his feelings, his laments over the betrayal of fortune, complaints against his rivals and so forth.

On account of this established canonical limitations the themes of the majority of gazals of oriental poets, even the gazals of the most distinguished ones, are of conventional character to some extent, i. e. they are not perceived as expressing the real emotions and true feelings of lyrical hero. The main feature of these gazals are their external ornament, pleasing sound arrangement in verse, use of original, but still conventional refined poetical images and similies.

Nizami's lyrics, more than all his contemporaries, is the direct expression of true emotions and feelings of Man. Namely in his gazals,

Nizami often uses the words "mardomi" "adami" in the meaning of humanism. These words were used in Persian before Nizami in the sense of mankind, humane. But in Nizami's creative activity they acquired a new, philosophical-terminological meaning of "humanism". Later on, the theory of humanism was developed by other poets and thinkers following Nizami's way.

Nizami made real innovations in poetry, he reformed the content of gasida: glory of rulers was changed by challenges of love for mankind, justice and kindness. In this way Nizami changed the ordinary, panegyric gasida, without any social content, into a living genre of philosophical lyrics.

Instead of glorifying the sovereigns and the rulers in his gasidas, Nizami strived to suggest them the thought that the highest virtue of man, free from his rank and social standing is humaneness (adamiyyat), and true humaneness consists of service for the good of society and friends. This humanistic teaching was developed and expressed in detail in Nizami's first poem "Storehouse of Mysteries" completed in 1177. The ideas of "humanity", and "humane" used in literature earlier, in this poem became an organic part of his humanistic doctrine. "Storehouse of Mysteries" consists of twenty conversations and of the same number of illustrative narrations-stories. Though they lack strictness in distribution, still they have been devoted to two aspects of one problem which conventionally

may be titled like Man as an individual and Man as a member of society. Nizami analyses the main points of human nature, man's psychology, and in his "Views on Society" expresses his conception of reasonable, wise and just social system.

According to his doctrine love determines being, this highest human quality is older than world itself. Love is the greatest human advantage alongside with human reason which raises him above all the beings created by God. Heart houses this divine human feeling, "death would have withered the world" if not for love.

Man originates from something material and spiritual, there is duality in his nature:

He is transparent and turbid, though gold sparkles in him.

He is like a stone for sample, though he is a keen shroff.

Spiritual world is reigned by reason and love. Material world is opposed to spiritual one, because it is wholly ruled by such "savages" as physical organs which provide man's material existence. Our instincts called "animal passions" by Nizami, are insatiable by nature, but still life requires their satisfaction, for there is no life without this satisfaction. If these spiritual and material is suppressed completely, he would cease to exist. At the same time, an indispensable condition of man's existence is labour, toil with men equal to him, his social life. But what can be called as the tragedy of humanity is that men have not yet learned to restrain their passions and form a

society where the products of joint labour could be equally shared, and the needs of individuals, who make society, could be equally and reasonably satisfied. On the basis of his teaching on reason and earthly passions, the poet created a harmonious theory which advanced the ideas of such well-known socialists-utopians as Campanella, Thomas More, Sen-Symon and others for several centuries.

Nizami asserted that the source of adversity and calamities on earth is social inequality which makes a group of people suppress their natural needs and desires excessively, another group, which form minority in society, live on account of the first, whose lust and pretensions are insatiable. Therefore, the main concern of society is training of instincts, their reasonable restriction and suppression in order to preserve the spiritual wealth of mankind.

Reviewing the human history and analysing the laws of nature, the poet strived to make his readers, mostly sovereigns, understand the simplest truth that earthly life is not eternal but transitory, that wealth and might, power and luxury, unrestrained satisfaction of one's passions will inevitably bring to moral bankruptcy, all these can not substitute the real material and spiritual values of the world, that is, love for mankind, humanism, reasonable constructive labor for the good of society and people.

Nizami is the first man-of-letters who, created, in poetic form, a teaching of utopian society, a society of equality, brotherhood and free-

dom. His last poem "Iskandar-nameh" summed up the evolution of his artistic, ethical, aesthetic and social views, pictured an ideal utopian communist society, a country of universal happiness. There are no lords and servants, exploiters and exploited, rich and poor. The poet portrays this legendary country in this way:

We all consider each other equal,
Never enjoy others' sorrows and tears,
We are not afraid of thieves.
We have neither a ruler in town, nor a guard in
the streets,

Our doors always remain unlocked,
Nor shepherded, or pasture do we need . . .
We do not worship silver and gold
For none of us needs them . . .

Nizami's dreams of such an ideal country have turned true, they have been incarnated in the successes of our people, in the flourishing of Soviet Azerbaijan, in the outstanding achievements of sciences, art, culture which amaze the whole world.

The inspiring lines of this matchless poet and an outstanding thinker who advanced his epoch, are very dear and close to all of us today, they have reached the hearts of millions of readers. And now, as many centuries ago, they live in the hearts of men as before: love for beauty, aspiration for good ideals, deep thoughts on the highest goal of man on earth.

NIZAMI ET SON ÉPOQUE

L'un des représentants éminents de la poésie classique mondiale, notre compatriote génial Nizami occupe une place particulière parmi les titanes de l'esprit humain. En effet, son apport inappréciable dans le trésor de la culture humaine ne peut être comparé qu'avec l'héritage de Homère, Firdovsi, Shakespeare, Dante, Servantes, Pouchkine.

L'oeuvre de Nizami joua un rôle incomparable dans la formation et l'évolution de la pensée philosophique et artistique, des conceptions sociales et éthiques non seulement de notre peuple, mais de tous les peuples du Proche et du Moyen Orient, notamment des Turques, des Iraniens, des Kurdes, des Indiens, des Afgans, des Arabes et d'autres.

Au cours de huit siècles chaque nouvelle génération perçut les créations de Nizami comme un phénomène artistique de l'actualité; son héritage littéraire servit de source inépuisable d'inspiration pour l'art et pour le développement des idées philosophiques et sociales. Niza-

mi était le premier à avoir apporté dans la poésie et dans l'art les problèmes étroitement liés à la prospérité et au bonheur de chaque personne à part et de toute la société humaine en entier. Cela explique justement ce qu'ultérieurement plusieurs poètes et penseurs éminents étudièrent les thèmes, proposés par Nizami pour la première fois et se firent un devoir de développer ses idées humanistes. Ce n'est pas par hasard que les poètes représentant des différents peuples de l'Orient écrivirent plus de mille ouvrages et des pastiches innombrables. Il suffit de se rappeler du „Recueil de cinq poèmes” et de certains poèmes du grand poète indien Khosrove Dakhlévi (1253 — 1325), du maître des belles-lettres tadjique et persane Abdourahmane Djami (1414 — 1492), du célèbre poète ouzbèque Alichère Navoï (1444 — 1501), d'un des créateurs de la langue azerbaïdjanaise Rizouli, auteur du merveilleux poème sur le triste destin de Leïly et de Madjnoun.

L'art poétique et la pensée philosophique étaient indissolublement liés au développement de la culture humaine durant tous les siècles, et avec cela chaque génération des lecteurs de Nizami découvrait de nouveaux aspects de son talent remarquable. Justement par la force de cette circonstance, de siècle en siècle, la sphère d'influence spirituelle de Nizami continue à s'étendre. Le cercle de ses lecteurs s'élargit. Le nombre de poètes, d'écrivains, de peintres, de musiciens et de représentants des autres genres d'art s'adressant à l'oeuvre de Nizami, au trésor inépuisable de son immense héritage, aug-

mente. Avant tout, cela est conditionné par ce que le grand poète et penseur refléta de telles pensées et de tels espoirs, des mouvements d'âme et des sentiments non-passagers qui sont éternels, qui existeront tant qu'existe la culture spirituelle de l'humanité. Il est même difficile de se figurer de cette immense contribution que l'oeuvre de Nizami apporta dans le développement de la pensée éthique, esthétique, artistique et philosophique. Avec cela il faut tenir compte du fait que le poète vécut et créa à l'époque de la domination indivise du fanatisme religieux et du despotisme féodal, à l'époque où la femme était privée presque de tous les droits civiques et humains. Quant à Nizami, à l'opposée des conceptions régnantes, il était le premier à avoir défini hardiment le monde merveilleux d'aspirations pures et élevées de l'âme humaine, d'avoir chanté chaleureusement l'amour plein d'abnégation. Avec cela il anticipa Dante, Petrarque, Shakespeare, Pouchkine dans la littérature européenne et créa l'hymne immortel à la beauté et à la grandeur d'âme, à l'intelligence et au dévouement de la femme réduite au servage dans la société féodale. Avec sa plume puissante dans ses vers immortels, Nizami incarna l'idée de l'émancipation de la femme, proclama le naturel, la légalité et la liberté de ses sentiments.

D'une manière convaincante il démontra qu'indépendamment du sexe, des convictions religieuses et de la mentalité chaque homme représente un univers incomparable, un microcosme portant en soi les possibilités inépuisab-

les de l'évolution spirituelle. C'est justement pour cela que les personnages de Chirine et de Leily, de Farkhad et de Madjnoun, de Nouchabé et de Iskander étaient proches et compréhensibles à plusieurs générations de lecteurs.

Nizami vécut et créa au XII-ième siècle, à l'époque riche en événements dont le rôle est important dans l'histoire de notre peuple, à l'époque héritée de la culture riche de l'antiquité et de l'Orient arabe. En ce temps-là de nombreux peuples du Proche et du Moyen Orient, de l'Afrique et de l'Espagne faisaient partie du Califat et à un certain point ils jouèrent tous leurs rôles dans la création d'opulente culture syncrétique musulmane, dans l'évolution des sciences et de l'art. C'était à l'époque où l'Azerbaïdjan devint l'un des importants centres culturels et économiques de l'Orient. Il est de notoriété générale que l'Empire seldjoukide fut créé au milieu du XI-ième siècle par les tribus ogouzes et turques qui jouèrent un rôle considérable dans la formation de la composition ethnique du peuple azerbaïdjanais. Ultérieurement cet Empire fut divisé en plusieurs principautés indépendantes étant en mauvais termes les uns avec les autres. Ces principautés furent dirigées par les Atabeks, pères éducateurs, tuteurs des sultans Seldjoukides. Au milieu du XII-ième siècle un atabek azerbaïdjanais Chamsaddine Ildéniz, homme politique et général éminent, réunit la majorité des principautés séparées et créa une formation d'Etat puissante avec Azerbaïdjan au centre. Les villes Gandja et Nakhitchevan devinrent non seu-

lement capitaux des atabeks de l'Azerbaïdjan mais aussi des grands centres culturels et commerciaux du Proche et du Moyen Orient.

Les relations économiques furent largement développées avec Russie, Byzance, Chine, Inde, Afrique et avec tout l'Orient Arabe.

De tous les coins du monde musulman de célèbres poètes et écrivains, savants, peintres, architectes s'écoulaient en Azerbaïdjan. Malgré le cataclysme causé par un tremblement de terre en septembre du 1139 qui presque détruit Gandja peu avant la naissance du poète, et emporta près de trois cent mille vies, la ville fut restaurée et devint l'un des centres prospères culturels et économiques. Chirvan gouverné par les Chirvanchahs devint le troisième centre de cette région d'après le territoire, après Gandja et Nakhitchevan. Bien que nominale-ment le gouvernement des Chahs de Chirvan faisait partie de l'Etat des atabeks, en effet, il menait la politique indépendante et maintenait les relations étroites économiques et diplomatiques avec la Géorgie. Ainsi, Tamara, la fille du célèbre tzar géorgien David le constructeur (mort en 1125), était la femme de chirvanchah Ménoutchikr III (1106 — 1160) et la mère du célèbre chirvanchah Akhsatan I-er (1160 — 1196), suivant la demande duquel Nizami écrivit l'un de ses meilleurs poèmes „Leily et Madjnoun”.

Grâce à l'habile politique extérieure et à la puissance crue des atabeks depuis la deuxième moitié et jusqu'à la fin du XII-ième siècle la situation en Azerbaïdjan était relativement

paisible. C'était la période où le peuple put s'occuper du travail créateur. Outre les villes bien connues Gandja, Ardabile, Chirvan (Chemakha), Tabriz, Baïlakane, Barda, Bakou, Chamkhore habitées par milliers de citoyens, il existait dans le pays des dizaines d'autres villes dont la population variait entre 30 et 150 mille habitants.

L'accroissement des villes attira de grandes masses des nomades à la vie sédentaire, provoqua le développement des métiers et la différenciation de la population urbaine.

Le développement dans les villes de différents métiers comme le textile, la poterie, le travail des métaux et d'autres était impétueux pour ce temps-là et au niveau que l'Europe ne put atteindre qu'au début du XVI-siècle.

Les artisans s'associaient aux ateliers. Avec le temps la différenciation de bien se passa parmi eux. Les propriétaires des ateliers, les maîtres et les apprentis furent placés aux différents niveaux de l'échelle sociale. A cette période les marchands concentrant les richesses en ses mains composaient la couche la plus privilégiée de la société urbaine d'Azerbaïdjan. Les marchands azerbaïdjanais menaient un grand commerce avec plusieurs pays de l'Est et de l'Ouest.

L'essor de l'agriculture fut remarquable aussi. Le pays dont l'agriculture fut basée sur l'irrigation artificielle était recouvert du réseau des canaux terrestres et souterrains. Chaque année on construisait de nouvelles digues; on creusait des milliers de kjarizs (perse: canaux

d'irrigation souterrains) et de puits; on édifiait des galeries souterraines sur une grande étendue. La culture agricole, elle-même se perfectionnait ce qui favorisait l'augmentation annuelle de la production agricole. De grands changements dans les villes se produisirent également sur le plan social. Vers le milieu du XII-e siècle le travail d'esclave ne jouait plus aucun rôle dans la production sociale. Le développement du mode de production féodal et des rapports féodaux de production fut tellement avancé qu'il provoqua le processus du passage en ville de la paysannerie.

L'un des témoignages des avancements sociaux fut le processus de la transformation de la mentalité des féodaux à la mentalité bourgeoise.

Les grands propriétaires fonciers abandonnaient leurs châteaux et s'associaient dans la vie urbaine. Cela fut provoqué par le grand besoin de services et de moyens des artisans et des marchands composant le noyau principal de la population de ville.

Les féodaux et les propriétaires des grands lots habitant les villes formèrent une classe particulière nommé par I. P. Pétrouchevski „aristocratie de zemstvo et de ville”.

Ils commencèrent à s'occuper du commerce et bientôt se trouvèrent liés „non seulement au commerce local mais aussi au commerce transitaire de caravane”. Des changements sensibles se produisirent également dans la vie sociale et culturelle, dans l'idéologie de la société féodale d'auparavant. Il est certain que vers le

début du XII-e siècle l'Islam orthodoxe dominant tous les institus sociaux et consacrant l'ordre socio-économique de ce temps fut mainte fois critiqué de la part de plusieurs savants proclamés de penseurs et de philosophes, de poètes et d'écrivains, de théosophes, de réformateurs religieux d'avant-garde.

Les études de Kalladj et de Ibn-Sin, de Khayyam et de Nassir Khosrov, le système de la pensée imagée de Falakī Chirvani, Khagani, Baïlakani, Abou-l-Ala Gandjevi, les conceptions des différentes sectes religieuses, l'extension du souphisme dans toutes les sphères de la vie idéologique (étude répendue en ce temps) et son introduction dans les cadres de l'Islam officiel par Mohammed Gazzali, tout cela témoigne de l'affaiblissement successif de l'idéologie féodale et de l'engendrement des nouvelles conceptions religieuses et sociales. Ainsi, durant la période précédant l'invasion des mongoles en Azerbaïdjan et dans les pays limitrophes le développement des relations féodales atteignit un très haut niveau. Une base fut créée pour la prochaine formation socio-économique. Cependant, cela n'était pas destiné à être réalisé à cause de l'invasion des mongoles. Dans les pays tombés sous le joug des envahisseurs l'évolution progressive de la société fut arrêtée durant plusieurs siècles.

Un événement important de la période decrite qui, à notre vue, sous beaucoup de rapports détermina le cours de l'Histoire fut la croisade où deux mondes presque isolés l'un de l'autre se heurtèrent. C'étaient l'Europe étant

sur la voie du développement culturel et l'Asie dont plusieurs peuples possédant un millénaire d'expérience historique atteignirent des succès remarquables dans les sciences et dans la culture. S'étant emparé de Jérusalem et d'autres villes de Palestine et de Syrie les croisés fondèrent leurs Etats ayant réparti les terres envahies parmi les chevaliers féodaux.

Il est à noter qu'en peu de temps les européens entrèrent en contact avec les dirigeants de la population du pays. On sait d'après plusieurs sources que bientôt les „guerriers du Christ“ venus pour libérer la „sainte terre“ établirent des liens commerciaux avec les marchands musulmans et les couches aisées de la population. En résultat des contacts durés plus de 170 ans avec l'Orient les européens emportèrent non seulement beaucoup d'or volé, d'argenterie, de soies, de tissus précieux, de tapis, d'oeuvres d'art, mais aussi la nouvelle culture d'urbanisme, d'agriculture, d'artisanat.

Il est hors de doute que la culture puisée de l'Orient en grande partie contribua à l'accélération du processus historique du développement de l'Europe en général. Si l'envahissement des pays du Caucase et de l'Asie Centrale par les mongols arrêta leur progrès pour une longue période, en revanche les croisades accélérèrent le développement socio-économique et culturel de l'Europe à quelques siècles. De façon ou d'autre, l'invasion mongolique et les croisades forcèrent l'Europe et l'Asie à échanger des rôles historiques.

Le progrès impétueux sur le plan culturel et

économique avant la période mongol conditionna également les changements des goûts esthétiques et des exigences spirituelles du peuple. Toutes les conditions qui ultérieurement engendrèrent l'époque de la Renaissance en Europe furent créées à cette époque. La Renaissance signifiait la libération de la personnalité de son monde intérieur et des pensées de l'oppression des préjugés religieux, la déclaration de son indépendance des forces surnaturelles, de la domination. Dans l'art et dans la poésie cela se manifestait par l'appel au monde intérieur d'une personne prise à part, d'une personnalité. L'oeuvre de Nizami peut servir d'un témoignage de la création définitive en Azerbaïdjan de toutes les conditions pour la Renaissance. L'intérêt pour une personnalité et l'humanisme mis au fond de la Renaissance furent exprimés et incarnés premièrement dans ses créations remarquables. Vers le moment de l'apparition de Nizami dans l'arène littéraire, en résultat des faits historiques et culturels mentionnés ci-dessus, la tendance à la création des épopées monumentales comme *Chah-Nameh* ("Livre des rois) de Firdovsi fut rejetée. Les héros principaux de ces épopées étaient l'histoire, la fortune, alors que le peuple fut présenté comme l'exécuteur de leur volonté. De nombreux maîtres de paroles commençaient à se rendre compte que le temps des pastiches au "Livre des rois" était fini et que ses héros devaient céder leur place dans l'arène historique. Nizami était le premier à avoir compris que les exigences et les goûts du siècle changèrent. A

l'époque où il était, pour satisfaire aux intérêts du lecteur et pour marcher au pas avec le temps il fallait les „mots d'amour". Nizami prit pour tâche de choisir la personnalité pour le héros de ses oeuvres, de découvrir le monde intérieur de la personne dans toute sa complexité, de transmettre les contradictions entre l'ordre de raison de la personne et l'inclination de son âme. Il décida de „pétrir la passion avec le condiment voluptueux pour celui qui est empoisonné par le poison d'amour" Et il y réussit parfaitement. Il présenta la passion avec une telle évidence que „chacun qui se passionna pour elle, se serra contre ses vers." Dans les oeuvres de Nizami ce ne sont plus les événements et la fortune qui dominent la personne en l'opprimant, mais au contraire la volonté et les souhaits de la personne changent le déroulement des faits. Nizami renouvela radicalement les sujets de la poésie des prochains siècles. L'émancipation de la personnalité, la libération de sa volonté du diktat de religion et des préjugés religieux, la théorie harmonieuse de l'humanisme, tous cela retrouva son image dans la poésie immortelle de Nizami.

Il est à signaler que le destin de plusieurs poètes de l'Orient médiéval était difficile. Pour se procurer le pain quotidien, obligés d'être au service dans les cours des rois et des régents ils vendaient leur talent aux puissants du monde qui, souvent, n'étaient pas capables d'apprécier leur art poétique.

A l'époque de Nizami et durant les prochains siècles le pouvoir officiel se servait principale-

ment du clergé, des mosquées et des oeuvres des poètes de talent de ce temps pour la glorification de la dynastie régnante et la propagande religieuse.

C'est pour cela que les chahs, les sultans et même les émirs, gouverneurs des régions, entretenaient dans leurs cours un effectif spécial de poètes avec le roi des poètes à la tête (malik ouch-chaour). La fonction des ecclésiastiques était la prière habituelle à la gloire du khalife, du sultan ou du chah régnant dans le pays, tandis que les poètes de la cour devaient célébrer et confirmer les valeurs inexistantes du souverain. Avec cela les poètes de la cour ne dédaignaient pas des exagérations et des mensonges. De tous temps la poésie de la cour servait d'arme idéologique principale du pouvoir régnant.

Toute l'activité des poètes de la cour poursuivait le but de rendre service au roi, de glorifier sa puissance et sa splendeur. „Et cela, — écrivait l'un des grands théoriciens de la littérature du XII siècle Nizami Arouzi, — est l'une des conditions du service chez le roi, agir de concert avec lui en vérité et en mensonge et de défendre son bon droit.“ En généralisant l'expérience de la poésie de la cour Arouzi formula son essence esthétique et sa fonction sociale de la manière suivante: „La plus parfaite tâche et la meilleure destination des vers c'est la perpétuation de la renommée du souverain“. Pour atteindre ce but la poésie dût recourir à tous les moyens sans s'arrêter devant la déformation rude de la réalité. Pour les courtisans la

poésie était un art de „transformer le petit en grand et le grand en petit; de revêtir le beau en laid, et de présenter le laid dans une belle apparence“ (Nizami Arouzi „Quatre causeries“). Ce mensonge passé en habitude et le panégyrique impudent amenèrent à la reconnaissance de la valeur absolue de la forme artistique. Le poète espérant trouver une place stable dans la cour dût travailler son art oral, mener à la perfection filigranée la forme poétique. Plus laid et plus absurde était le mensonge contenu dans les vers, plus éclatants et plus riches devaient être ses décors. Le crédo de la poésie de la cour de ce temps fut formulé par un autre grand théoricien des XII-e et XIII-e siècles Aoufi „Si l'on combine le cuivre du mensonge avec l'or des vers et on les fond dans la forge d'esprit des sages, le cuivre s'alliera à l'or et la splendeur des vers triomphera de l'abomination du mensonge.“

A l'époque de Nizami tous les grands poètes de l'Asie Centrale et de l'Iran furent groupés dans les cours des Atabeks. Si les poètes éminents azerbaïdjanais Abou-l-Ala Gandjevi, Khagani, Falaki, Izzaddin Chirvani composaient une pléiade de poétique de la cour à Chirvan, alors à Gandja dans les cours des Atabeks vivaient et créaient les célèbres maîtres de la parole azerbaïdjanaise Moudjireddin Beilakani, al-Oustad Abou Bakr, fils de Khosrov, Zakhiraddin Chamkouri et les célèbres poètes de l'Asie Centrale et de l'Iran Assiraddin Akhsikam, Zakhiraddin Fariabi, Achkhari Nichabouri et d'autres.

La pléiade des poètes de Chirvan avec Khagani à la tête et les célèbres poètes de Gandja créèrent une nouvelle école qui contribua à la naissance d'un style dit „azerbaïdjanais” dans la littérature des peuples parlant perse. Dans cet environnement il n'était pas facile de changer les canons de la poésie légitimés par le pouvoir et confirmés esthétiquement par la pratique. Cela demandait beaucoup de courage civique et bien sûr du talent exceptionnel. Nizami possédait ces qualités. Il était un vrai poète, créateur du nouveau et héraut des idées humaines non passagères, se rendant compte de toute la responsabilité de sa mission. Selon Nizami le poète est un prophète, le maître du peuple, sa parole poétique devant servir à l'affirmation de la vérité, de l'équité, de source de beauté et de sagesse. Pour cette raison Nizami refusa catégoriquement de servir les rois et les puissants de ce monde. Dans le chapitre spécial du poème „Leïly et Madjnoun” „Le refus de servir les rois” le poète déclara à haute voix.

Gardes-toi de la bienveillance du chah
 Etant dans l'armée tu n'es pas loin de l'échec.
 Gardes-toi de la grâce des seigneurs,
 Sinon tu brûles comme l'étoupe en un clin d'oeil.
 Comme le feu d'une chandelle attire les papillons
 Les honneurs nous attirent et nous ruinent.

Comme on sait, encore dans son adolescence Nizami essayait ses acquis dans l'art poétique. Déjà dans ses gazals nous trouvons les bases de sa théorie sur l'humanisme (mardomi ada-

mi) qui par la suite trouva son incarnation achevée dans le „Recueil de cinq poèmes.”

A présent il est difficile d'établir les étapes de l'évolution de l'oeuvre lyrique du poète, de définir précisément à quelles périodes appartiennent tels ou tels gazals. Le sujet traditionnel des gazals à cette époque fut la description de la beauté de la bien-aimée, de ses charmes, l'expression des émotions et des souffrances de l'amoureux, de ses sentiments, des lamentations au destin changeable, aux concurrents etc. En raison des sujets limités, les gazals de la majorité des poètes orientaux même des plus éminents porte un caractère convenu, c'est à dire qu'ils ne sont pas perçus comme une expression des vrais sentiments et des émotions réelles du héros lyrique. Les exigences principales de ces gazals sont les vers mélodieux et les personnages poétiques raffinés, originaux, mais convenus tout de même. Plus que chez n'importe qui de ses contemporains la poésie lyrique de Nizami est l'expression immédiate des vrais sentiments et des émotions de la personne. Justement dans les gazals le poète utilise souvent les termes „Mardomi”—adami” dans le sens de „humanisme”. Ces mots furent employés dans la langue persane en signifiant „humanité.” Pourtant dans l'oeuvre de Nizami ils prirent une nouvelle signification philosophique et terminologique—„humanisme”. Par la suite la théorie de l'humanisme fut développée après Nizami par d'autres poètes et penseurs. Nizami se manifesta comme un vrai novateur ayant réformé le contenu de la kassida, notam-

ment il remplaça les dithyrambes et les louanges aux rois par les appels à la justice, à la bonté et à l'humanité. Ainsi, du panégyrique privé de sens social la kassida de Nizami se transforma à une forme effective de genre de la poésie philosophique. Au lieu de célébrer les souverains dans ses kassidas Nizami essaya d'inspirer l'idée de l'humanité (adamiyat), vertu supérieure indépendante de la dignité et de la position sociale. Et le vrai humanisme consiste en service à la société, aux proches. Cette doctrine fut développée et exposée d'une manière détaillée dans le premier poème de Nizami „Le trésor des secrets“ achevé en 1177. Dans ce poème les notions comme „humanité,“ „humain“ employées également dans la littérature d'aparavant devinrent des notions principales entrées organiquement à la doctrine humaniste proclamée par le poète. „Le trésor des secrets“ est composé de 20 causeries et de 20 nouvelles illustrées. Malgré l'absence du suivi stricte des causeries, elles sont toutes consacrées à deux aspects d'un seul problème qui peuvent être désignés conditionnellement: homme comme individu et homme comme membre de la société. Le poète analyse la substance de la nature humaine, la psychologie humaine. Dans „les causeries sur la société“ il expose sa conception de l'organisation sociale raisonnable et équitable. Selon cette doctrine la cause première de l'être est l'amour créé par le très Haut bien avant la création de l'univers. L'amour est le plus grand avantage de l'homme à côté de l'esprit l'élevant au-dessus des autres êtres

créés. Le coeur est un récipient de ce sentiment divin, sans lequel „la mort séchera l'univers.“ L'être humain a deux origines, spirituelle et corporelle, sa nature est double:

Lui est propre et trouble, quoique l'or y brille
Lui est une pierre pour échantillon et lui-même
est changeur scrutateur.

Le monde spirituel dirigé par la raison et l'amour est opposé au monde corporel, car dans ce dernier règnent les „rapaces“ comme les organes physiques, dont la fonction est de maintenir l'existence corporelle de l'être humain. Les instincts que nous possédons nommés par Nizami „désirs bas“ sont insatiables d'après leur nature, mais sans leur satisfaction la vie est impossible. Si l'on étouffe en soi ces origines, la vie qui mène une lutte perpétuelle avec la mort sera finie. Avec cela une condition indispensable à l'existence de l'homme est le travail avec son semblable, la vie en société. Pourtant, la tragédie humaine consiste en ce que jusqu'à présent les hommes n'apprenent pas à diriger leurs désirs et à créer la société où les produits du travail commun se partageraient d'une manière égale et les instincts de tous les individus composant la société seraient satisfaits d'une manière égale dans des limites raisonnables. A la base de son étude sur la raison et les désirs corporels le poète créa une théorie harmonieuse anticipée à plusieurs siècles les idées des socialistes—utopistes éminents Kampanella, Thomas Moore, Saint—Simon et d'autres. Nizami affirmait que la source

de désordres, de malheurs sur la terre était l'inégalité sociale quand certains membres de la société étaient obligés d'étouffer les besoins naturels et les penchants.

Les autres composant la minorité et vivant aux dépens des premiers étaient insatiables dans leurs convoitises et leurs prétentions. Par conséquent, le souci essentiel de la société consistait à la formation des instincts, à leur limitation et à leur étouffement raisonnable pour la conservation de la richesse spirituelle.

En commentant l'histoire de l'humanité et en analysant les lois de la nature, le poète essayait de porter jusqu'à la conscience de ses lecteurs couronnés une simple vérité que la vie terrestre n'est pas éternelle, mais passagère; que la richesse et la puissance, le pouvoir et la splendeur, la satisfaction impétueuse de ses désirs mènent à la faillite inévitable, ils ne peuvent et ne doivent pas remplacer les vraies valeurs de ce monde étant humanisme, activité créatrice et raisonnable dans l'intérêt de la société, de son peuple. Nizami était le premier artiste de la parole à avoir créé à la forme poétique la doctrine sur la société utopiste de l'égalité universelle, de la fraternité et de la liberté. Dans son dernier poème „Iskender-Naméh“ d'une manière ou d'une autre il incarna le résultat de l'évolution de ses conceptions artistiques, éthiques, esthétiques et sociales, représenta la société idéale du communisme utopique, le pays du bonheur universel. Dans cette société il n'y a pas de seigneurs et de serviteurs, d'opprimés et d'opresseurs, de malheureux.

Voilà de quelle manière le poète décrit ce pays fantastique:

Nous nous considérons égal l'un l'autre
Ne nous moquant pas des larmes d'autrui.
N'ayant jamais crainte des voleurs
Notre ville n'a ni de souverain,
Ni de gardes dans les rues
Pas de gardiens auprès des vaches, des moutons.
Nous ne tentons pas à l'or et à l'argent
Personne chez nous n'en a besoin.

Le monde merveilleux dont Nizami rêva, devint la réalité aujourd'hui. Il se réalisa dans les actions et les réalisations de notre peuple, dans l'épanouissement de l'Azerbaïdjan soviétique, dans les progrès des sciences, de l'art, de la culture qui ravissent le monde entier.

Aujourd'hui les vers inspirés de Nizami, du poète et du grand penseur inégalé qui devança son époque de plusieurs siècles, nous sont chers et chers. Ils trouvèrent la voie aux cœurs des milliers de lecteurs. Et aujourd'hui, comme bien de siècles auparavant, ses vers seront chers aux cœurs des hommes et signifieront l'amour au beau, l'aspiration aux idéaux radieux, les réflexions sur la vraie destination de l'homme sur la terre.

NISAMI UND SEINE EPOCHE

In der Reihe der Titanen des menschlichen Geistes nimmt unser genialer Landsmann Nisami — einer der bedeutendsten Dichter der Weltklassik eine besondere Stelle ein. Seinen unschätzbaren Beitrag zur Schatzkammer der menschlichen Kultur kann man wahrscheinlich nur mit dem Erbe von Homer, Firdousi, Dante, Shakespeare, Servantes oder Puschkin vergleichen.

Das Schaffen von Nisami spielte in der Bildung und der weiteren Entwicklung des philosophischen und künstlerischen Gedankens, in der sozial-ethischen Ansicht nicht nur unseres Volkes, sondern auch in der aller Völker des Nahen- und Mittleren Ostens — der Turkvölker, der Iraner, der Kurden, der Inder, der Afghanen, der Araber u. a. eine mit nichts zu vergleichende Rolle.

Im Laufe von acht Jahrhunderten nahm jede neue Generation die Schöpfung von Nisami als eine künstlerische Erscheinung der Gegenwart wahr. Sein Erbe diente für das

künstlerische Schaffen und die Entwicklung der sozial-philosophischen Ideen als unerschöpfliche Quelle der Begeisterung. Nisami trug zum erstenmal in die Poesie und die Kunst solche Probleme hinein, die mit dem Wohlstand und dem Glück eines jeden Menschen und mit dem der ganzen menschlichen Gesellschaft eng verbunden sind. Gerade dadurch erklärt es sich, daß viele hervorragende Dichter und Denker im weiteren die Themen erarbeiteten, die zum erstenmal von Nisami aufgeworfen worden waren. Sie hielten es für eine Ehre, einen Beitrag zur Entwicklung seiner humanistischen Ideen zu leisten. Es ist kein Zufall, daß viele Dichter — Vertreter verschiedener Völker des Nahen-Vorderen—und Mittleren Ostens zu von Nisami berührten Themen über tausend Werke, zahllose Nasiren (die Nachahmungen) geschrieben haben. In diesem Zusammenhang genügt es, sich an die "Chamsse" (die Fünfer) und an einzelne Poeme des hervorragenden indischen Dichters Chosrow Dehlewi (1253 — 1325), des größten tadshikisch — persischen Meisters der schönen Literatur Abdurachman Dshami (1414 — 1492), des genialen usbekischen Dichters Alischir Nawai (1444 — 1501), eines der Schöpfer der aserbaidshanischen künstlerischen Sprache, des Autors des schönen Poemes über das kummervolle Schicksal von Leili und Medshnun — Füsuli, zu erinnern.

Die poetische Kunst und der philosophische Gedanke waren in allen Jahrhunderten mit der Entwicklung der menschlichen Kultur untrenn-

bar verbunden, wobei jede nachfolgende Generation der Leser von Nisami für sich immer neue Seiten seiner bewirkenswerten Begabung entdeckte. Gerade infolge dieses Verhältnisses entwickelte sich die geistige Einflußzone Nisamis von Jahrhundert zu Jahrhundert und erweitert sich auch gegenwärtig, sein Leserkreis nimmt zu. Die Zahl der Dichter, Schriftsteller, Künstler, Musiker und Vertreter anderer Arten der Kunst, die sich an das Schaffen von Nisami, an die unerschöpfliche Schatzkammer seines Erbes wenden, wächst ständig. Das ist vor allem dadurch bedingt, daß der große Dichter und Denker solche menschlichen Gedanken und solche menschliche Sehnsucht, solche Gefühle und Bewegungen des Herzens darstellte, die ewig und lebendig sind, solange die geistige Kultur der Menschheit existiert.

Es ist schwer, sich jenen unermesslichen Beitrag, den Nisami durch sein Schaffen zur Entwicklung des ethischen, ästhetischen, künstlerischen und philosophischen Gedankens leistete, vorzustellen. Dabei muß man berücksichtigen, daß der Dichter im Zeitalter der ungeteilten Herrschaft des religiösen Fanatismus und des feudalen Despotismus lebte und arbeitete, im Zeitalter, als der Frau fast alle bürgerlichen und menschlichen Rechte entzogen waren. Gegenüber der herrschenden Anschauung vertrat Nisami tapfer die schöne Welt des reinen und erhabenen Strebens des menschlichen Geistes. Er besang flammend die selbstverleugnende Liebe. Er kam der europäischen Literatur Dan-

te, Petrarck, Shakespeare, Puschkin zuvor und schuf die unsterbliche Hymne der Schönheit und inneren Hochherzigkeit, dem Gedanken und der Treue der Frau, die in der feudalen Gesellschaft verklavt wurde. Mit seiner mächtigen Feder stellte Nisami in unsterblichen Zeilen die Ideen der Verklavung der Frau dar, verkündete die Natürlichkeit, Gesetzlichkeit und Freiheit ihrer Gefühle. Er zeigte überzeugend, daß jeder Mensch, unabhängig von Geschlecht, Religion oder Mentalität eine unwiederholbare Welt ist, ein Mikrokosmos, welcher in sich unerschöpfliche Möglichkeiten der geistigen Entwicklung trägt. Gerade deshalb sind die Gestalten Schirin und Lejli, Farhad und Medshnun, Nuschabe und Iskender vieler Lesergenerationen nah und verständlich gewesen.

Nisami lebte und arbeitete im XII. Jahrhundert, einem Zeitalter, das reich an ungewöhnlichen Ereignissen in der Geschichte unseres Volkes eine wichtige Rolle spielte, einem Zeitalter, das die reiche Kultur der Antike und des arabischen Ostens erbe. In jener Zeit gehörten zahlreiche Völker des Nahen — und Mittleren Ostens, Afrikas und Spaniens zum Bestand des arabischen Kalifats. Sie alle spielten bei der Herausbildung der reichsten synkretischen muselmanischen Kultur, bei der Entwicklung der Wissenschaft und Kunst, eine mehr oder weniger große Rolle. Dies war das Zeitalter, in dem Aserbaidshan zu einer der wichtigsten kulturellen und ökonomischen Zentren des Ostens wurde.

Wie bekannt, spielte das Reich der Sel-

dshuken, welches in der Mitte des XI. Jahrhunderts von ogusisch — türkischen Stämmen gegründet worden war, bei der Bildung der ethnischen Zusammensetzung des aserbaidshanischen Volkes eine bedeutende Rolle. Im weiteren zerfiel dieses Reich in zahlreiche selbständige Fürstentümer, die sich ständig befeindeten. Diese Fürstentümer wurden von den Atabegs — "von den Vater—Erziehern", den Vormunden der seldshukischen Sultane regiert. In der Mitte des XII. Jahrhunderts vereinigte der aserbaidshanische Atabeg, der hervorragende Politiker und Feldherr Schamsaddin Ildeniz fast alle diese zersplitterten Fürstentümer und schuf im Zentrum Aserbaidshans einen mächtigen Staat. Die Städte Gandsha und Nachitschewan wurden nicht nur die Hauptstädte der Atabegs von Aserbaidshan, sondern auch die größten Kultur — und Handelszentren des Nahen—und Mittleren Ostens. Weit entwickelten sich die ökonomischen Verbindungen mit Rußland, Byzanz, China, Indien, Afrika und dem arabischen Osten. Aus allen Enden der muselmanischen Welt strömten berühmte Dichter und Schriftsteller, Wissenschaftler, Baumeister und Maler nach Aserbaidshan. Trotz Naturkatastrophen — z. B. das Erdbeben, welches kurz vor der Geburt des Dichters — im September 1139 Gandsha fast völlig zerstörte und dreihunderttausend Menschenleben vernichtete, wurde die Stadt schnell wiederaufgebaut und verwandelte sich in ein blühendes Wirtschafts — und Kulturzentrum. Zum drittgrößten Zentrum (nach Gandsha und

Nachitschewan) entwickelte sich in dieser Region Schirwan, welches von den Schirwanschachen regiert wurde. Obwohl die Regierung der Schirwanschache offiziell in den Staat Atabegs eintrat, führte sie in Wahrheit eine selbständige Politik und unterhielt enge ökonomische und diplomatische Beziehungen mit Grusien. So zum Beispiel, war die Tochter des berühmten grusinischen Zaren David — Bauer (gestorben im Jahre 1125) Tamar, die Frau des Schirwanschahs Menutschichr III (1106 — 1160) und Mutter des berühmten Schirwanschahs Achsatana (1160 — 1196), auf dessen Bitte Nisami eines seiner besten Poeme—"Lejli und Medshnun" schrieb.

Dank der geschickten Außenpolitik und der gewachsenen Macht der Atabegs, herrschte von der zweiten Hälfte bis Ende des XII. Jahrhunderts Frieden in Aserbaidshan. In dieser Periode konnte sich das Volk dem friedlichen Aufbau widmen.

Neben den weit bekannten Städten, wie zum Beispiel Gandsha, Ardabil, Schirwan (Schemacha), Tabris, Bajlakan, Barda, Baku, Schamchor, in denen hunderttausende Einwohner lebten, gab es im Lande Dutzende anderer Städte. In diesen Städten lebten meist 30 bis 100 — 150 Tausend Menschen. Das Anwachsen der Zahl der Städte hatte den Übergang der großen Masse der Nomaden zum ansässigen Leben zur Folge. Das Handwerk entwickelte sich stürmisch. Es begann die Teilung der Stadtbewohner in Klassen und Schichten.

In den Städten entwickelten sich vor allem solche Handwerke, wie z. B. Textilherstellung, Metallbearbeitung, Töpferei u. a., die für die damalige Zeit zum Höchststand zählten, den Europa erst Anfang des XVI. Jahrhunderts erreichte. Die Handwerker vereinigten sich in den Städten zu Werkabteilungen. Unter ihnen vollzog sich allmählich eine Vermögensdifferenzierung. Die Besitzer der Werkstätten, die Meister und Handwerksburschen standen schon auf verschiedenen Stufen der gesellschaftlichen Treppe.

Eine besonders privilegierte Schicht der städtischen Gesellschaft Aserbaidshans bildete in dieser Periode die Kaufmannschaft, die ungeheure Reichtümer besaß. Die Aserbaidshansischen Kaufmänner trieben mit vielen Ländern des Ostens und Westens umfangreichen Handel. Bemerkenswert ist auch der Aufschwung in der Landwirtschaft. Das Land, dessen Grundlage für den Ackerbau die künstliche Bewässerung bildete, war mit einem Netz von Bewässerungskanälen über- und unterirdisch bedeckt. Alljährlich wurden neue Dämme errichtet, tausende Brunnen gegraben und unterirdisch Gänge mit großen Ausdehnungen gebaut. Es wuchs auch die Ackerkultur, was zu einer alljährlichen landwirtschaftlichen Produktionszunahme beitrug.

Im sozialen Plan wurden auch im Lande große Veränderungen vorgenommen. Schon in der Mitte des XII. Jahrhunderts spielte die Sklavenarbeit in der gesellschaftlichen Produk-

tion keine Rolle mehr. Die Entwicklung der feudalen Produktionsweise und der feudalen Produktionsverhältnisse machte so große Fortschritte, daß es schon zum Prozeß der Abwanderung der Bauernschaft in die Stadt kam.

Ein anderes Merkmal der sozialen Wandlung war der Prozeß "der Bourgeoisierung" der Feudalherren. Selbst die Großgrundbesitzer verließen ihre Schlösser und gewöhnten sich an das städtische Leben. Dazu bewegte sie das große Bedürfnis nach den Diensten und den Geldmitteln der Handwerker und Kaufmänner, die den Hauptkern der städtischen Bevölkerung bildeten. Die Feudalen und Besitzer der Bodenparzelle, die in den Städten lebten, begründeten die besondere Klasse- "landstädtische Aristokratie", wie sie J. P. Petruschewskij nannte. Sie begannen selbst, Handel zu treiben und in kurzer Zeit erwiesen sie sich schon "nicht nur mit örtlichem Handel, sondern auch mit dem Transitkarawanenhandel" verbunden. Wahrnehmbare Veränderungen ereignen sich auch im gesellschaftlich-kulturellen Leben, in der Ideologie der damaligen Feudalgesellschaft.

Wie bekannt setzte sich zu Beginn des XII. Jahrhunderts der orthodoxe Islam, welcher über alle gesellschaftlichen Institutionen herrschte und die damalige sozial — ökonomische Ordnung heiligte, von Seiten zahlreicher Lehren, der Kritik aus, die von fortschrittlichen Denkern, Philosophen, Dichtern, Schriftstellern, Theosophen und Reformatoren verkündet wurde.

Die Lehre von Halladsh und Ibn — Sina, Chajjam und Nasir Chosrow, das System des

bildlichen Denkens von Falaki Schirwani, Chagani, Bajlagani, Abul-Üla Gandschawi, die Anschauung der verschiedenen religiösen Sekten, das Eindringen der in jener Zeit weitverbreitetsten Lehre des Sufismus in alle Sphären des ideologischen Lebens und seine Einführung von Muchammed Gassali in den Rahmen des offiziellen Islams—das alles zeugt klar von der allmählichen Abschwächung der feudalen Ideologie und von der Entstehung der neuen religiösen und sozialen Konzeptionen.

Auf diese Art erreichte die Entwicklung der feudalen Verhältnisse in Aserbaidshan und den angrenzenden Ländern, in der Periode des vor-mongolischen Einfalles, ein sehr hohes Niveau. Das war der Grund für die Herausbildung der Grundlagen einer noch höheren sozial-ökonomischen Formation. Doch durch den Einfall der Mongolen verwirklichte sich das nicht. Dieser Einfall hemmte für einige Jahrhunderte die Vorwärtsentwicklung der Gesellschaft in den Ländern, die unter das Joch der Eroberer geraten waren. Das wichtigste Ereignis der beschriebenen Periode waren die Kreuzzüge. Dieses Ereignis bestimmte, unserer Meinung nach, in vielen den weiteren Verlauf der Entwicklung der Geschichte. Durch die Kreuzzüge stießen zwei bis dahin voneinander fast isolierte Welten aufeinander—Europa, welches damals gerade begann, den Weg der kulturellen Entwicklung einzuschlagen—und Asien, dessen Völker schon tausendjährige historische Erfahrungen besaßen. Die Völker Asiens konnten in jener Zeit auf hervorragende Erfolge auf dem Gebiet der

Wissenschaft und Kultur vorweisen. Nachdem die Kreuzfahrer Jerusalem und andere Städte Palästinas und Syriens erobert hatten, gründeten sie ihren Staat und teilten die eroberten Ländereien unter die Ritter—Feudalen auf. Es muß darauf hingewiesen werden, daß die Europäer sehr schnell mit der Spitze der örtlichen Bevölkerung in Verbindung traten und wie viele Quellen berichten, stellten diese "christlichen Krieger", die gekommen waren, um die "heilige Erde" zu befreien, schnellstens Handelsverbindungen mit den muselmanischen Kaufleuten und den wohlhabenden Schichten der Bevölkerung her.

Im Resultat des Verkehres mit dem Osten, der mehr als 170 Jahre andauerte, raubten die Europäer nicht nur Gold, Silber, Seide, kostbare Gewebe, Teppiche und Kunstwerke, sondern auch die neue Kultur des Städtebaues, Ackerbaues und der Handwerksproduktion. Kein Zweifel, daß die dem Osten entlehnte Kultur in bedeutendem Maße zur Beschleunigung des allgemeinen historischen Entwicklungsprozesses in Europa beigetragen hat.

Wenn der Einfall der Mongolen in die Länder des Mittleren Asiens und Kaukasus ihren weiteren Fortschritt auf lange Zeit hemmte, beschleunigten die Kreuzzüge dagegen die sozial-ökonomische und kulturelle Entwicklung Europas für einige Jahrhunderte. Der mongolische Einfall und die Kreuzzüge zwangen Asien und Europa in einer Art ihre historischen Rollen zu tauschen.

Der stürmische kulturelle und ökonomische Aufschwung in der vormongolischen Periode rief auch eine Veränderung im ästhetischen Empfinden und in den geistigen Bedürfnissen der Menschen hervor. In dieser Epoche wurden alle Voraussetzungen geschaffen, die später in Europa die Renaissance hervorbrachten. Die Renaissance bedeutete die Befreiung der Persönlichkeit, ihrer Innenwelt, der Gedanken von der Unterdrückung durch religiöse Vorurteile, die Anerkennung ihrer Unabhängigkeit, von der Herrschaft der übernatürlichen Kräfte. Das bedeutete in der Kunst und der Poesie eine Hinwendung zur Innenwelt des einzelnen Menschen, zur Persönlichkeit. Als ein eindrucksvoller Beweis dafür, daß auf dem Gebiet des geistigen Lebens alle Voraussetzungen für die Renaissance in Aserbaidshan geschaffen waren, kann das Wirken Nisamis dienen. In seinen bemerkenswerten Schöpfungen fanden zum erstemal die vollkommene künstlerische Verwirklichung der Interessen, die in der menschlichen Persönlichkeit erwachten, den Humanismus, die den hauptsächlichsten Inhalt der Renaissance darstellen, ihren Ausdruck. Zur Zeit des Eintrittes von Nisami in die literarische Arena im Resultat der oben erwähnten historischen und kulturellen Faktoren zeichnete sich allmählich der Versuch ab, solche monumentalen Epopöen wie "Schahname" ("Das Buch von Zaren") von Firdousi zu schaffen, in denen in der Rolle der Haupthelden der Geschichte das Schicksal auftrat, das Volk aber nur der Erfüller ihres Willens war. Viele Künstler des Wor-

tes begannen schon einzusehen, daß die Zeit der Nachahmung "des Buches der Zaren" vergangen war, daß seine Helden zwangsläufig ihren Platz auf der historischen Szene abtreten mußten.

Als einer der ersten erkannte Nisami diese Wahrheit. Dank der genialen Gabe des Voraussehens begriff er, daß sich die Vorderungen und der Geschmack des Jahrhunderts verändert haben. Jetzt, um mit der Zeit Schritt zu halten, um die Bedürfnisse der Leser zu befriedigen, benötigte man „die Worte über die Leidenschaft". Nisami stellte sich die Aufgabe: die Persönlichkeit zu Helden seiner Werke zu machen, die Psyche des Menschen in all ihrer Kompliziertheit bloßzulegen, den Zusammenstoß des Gebotes des Menschenverstandes und der Neigung seiner Seele zum Ausdruck zu bringen. Mit den Worten des Dichters gesagt, beschloß er, "die Leidenschaft mit der süßen Zutat für alle mit dem Liebesgift vergifteten zu mischen". Und das gelang ihm glänzend. Mit solch einer Klarheit zeigte er die Leidenschaft, daß alle Leidenden ergaben sich seinen Gedichten!

In den Werken Nisamis herrschen schon nicht mehr die Ereignisse und das Schicksal über die Menschen und unterdrücken ihn, sondern umgekehrt, der Wille und der Wunsch des Menschen verändern den Verlauf der Ereignisse. Nisami erneuerte gründlich die Thematik der Poesie für die nachfolgenden Jahrhunderte. Die Befreiung der Persönlichkeit, die Freisetzung ihres Willens von dem Diktat der Religion

und dem religiösen Vorurteil, logische Theorie des Humanismus—das alles fand die nicht wegzudenkenden Züge in der unsterblichen Poesie Nisamis.

Man muß sagen, daß das Schicksal vieler Dichter des mittelalterlichen Ostens nicht leicht war. Um das tägliche Brot zu verdienen, waren sie gezwungen, an den Höfen der Schache und der Regenten zu dienen, die häufig unfähig waren, die poetischen Meisterschaften der Dichter zu erkennen, und ihr Talent zu verkaufen.

In der Epoche Nisamis und in den nachfolgenden Jahrhunderten benutzte die offizielle Macht, für die Preisung und Verherrlichung der herrschenden Dynastie und auch für die religiöse Propagierung, hauptsächlich die Geistlichkeit, die Moscheen und auch die Werke der talentvollen Dichter jener Zeit. Deshalb hielten alle Schahs, Sultane und sogar die Gebietsregenten und Emire an ihren Höfen einen speziellen Etat der Dichter, geführt von dem "Zaren der Dichter" (malik usch—schuara). Wenn zur Pflicht der geistigen Würdenträger Chutha — ein gewöhnliches Gebet auf den Kalifen und den im Land herrschenden Sultan oder Schah zu Ehren gehörte, sollten die Hofdichter unwesentliche Heldentaten der Herrscher besingen, sie auf jede Weise loben und bestätigen. Dabei ekelten sich die Hofdichter nicht vor jedweglihen Übertreibungen und der direkten Dichtung. Die Hofdichtung hat immer, in allen Zeiten als hauptsächliches Sprachrohr,

als wesentliches ideologisches Gewehr der herrschenden Macht gedient. Die gesamte Tätigkeit der Hofdichter verfolgte nur ein Ziel—sie sollten dem Zaren Dienste leisten, seine Macht und Pracht besingen." Das ist—schrieb der bedeutende Literaturtheoretiker des XII. Jahrhunderts Nisami Arusi—eine der Bedingungen des Dienstes am Zaren; in der Wahrheit und in der Unwahrheit mit ihm im Einverständnis zu handeln und die Rechtlichkeit seiner Arbeit zu stützen". Die Erfahrung der Hofdichtung verallgemeinernd formulierte Arusi ihr ästhetisches Wesen und soziale Funktion so: "Die günstigste vollkommene Aufgabe und die vorzüglichste Bestimmung des Gedichtes—das ist die Verewigung des Namens des Machthabers". Um dieses Ziel zu erreichen, mußte die Poesie jedes beliebige Mittel anwenden, ohne vor der Entstellung der Wirklichkeit haltzumachen." Das Kleine in das Große verwandeln, aber das Große in das Kleine, das Schöne in das Häßliche Gewand stecken, aber das Häßliche im schönen Äußeren darstellen" (Nisami Arusi. Vier Gespräche.)—das war für die Hofdichtung die eigenartige Kunst. Diese zum Brauch gewordene Lüge und rücksichtsloser Panegyrismus brachte den absoluten Eigenwert der künstlerischen Form zum Anerkennung. Der Dichter, der danach strebte, am Hofe den ewigen Platz zu belegen, mußte die Meisterschaft des Wortes schärfen, die poetische Form bis zur filigranartigen Vollkommenheit bringen. Und je mißgestalteter und unsinniger

die Lüge war, die die Dichter in das Gedicht hineinlegten, desto greller und prachtvoller mußte seine äußere Ausschmückung sein. Das Kredo der Hofdichtung jener Zeit wurde einen anderen bedeutenden Theoretiker des XII. — XIII. Jahrhunderts Afi formuliert: "Wenn man das Kupfer der Lüge mit dem Gold des Gedichtes vereinigt und sie im Herde des Geistes der Weisen schmilzt, dann wird das Kupfer mit dem Gold gesalzen und der Reiz des Gedichtes die Abscheulichkeit der Lüge besiegen".

In der Epoche Nisamis gruppierten sich alle bedeutenden Dichter des Mittleren Asiens und Irans hauptsächlich am Hofe der Atabegs. Wenn die hervorragenden aserbaidshanischen Dichter Abul-Üla Gandschawi, Chagani, Falaki, Isaddin Schirwani, die höfliche poetische Plejade bildeten, so lebten und wirkten in Gandscha am Hof Atabegs die größten aserbaidshanischen Meister des schöngestigen Wortes Mudshireddin Bejlakani, al-Ustad Abu-Bakr der Sohn von Chosrow, Sachiraddin Schamkiri, und auch die bekannten Poeten aus dem Mittleren Asien und Iran — Assiraddin Achsikam, Sachiraddin Farjabi, Aschchari Nischaburi u.a.

Die Plejade der Dichter aus Schirwan geführt von Chagani und den berühmten Poeten von Gandscha gründeten eine neue Schule, die in der persischsprachigen Literatur die Entstehung des sogenannten „aserbaidshanischen Stiles" bedeutete. Sich in solcher Umgebung aufhaltend war es nicht leicht, den Kanon zu

verändern, der von der Macht zum Gesetz gemacht und von der Praxis der Poesie jener Zeit ästhetisch bestätigt worden war. Das verlangte von einem Dichter sehr viel Zivilcourage und natürlich auch außerordentliche Begabung. Nisami besaß diese Eigenschaften. Er war ein echter Dichter, ein neuer Schöpfer und Herold der unvergänglichen Ideen, der die ganze Verantwortung seiner Mission erkannte.

Ein Dichter in Sinne Nisamis — das ist ein Prophet, ein Lehrer des Volkes, sein poetisches Wort muß zur Bestätigung der Wahrheit, der Gerechtigkeit, der Quelle der Schönheit und Weisheit dienen. Im Poem "Lejli und Medshnun" verkündet der Poet in einem speziellen Kapitel "Die Absage vom Dienst am Zaren" aus vollem Halse:

Hüte dich vor dem Gehalt des Schachtes:
Wer im Heer dient — ist nah dem Tod.
Hüte dich vor der Gnade des Herrschers,
Sonst brennen wirst, wie Werg, im Nu.
Wie Kerzenlicht die Falter anlockt,
So lockt uns an und vernichtet uns die Ehre.

Wie bekannt, begann sich Nisami schon in seinen Jugendjahren, auf poetischem Gebiet zu versuchen. Schon in seinen Gaselen finden wir die Grundlagen seiner harmonischen Theorie über den Humanismus (mardomi, adami), die später in den Poemen "Die Fünfer" ihre vollkommene Verwirklichung fanden. Es ist jetzt schwer, die Etappen der Evolution seines lyrischen Schaffens zu bestimmen, in welcher Periode seines Schaffens diese oder jene Gase-

le gehört. Den traditionellen Inhalt der Gasele in jener Epoche bildete die Beschreibung der Schönheit der Geliebten, ihres Reizes, die Darstellung der Gemütsbewegungen und des Leidens des Geliebten, seiner Gefühle, die Schilderung des Leids über das veränderliche Schicksal, über die Nebenbuhler u. s. w.

Infolge der bestehenden kanonischen Beschränktheit trägt die Thematik der Gasele der überwiegenden Mehrheit sogar der hervorragendsten, orientalischen Poeten, in bedeutendem Maße nur bedingten Charakter; die Thematik wurde als Äußerung des realen Gefühls, der echten Gemütsbewegung des lyrischen Helden nicht erfaßt. Das Hauptsächliche in diesen Gaselen — das sind wohlklingende Verse, feine poetische Gestalten und originelle aber auch bedingte Vergleiche.

Die Lyrik Nisamis ist mehr, als bei irgendeinem seiner Zeitgenossen, unmittelbarer Ausdruck echter Gefühle und Erlebnisse des Menschen. Gerade in den Gaselen gebraucht der Dichter oft die Termini "mardomi"—"adami" in Sinne des "Humanismus". Diese Wörter wurden auch schon vor Nisami in der persischen Sprache in Sinne "die Menschlichkeit", "menschlich, human" gebraucht. Jedoch im Schaffen Nisamis haben sie eine neue, schon philosophisch-terminologische Bedeutung—"der Humanismus" erhalten. Im weiteren wurde die Theorie des Humanismus nach Nisami von anderen Poeten und Denkern entwickelt.

Nisami zeigte sich in der Poesie wie ein

echter Neuerer—er führte mit dem Gehalt der Gassiden eine Reform durch, und ersetzte den Dithyrambus und die unmäßige Lobpreisung des Zaren durch den Aufruf an die Menschenliebe, an die Gerechtigkeit, die Herzensgüte. Auf diese Art verwandelten sich die Gassiden Nisamis des gewöhnlichen gesellschaftlichen Inhaltes, des Panegyrikus bar, in eine wirksame Genreform der philosophischen Lyrik.

Statt die Zaren und Regenten zu besingen, bemüht sich Nisami in seinen Gassiden, darüber hinaus Gedanken zu verwenden—in denen zum Ausdruck kommt, daß die höchste Tugend des Menschen, unabhängig vom Rang und der gesellschaftlichen Lage—die Menschlichkeit (adamijat) ist, aber echte Menschlichkeit im Dienst an der Gesellschaft, und am Nächsten besteht. Diese hymanistische Lehre ist im ersten Poem Nisamis "Der Schatzkammer der Geheimnisse", welches von ihm im Jahre 1177 zum Abschluß gebracht wurde, entwickelt und ausführlich dargelegt worden. Die Begriffe "die Menschlichkeit", "menschlich" sind in der Literatur auch früher gebraucht worden. In diesem Poem sind sie Grundbegriffe geworden, die in die vom Poeten verkündigte hymanistische Lehre organisch eingingen. Das Poem "Schatzkammer der Geheimnisse" besteht aus 20 Gesprächen und 20 illustrierten Erzählungen. Obwohl es bei der Anordnung dieser Gespräche keine Reihenfolge gibt, sind sie zwei Seiten eines Problems gewidmet, die man bedingt, als der Mensch als ein Individuum und der Mensch als ein Mitglied der Gesellschaft, bezeichnen kann.

Der Poet analysiert das Wesen der menschlichen Natur, die menschliche Psychologie, und setzt sich in "den Gesprächen über die Gesellschaft" mit der Konzeption der vernünftigen, weisen und gerechten Gesellschaftsordnung auseinander.

Dieser Lehre entsprechend ist die Grundursache des Seins die Liebe, die von dem Allerhöchsten noch vor Schöpfung der Welt geschaffen wurde. Die Liebe ist das größte Vorrecht des Menschen, neben dem Verstand, der ihn über alle übrigen Geschöpfe, die vom Schöpfer geschaffen wurden, erhebt. Das Herz ist der Behälter dieses göttlichen Gefühls, ohne das "der Tod die Welt verzehrt". Der Mensch besteht aus zwei Teilen—aus dem seelischen und dem körperlichen, seine Natur ist zweifach:

Er ist sowohl rein, als auch getrübt
obwohl das Gold in ihm erglänzt,
Er ist sowohl Prüfstein, als auch
wißbegieriger Geldwechsler.

Das geistige Leben wird vom Verstand und der Liebe geleitet. Die Welt des Körpers aber ist der geistigen entgegengesetzt, weil in ihr vollständig solche "Räuber" herrschen, wie Körperorgane, deren Bestimmung die körperliche Existenz des Menschen aufrecht zuerhalten ist. Die sich in uns befindenden Instinkte, die Nisami unveränderliche Leidenschaften nennt, sind ihrer Natur nach unersättlich, aber ohne ihre Befriedigung ist das Leben undenkbar. Wenn man in sich diese Gefühle völlig unter-

drückt, so beginnt das Ende des Lebens, das ewig gegen den Tod kämpft. Gleichzeitig neben dem Leben in der Gesellschaft, ist die gemeinsame Arbeit Voraussetzung für die Existenz des Menschen. Jedoch die Tragödie der Menschheit besteht darin, daß die Menschen bisher noch nicht gelernt haben, wie man seine Leidenschaft in der Gewalt hält, und wie man solch eine Gesellschaft aufbauen müßte, in der die Produktion der gemeinsamen Arbeit gleichmäßig verteilt würde, und die Bedürfnisse aller Individuen, die eine Gesellschaft ausmachen, sich mit gleichen vernünftigen Grenzen begnügen würden. Auf der Grundlage seiner Lehre über den Verstand und die Leidenschaften schuf der Poet die merkwürdige harmonische Theorie, die viele Jahrhunderte früher Gedanken der hervorragenden bürgerlichen sozialistischen Utopisten wie z. B. Campanella, Thomas Moore, Sen — Simon u. a. vorwegnahmen.

Nisami behauptete, daß die Quelle des Starrsinnens des Mißgeschickes und des Unglückes auf der Erde die soziale Ungleichheit ist. Während die große Mehrheit der Gesellschaft gezwungen ist, ihre natürlichen Bedürfnisse und Neigungen zu unterdrücken, ist die Minderheit, die auf Kosten der Mehrheit lebt, in ihren Begierden und Ansprüchen unersättlich. Die hauptsächliche Sorge der Gesellschaft ist also, die Erziehung der Instinkte, ihre vernünftige Beschränkung und Unterdrückung und deren Aufbewahrung um des allgemeinen geistigen Reichtums willen.

Die menschliche Geschichte und die Naturgesetze analysierend strebte der Poet, in das Bewußtsein seiner Kronen tragenden Leser zu gelangen, die einfache Wahrheit zu verbreiten, daß das Erdenleben nicht ewig, also vergänglich ist, daß der Reichtum und die Macht, die Regierung und den Luxus zügellose Befriedigung seiner Leidenschaften unvermeidlich zum moralischen Zusammenbruch führen. Sie können nicht und müssen nicht die echten Werte dieser Welt, die in der Menschenliebe, im Humanismus, in der vernünftigen, schöpferischen Tätigkeit zum Nutzen der Gesellschaft und des Volkes bestehen, austauschen.

Nisami ist der erste Künstler des Wortes, der in poetischer Form die Lehre der utopischen Gesellschaft, der allgemeinen Gleichheit, Brüderschaft und Freiheit, geschaffen hat. In seinem letzten Poem "Iskender-Name" hat der Poet als das Ergebnis der Entwicklung seiner künstlerischen, ethischen, ästhetischen und gesellschaftlichen Ansichten die ideale Gesellschaft des Kommunismus — das Land des allgemeinen Glückes dargestellt. In dieser Gesellschaft gibt es keine Herrscher und keine Diener, keine Unterdrücker und Unterdrückten, keine Armen und Elenden. Wie beschreibt da der Poet dieses märchenhafte Land:

Wir alle halten einander für gleiche,
Lachen nicht über die Tränen der anderen,
Niemals fürchten wir Diebe.
Weder in der Stadt haben wir Regenten,
Noch Wächter auf den Straßen.

Haben keine Schlösser und Riegel an den Türen
der Häuser,
Denn niemand braucht es bei uns . . .
Nach Gold und Silber streben wir nicht,

Die wunderschöne Welt, von der Nisami träumte, ist heute Wirklichkeit geworden, sie verwirklichte sich in den Taten und Ereignissen unseres Volkes im Erblühen des Sowjetaserbaidshans, in den hervorragenden Leistungen auf dem Gebiet der Wissenschaft, der Kunst und der Kultur, von denen die ganze Welt heutzutage entzückt ist.

Die begeisternden Zeilen Nisamis—des unübertroffenen Dichters und großen Denkers, der seiner Epoche um viele Jahr voraus eilte, sind uns allen nah und teuer, sie haben den Weg zu den Herzen von Millionen Lesern gefunden. Und heute, wie auch viele Jahrhunderte vorher werden sie wie früher in den Herzen der Menschen sein; die Liebe zum Schönen das Streben nach dem hellen Idal, das tiefe Nachdenken über die wirkliche Bestimmung des Menschen auf der Erde.

الآخرين واعتبروا من واجباتهم ان يؤدوا قسطهم فى تطوير افكار الانسانية. وليس من باب الصدفة ان الشعراء ممن يمثلون شتى شعوب الشرقين الادنى والوسط قد وضعوا الاف المؤلفات والنظائر التى لا عدلها فى مواضع تناولها نظامى. وبهذا الصدد حسبنا ان نعيد الى اذناننا «الخمسة» والقصائد المتفرقة للشاعر الهندى البارز (امير خسرو دهلوى) (١٣٢٥-١٢٥٢) والشاعر التاجيكي الفارسى العظيم واستاذ الكلام البديع (عبد الرحمن جامى) (١٤٩٢-١٤١٤) والشاعر الازيكي الموهوب (على شير نوائى) (١٥٠١-١٤٤٤) والشاعر الازربايجانى العبقرى (فضولى) وهو واحد من موسسى اللغة الفنية الازربايجانية ومولف القصيدة الرائعة المكرسة لمصير ليلى و مجنون الكئيب.

ان فن الشعر و الفكر الفلسفى كانا دائما مرتبطين ارتباطا وثيقا بتطور الحضارة البشرية، اذ ان كل جيل قد عاش بعد نظامى اكتشف لنفسه خصائص جديدة فجديدة من عبقريته الباهرة وبسبب ما اشير اليه آنفا قد اتسع على مرور الزمن ولا يزال يتسع مدى تأثير نظامى الروحى و يزداد عدد قرائه واولئك الشعراء والكتاب والرسمين والموسيقيين وممثلى انواع الفن الاخرى الذين يستمدون من ابداع نظامى اى كنز تراثه الفنى الذى لا ينفد. و يعلل سبب هذا قبل كل شىء بكون ان الشاعر والمفكر العظيم قد وصف تلك الافكار والامانى الانسانية والمشاعر واختلاجات القلب التى هى سرمدية ولا تزال تحيا و ستحيا فى المستقبل ايضا على مدى وجود الثقافة الروحانية للبشرية.

من الصعب ان يتصور المرء وحتى فكريا ذلك القسط البالغ الذى اسهم به نظامى بابداعه فى تطوير الفكر الاخلاقى والجمالى والفنى والفلسفى. ويجب الاخذ بعين الاعتبار مع ذلك

نظامى و عهده

يشغل ابن وطننا البار نظامى الذى يعتبر من اعظم ممثلى الشعر الكلاسيكى العالمى مكانة خاصة فى عداد عباقرة الروح البشرية. فان قسطه الذى لا يقدر بثمن و الذى اسهم به فى كنز الحضارة البشرية انما قد يمكن مقارنته بتراث هومر وفردوسى و دانته و شكسبير و سيرفانتيس و بوشكين.

و قد لعب ابداع نظامى دورا لا مثيل له فى تشكل الفكر الفلسفى الفنى و الاراء الاجتماعية والاخلاقية و تطورها المقبل ليس لدى شعبنا فحسب، بل لدى جميع شعوب الشرقين الادنى والوسط اى الاتراك والفرس والاكراد والهنود والافغانيين والعرب وغيرهم الاخرين.

وعلى مدى ثمانية قرون استوعب كل جيل جديد نتاج نظامى باعتباره ظاهرة فنية معاصرة له و كان تراثه بمثابة مصدر للوحى لا ينضب له معين للابداع الفنى و تطوير الافكار الاجتماعية الفلسفية وهو لذي تحدث لأول مرة بلغة الشعر عن القضايا المرتبطة ارتباطا وثيقا بخير وسعادة كل فرد والمجتمع البشرى عامة. وهذا ما يعلل سبب ان عددا كبيرا من العلماء البارزين عكفوا فيما بعد على المواضيع التى طرحها نظامى قبل

ان الشاعر قد عاش وابدع فى عصر السيطرة التامة للتعصب الدينى والاستبداد الاقطاعى وفى العصر الذى كانت المرأة فيه محرومة من جميع الحقوق المدنية والانسانية تقريبا. واما نظامى فقام لأول مرة بعكس الافكار القائمة الحاكمة انذاك بتاليه العالم الرائع لطموحات القلب الانسانى السامة والبلورية وتعنى بوحى الحب المتفانى. انه قد بادر بذلك (دانته) و (بيتراركو) و (شكسبير) و (بوشكين) فى الادب الاوروبى الى ابداع النشيد الخالد المكرس لجمال وكرامة وعقل واخلاص المرأة المستعبدة فى المجتمع الاقطاعى. فجسد نظامى بقلمه الجبار فى سطور سرمدية افكار تحرير المرأة من العبودية واعلن طبيعية وشرعية وحرية مشاعرها. لقد برهن باقناع ان كل انسان على اختلاف اجناسه والعقائد الدينية وطريقة التفكير انما هو عالم قائم بذاته لا نظير له وعالم اصغر تكمن فيه طاقة لا نفاذ لها للتطور الروحى. ولهذا السبب بالذات احبت وفهمت كثير من اجيال القراء شخصيات مولفات الشاعر امثال شيرين ولىلى وفرهاد ومجنون ونشابه واسكندر وغيرهم. لقد عاش نظامى وابدع فى القرن الثانى عشر اى فى العهد الذى كان حافلا للغاية بالاحداث التى لعبت دورا هاما فى تاريخ شعبنا، فى العهد الذى استورث الحضارة اليونانية والرومانية القديمة وحضارة الشرق العربى الضنية. وكانت الخلافة العربية آنذاك تجمع شمل عدد كبير من شعوب الشرقين الادنى والاوسط وافريقيا واسبانيا وساهمت كلها بدرجة هذه او تلك فى خلق الحضارة الاسلامية الموحدة وفى تطوير العلم والفن. وهذا ما جرى فى حين عندما اصبحت اذربايجان من اهم مراكز الثقافة والاقتصاد فى الشرق.

ومن المعلوم ان الامبراطوريه السلجوقية قد نشأت فى اواسط القرن الحادى عشر من قبل القبائل الاوغوزية التركية

التي لعبت دورا ملحوظا فى تشكل التركيب الجينسى للشعب الاذربايجانى. وتفتتت فيما بعد هذه الامبراطورية الى امارات مستقلة متعددة تضم عدواة على الدوام بعضها ضد البعض الاخر. وكان يتولى ادارة كل امانة (اتابك) اى الاب المربى الذى كان ولى السلاطين السلجوقيين. وفى اواسط القرن الثانى عشر قام اتابك الاذربايجانى والرجل السياسى البار والقائد (شمس الدين الدنيز بتوحيد شمل جميع هذه الامارات المبعثرة كلها تقريبا واسبس دولة جبارة فى اذربايجان. ان مدينتى (كنجه ونخجيفان) لم تكونا بمثابة عاصمة اتابكيبى اذربايجان فحسب، بل مركزين ثقافيين وتجاريين كبيرين فى الشرقين الادنى والاوسط.

لقد تطورت العلاقات الاقتصادية تطورا واسعا مع روسيا ويزنطيا والصين والهند وافريقيا والشرق العربى كله. واخذ الشعراء والكتاب والعلماء والمعماريون والرسامون المشهورون يتدفقون الى اذربايجان من جميع ربوع العالم الاسلامى. وعلى الرغم من الكارثة الطبيعية اى الزلزلة التى حدثت قبل ميلاد الشاعر فى سنة ١١٢٩ وقد اجتاحت مدينة (كنجه) بصورة كاملة تقريبا وقضت بحياة حوالى ثلاثمئة الف انسان، قد اعيد بناء المدينة خلال فترة قصيرة واصبحت احد المراكز الاقتصادية والثقافية المزدهرة. وكانت مدينة (شيرفان) مركزا ثالثا بعد (كنجه) و (نخجيفان) فى هذا الاقليم من حيث الحجم، حيث كان ملوك شيرفان (شيرفان شاه) فى زمام الحكم. ولو كانت المملكة الشيرفانية تدخل تقديريا ضمن دولة اتابكيبين، غير انها كانت فى حقيقة الامر تتجه سياسة مستقلة وتقيم علاقات اقتصادية وديبلوماسية مع جورجيا اذ كانت (تامارا) بنت القيصر الجورجى الشهير (دافيد البناء) (توفى فى سنة ١١٢٥) زوجة (منوجهر) الثالث (١١٦٠-١١٠٦) ملك شيرفان ووالدة

الانفاق البالغة الطول. وارتفع مستوى الزراعة نفسها، الامر الذي ساعد على زيادة المنتوجات الزراعية سنويا.

وعلى صعيد الشؤون الاجتماعية جرت في البلاد تغيرات كبيرة ايضا. وفي اواسط القرن الثاني عشر لم يكن للعمل العبودى اى قسط فى الانتاج الاجتماعى. وقد تطور اسلوب الانتاج الاقطاعى والعلاقات الانتاجية الاقطاعية بدرجة حتى اخذ يتوجه الفلاحون نحو المدينة.

وكانت ثمة ظاهرة اخرى للتطورات الاجتماعية وهى «برجوزة» الاقطاعيين انفسهم بحيث ان المزارعين الكبار غادروا صروحهم مدلين الى حياة المدينة. وحثتهم الى ذلك حاجة كبرى فى خدمات واموال الحرفيين والتجار الذين كانوا يشكلون النواة الاساسية لسكان المدينة. فان الاقطاعيين واصحاب القطع الارضية الكبرى القاطنين المدينة كانوا يؤلفون طبقة خاصة، طبقة «أعيان الزراعة والمدينة». كما سماها (أى. ب. بطروثيفسكى). وهم بالذات قاموا بالتجارة وبعد قليل اصبحوا مرتبطين ليس بالتجارة المحلية فقط، بل وبتجارة مرور القوافل ايضا. كما طرات تغيرات ملحوظة فى ميدان الحياة الثقافية الاجتماعية والحياة الفكرية للمجتمع الاقطاعى المؤما اليه.

من المعلوم ان دين الاسلام الارثوذكسى الحاكم آنذاك فى جميع الدوائر الاجتماعية والذى قدس النظام الاجتماعى الاقتصادى القائم قد تعرضت غير مرة فى مستهل القرن الثانى عشر للنقد من قبل التعاليم العديدة التى اعلنها المفكرون والفلاسفة والشعراء والكتاب والفقهاء والمصلحون الدينيون.

ان تعاليم (حلاج وابن سنا وخيام ونصير خسرو) ونظام التفكير المجازى (لفلكى شيرفانى وخاقانى وبيلقانى وابى العلاء كنجوى) وعقائد الطوائف الدينية المختلفة وكذلك نفوذ تعليم

(آخستان) الاول ملك شيرفان المعروف (١١٩٦-١١٦٠) الذى الف نظامى بطلبه احسن قصيدته «ليلى ومجنون».

وبفضل السياسة الخارجية الحكيمة والجبروت المتزايد للولة اتابكيين فى اذربايجان ساد ابتداءً من النصف الثانى حتى اواخر القرن الثانى عشر سلام نسبى تمكن الشعب خلاله من القيام بأعمال البناء.

والى جانب المدن الذائعة الصيت على نطاق واسع امثال (كنجه واردييل وشيرفان (شماماخى) وتبريز وبيلقان وباكو وشامخور) حيث كان يسكن مئات الاف النسمة، وجدت هناك عشرات المدن الاخرى التى بلغ عدد سكانها من ثلاثين الفا الى مائة او مائة وخمسين الف نسمة. فان تطور المدن قد ادى الى أن تحضرت جماهير غفيرة من الرحل والى تنمية الحرف تنمية عارمة والى استقطاب سكان المدن.

وفى المدن شهدت تطورا كبيرا الحرف المختلفة كصناعة النسيج والحديد والفخار وغيرها التى كانت آنذاك فى مستوى عال بلفته اوروبيا فيما يقارب بداية القرن السادس عشر فقط. واجتمع الحرفيون فى الورش وبدأ بينهم التباين المادى بحيث ان اصحاب الورش ورؤساء العمال ومساعدتهم كانوا يشغلون درجات مختلفة فى السلم الاجتماعى.

اما طبقة التجار التى امتلكت ثروات هائلة فكانت تعتبر حينذاك من اكثر طبقات مجتمع المدينة امتيازا على وجه الخصوص فى اذربايجان. وكان التجار الاذربايجانيون يقيمون علاقات تجارية واسعة مع كثير من بلدان الشرق والغرب. ويلاحظ كذلك ان الزراعة كانت متطورة هى الاخرى. فان البلاد الذى شكل الرى الاصطناعى اساس زراعته كانت متخللة بشبكة اقلية الرى المبنية فوق الارض وتحت الارض. كما وكانت تقام سنويا سدود جديدة وتحفر الاف جداول المياه والابار وتشاد

الصوفية اكثر التعاليم انتشارا آنذاك فى جميع مجالات الحياة الفكرية وادخال (محمد الغزالي) اياه فى اطار الدين الاسلامى الرسمى - انما كل ذلك يدل دلالة ساطعة على تضعف مواقع الايديولوجيا الاقطاعية ونشؤ المبادئ الدينية والاجتماعية الجديدة.

وبهذه الصورة بلغ تطور العلاقات الاقطاعية فى اذربايجان والبلدان المتاخمة لها فى عهد ما قبل زحف المغول مستوى عاليا للغاية وهذا ما مهد سبيلا لتطور اسس تشكيلة اجتماعية اقتصادية تالية واعلى. ولكنه لم يقدر له ان يتحقق من جرا الهجوم المنغولى الذى عرقل لعدة عصور تطور المجتمع فى البلدان التى وقعت تحت نير الغزاة. ومن ضمن الاحداث الهامة التى جرت فى فترة نحن فى صدها وهى فترة حددت بكم حسب رأينا سير التطور التاريخى اللاحق، يمكن الاشارة الى الحروب الصليبية التى جعلت عالمين منعزلين تقريبا بعضهما عن الاخر حتى ذلك الحين يصطدمان اولهما اوروبا التى اخذت تخطو خطوات اولى فى طريق التطور الثقافى وثانيهما اسيا التى كانت اغلبية شعوبها تملك نخبة تاريخية عمرها الف سنة وحرزت نجاحات بارزة فى مضامى العلم والثقافة. وبعد ان احتل الصليبيون القدس والمدن الاخرى فى فلسطين وسوريا واسسوا دولتهم ووزعوا الاراضى المحتلة بين الفرسان الاقطاعيين. ومما تجدر الاشارة اليه ان الاوروبيين اقاموا فورا الاتصالات مع زعماء السكان المحليين وكما جاء فى المصادر ان «المقاتلين المسيحيين» الذين قدموا لتحرير «الارض المقدسة» سرعان ما نظموا روابط تجارية واسعة مع التجار المسلمين والفتات الموسرة من السكان. وفى نتيجة التعامل مع الشرق، الذى استمر ازيد من ١٧٠ سنة عاد الاوروبيون ليس بمزيد من

الذهب والفضة والحريز والاقمشة والسجاد وآثار الفن الثمينة المسلوقة فحسب، بل وثقافة جديدة عبارة عن ثقافة انشاء المدن والزراعة والانتاج الحرفى. ولا ريب فى ان الثقافة المقتبسة من الشرق قد ساهمت بدرجة ملحوظة فى اسراع السير التاريخى العام لتطور اوروبا. اذا كان الهجوم المنغولى على بلدان اسيا الوسطى وققاس قد جاء عرقلة طويلة المدى فى طريق تطورها، فقد اسرعت الحروب الصليبية بالعكس التقدم الاجتماعى الاقتصادى والثقافى فى اوروبا بقرون عدة من الزمن. وكان الهجوم المنغولى والحروب الصليبية جعلت اسيا واوروبا تتبادلان بادوارهما التاريخية.

ومن البديهي ان النهضة الثقافية والاقتصادية العامة التى حدثت فى فترة ما قبل الهجوم المنغولى اقتضت بالتغيرات فى الذوق الجمالى والحاجات الروحية ايضا لدى الناس. وكانت قد مهدت فى هذا العهد جميع المقدمات التى اثار بالتالى عصر النهضة فى اوروبا. فان النهضة كان مفادها تحرير الفرد وعالمه الداخلى وافكاره من تحت نيز الخرافات الدينية والاعتراف باستقلاله من سيطرة القوى الخارقة للطبيعة. وفى مجال الفن والشعر كان يعنى ذلك دراسة العالم الداخلى للفرد اى الانسان. واما ابداع نظامى فيبرهن برهانا ساطعا على ان جميع مقدمات النهضة كانت قد وجدت باذربايجان فى ميدان الحياة الروحية. لقد تلقى فى مؤلفاته الرائعة لاول مرة تعبيرا باهرا وتجسيديا فنيا كاملا الاهتمام الذى طفق يزداد تجاه الشخصية البشرية وكذلك الانسانية، الامر الذى يشكل الكنه الاساسى للنهضة. وبفضل العوامل التاريخية والثقافية الانفة الذكر اخذت تظهر شيئا فشيئا عندما ارتقى نظامى الى احضان عالم الادب حديثا المساعى الى ابداع ملاحم فخمة ك «شاهنامه» (كتاب

عبقريتهم لاصحاب الامر والنهى الذين غالبا ما لم يكن لهم ان يقدرُوا فنهَم الشعرى حق قدره.

وفى عهد نظامى وفى العصور التالية ايضا كانت السلطة الرسمية تستخدم الخدمة الدينية والمساجد وكذلك مؤلفات الشعراء الموهوبين آنذاك بصورة رئيسية بغية مدح وتمجيد السلالة الحاكمة والدعاية الدينية. ولهذا السبب كان فى معية الملوك والسلاطين وحتى الولاة والامراء ملاك خاص من الشعراء بقيادة «ملك الشعراء». واذا كان من واجبات الوجهاء الدينيين ان يقوموا بالخطبة فى تمجيد الخليفة والشاه او السلطان الحاكم فى البلاد واما شعراء معية الملوك فكانوا ملزمين بان يتفنوا بمآثر الملك الطفيفة ريشوا عليه ولم يتجنبوا عند ذلك من استخدام المبالغات والتلفيقات العارية. وكان شعر المعية دائما باعتبارها بوقا او سلاحا ايدولوجيا رئيسيا فى ايدى السلطة الحاكمة. ان نشاط شعراء معية الملوك برمته كان يتوخى غاية وهى اخدمة الملوك ووصف ترفه وابهته. وقد كب (نظامى عروضى) العالم البارز فى نظرية ادب القرن الثانى عشر يقول: وهذا ما كان احد الشروط فى خدمة الملوك: الوفاق مع الملك فى الحقيقة وفى الكذب وتأييد صواب اعماله. وقد اجمل (عروضى) تجارب شعر المعية وصاغ جوهره الجمالى ووظيفته الاجتماعية قائلا: «ان اكمل مهمة واروع هدف لشعر المعية هما تخليد اسم الملك». لاجل بلوغ هذا الهدف كان لابد للشعر ان يلجأ الى اية وسيلة كانت وحتى اذا تطلب ذلك تشويه الحقيقة بصورة فادحة. وكان الشعر بالنسبة للحاشية فى القصر نوعا من الفن الخاص به «لمسخ التافه الى الهائل والهائل الى التافه واكسا» الجميل لباسا بشعا وتصوير البشع فى لباس رائع» (نظامى عروضى. اربع مقالات).

«الملوكوت») لفرودوسى حيث يتجسد التاريخ والمصير باعتبارهما ابطال المؤلف واما الشعب فكان محققا لارادتهما ليس الا. وقد ادرك اغلبية ارباب القول البديع انه قد قات اوان تقليد «شاهنامه» وان ابطاله يجب ان يخلو مكانهم على خشبة مسرح التاريخ.

وكان نظامى ضمن الاوائل ممن استوعب هذه الحقيقة. انه ادرك بفضل موهبته البصيرة ان المتطلبات والاذواق فى العصر قد تغيرت ولا بد ان يتماشى مع الزمن وان يلبى حاجات القراء وان يبدع «كلمات الاشواق». لقد وضع نظامى نصب عينيه مهمة مفادها ان يجعل الفرد بطل لمؤلفاته وان يعكس عالمه الداخلى بكل ما فيه من لاساير المعقدة وان يصف ما يجرى من التناقضات بين متطلبات عقل الانسان واشواق قلبه. وعلى ما قاله الشاعر انه قرر «ان يعجن الشوق فى التوابل الحالية لجميع من تسمموا بالحب». وهذا ما تسير له بصورة رائعة. انه قد «وصف الشوق بوضوح بالفه حتى خر جميع المتشوقين ساجدين امام اشعاره». لم تعد فى مؤلفات نظامى الاحداث والمصير هى التى تسيطر على الانسان وتزهق روحه، بل انما ارادة الانسان ورغباته تغير سير الاحداث. وقد جدد نظامى بشكل جذرى مواضيع الشعر للعصور التالية. وان تحرير الفرد وارادته من تحكم الدين والخرافات الدينية كذلك ونظرية الانسانية المنسقة - انما كمل ذلك قد وجد تعبيره الكامل فى مؤلفات نظامى الخالدة.

وينبغى القول ان مصير كثير من شعراء الشرق فى القرون الوسطى كان صعبا، لاجل الحصول على قطعة خبز لسد الرمق اضطروا الى ان يخدموا فى قصور الملوك والحكام وان يبيعوا

هذا الكذب الذى اصبح من التقاليد والمدح الوقح لقد اديا الى الاعتراف بالقيمة بذاتها لصيغة فنية. فان الشاعر الذى سعى الى ان يشغل مكانة لا تتزعزع فى العصر كان عليه ان يشحذ فن الكلام فى نفسه وان يرتقى به الى ذروة اعلى للشعر. قد رما كان دميما وسحيفا الكذب الذى صيره الشعراء عرقا - عرقا فى محتوى الشعر كلما كان لامناص من ان تكون الزينة الخارجية المع وافخم. ان العالم النظرى البارز الاخر (عوفى) الذى عاش فى فترة ما بين القرنى الثانى عشر والثالث عشر لقد صاغ فحوى المعية لذلك الحين يقوله: «اذا مزج نحاس الكذب بذهب الشعر وصهر فى كور روح الحكماء فيتمزج النحاس بالذهب وتتغلب روعة الشعر على زذالة الكذب».

وفى عهد نظامى اجتمع كل كبار شعراء اسيا الوسطى وايران بصورة رئيسية فى قصر آتابكيين. واذا كان الشعراء الاذربايجانيون البارزون امثال ابي العلاء كنجوى وخاقانى وفلكى وعز الدين شيرفانى يشكلون جماعة شعراء المعية البارزين. ففى (كنجه) عاش وابدع بقصر آتابكيين اساطين القول البديع الاذربايجانيون العظام ك (مجير الدين بيلقانى والاستاذ ابي بكر بن خسرو وذخير الدين شمكورى) وكذلك الشعراء المعروفون من اسيا الوسطى وايران ك (اسير الدين اخسيكام وذخير الدين فريابى واشخري نيسابورى) وغيرهم الاخرين.

فان جماعة شعراء شيرفان البارزين وعلى راسهم (خاقانى) وشعراء (كنجه) الشهيرون قد اسسوا مدرسة جديدة دثنت ما يسمى بـ «اسلوب اذربايجانى» فى الادب الفارسى اللغة. وفى مثل هذه البيئة المحيطة كان من المستحيل ان يتخلى المرء عن العرف المشرع من قبل السلطة والمستقر جماليا بتجربة الشعر السائدة حينذاك. هذا ما تطلب من الشاعر شجاعة وطنية عالية

وطبعا موهبة خارقة العادة. وكان نظامى يتسم بهذه الصفات. انه كان شاعرا حقا ومبدع الجديد وبشير الافكار الانسانية العامة الخالدة الذى ادرك كامل مسؤولية واجبه. والشاعر فى نظر نظامى نبى ومعلم الشعب ويجب ان تخدم كلماته الشعرية لافرار الحقيقة والعدالة وتكون مصدرا للجمال والحكمة. من جراً ما تم ذكره آنفا رفض نظامى رفضا باتا ان يخدم الملوك واصحاب الامر والنهى. وقد اعلن الشاعر على الملأ فى الفصل الخاص المسمى بـ «الامتناع عن الخدمة للملوك» من قصيدة «ليلى ومجنون»:

حذار انعام الملوك
ومن يخدم فى الجيش - قريب المنية.
حذار كرم الملوك
والا تحترق كالمشاقة فورا
يغرينا ويفنينا الاكرام
مثلما تستميل الفرائشات شعلة الشمع.

من المعلوم ان نظامى قد جوب قدرته فى ساحة الشعر لما يزل شابا. وفى غزلياته يمكن مشاهدة اسس نظرية الانسانية المنسقة (المرء، الانسان) التى وجدت فيما بعد تجسيدها النهائى فى قصائد «الخمسة».

من لصعب الان تحديد مراحل تكامل ابداع الشاعر الادبى والى اية مرحلة يعود غزله هذا او ذلك. والمحتوى التقليدى للغزليات فى ذلك العهد كان عبارة عن وصف جمال الحبيبة ومحاسنها وتصوير آلام واحساس العاشق ومشاعره والشكوى من المصير المتقلب والفرما' وهكذا دوليك. ونظرا للمحدوية القانونية المستقرة المتعلقة بالمواضيع تحمل غزليات الاغلبية

الساحقة من شعراء الشرق وحتى أبرز الشعراء طابعا نسبيا الى حد بعيد، اى انها لا تعتبر بوصفها بعييرا صادقا لاحاسيس وآلام البطل العاطفى الحقيقية، الشئ الرئيسى فى هذه الغزليات هو الشعر الرخيم والصور والمقارنة الشعرية الحاذقة انما هى اصيلة ولكنها نسبية ايضا.

ان عاطفية نظامى اصبحت انعكاسا مباشرا اقوى لاحاسيس وآلام الانسان المحضة بالمقارنة الى اى شاعر كان من معاصريه. وكثيرا ما يستعمل الشاعر فى غزلياته اصطلاح «مردمى» او «آدمى» فى معنى الانسانية. كانت هتان الكلمتان دراجتين حتى نظامى فى اللغة الفارسية وهما تعبران عن معنى «الحب تجاه الانسان» و «الانسان». ولكنهما اكتسبتا فى ابداع نظامى معنى جديدا، معنى «الانسانية» الفلسفى الاصطلاحى. ولقيت فيما بعد نظرية الانسانية بعد نظامى تطويرها من قبل المفكرين والشعراء الاخرين.

يشتهر نظامى فى ميدان الشعر بوصفه مجددا حقيقيا ادخل اصلاحا فى محتوى القصيدة وخاصة ابدل الامدوحة والتمجيد المكرسين للملوك بالدعوة الى حب الانسان والعدالة والخير. وبهذه الصورة تحولت القصائد فى نظر نظامى من الامدوحة الاعتيادية المجردة من المحتوى الاجتماعى الى صيغة فنية حقة للشعر العاطفى.

ويد لا من مدح الملوك والحكام يسعى نظامى فى قصائده الى ان يلقنهم بان اعلى فضيلة الانسان هى الانسانية (الآدمية) واما الانسانية الحقيقية فتكمن فى خدمة المجتمع والاقرباء. والتعليم الانسانى هذا وجد تطويره وتعبيره المفصل فى قصيدة «مخزن الاسرار» الاولى لنظامى الذى اكملها سنة ١١٧٧. فان مفهومى «الحب تجاه الانسان» و «الانسانى» اللذين كانا قد

استعملا فيما قبل ايضا فى الادب اصبحا مفهومين اساسيين دخلا بصورة عضوية فى التعليم الانسانى الذى اعلنه الشاعر. تتألف قصيدة «مخزن الاسرار» من عشرين حديثا وعشرين قصة بيانية غير انه لا يمكن ملاحظة التتابع المحدد فى تسلسل هذه الاحاديث، كلها مكرسة لجهتى قضية واحدة يجوز تعبيرها شرطيا: الانسان باعتباره الفرد والانسان باعتباره عضوا من اعضاء المجتمع. قام الشاعر بتحليل طبيعة الانسان ونفسيته وفى «الاحاديث عن المجتمع» يطرح مبداه فى نظام اجتماعى حكيم وعادل.

وبموجب هذا التعليم يعتبر الحب الذى خلقه تعالى قبل خلق العالم علة الوجود الاولى والحب هو من اعظم مزايا الانسان الى جانب عقله الذى يضعه فوق جميع المخلوقات الاخرى. واما القلب وهو ماوى هذه المشاعر اللاهوتية التى «كان المنون ليجرد العالم مياها» دونها.

يتكون الانسان من اساسين - اساس روحانى و اساس جسمانى اى طابعه ثنائى:

وهوزكى ومكدر ولو يتلا فيه الذهب
وهو محك ويحب الاستطلاع ويتعذب.

فان العالم الروحى للانسان يسيطر فيه العقل والحب. والعالم الجسمانى متناقض للعالم الروحى اذ انه يسود فيه بصورة كاملة «ضوار» كاعضا جسم الانسان التى مهمتها تأمين وجود الانسان الجسمانى. وفيما يتعلق بالغرائر الموضوعية فىنا التى سماها نظامى ب «الاشواق اللئيمة» انما هى لا تشبع ابدا بموجب طبيعتها. بيد ان الحياة غير معقولة دون سد حاجاتها واذا قمع المرء فى داخله على جميع هذه

الحقيقية التى هى عبارة عن الحب تجاة الانسان والانسانية والنشاط البنائى المعقول فى خير المجتمع والشعب.

يعتبر نظامى اول فنان القول البديع الذى وضع فى صيغة شعرية تعليما عن مجتمع طوباوى - مجتمع المساواة والاخوة والحرية العامة. وكأنه جسد فى قصيدته الاخيرة «اسكندنامه» نتائج آرائه الفنية والاخلاقية والجمالية والاجتماعية و وصف مجتمعا مثاليا للشيوعية الطوباوية اى بلاد السعادة العامة ولا يوجد فى هذا المجتمع لا سائد ومسود ولا ظالم ومظلوم ولا غنى ولا فقير. يصف الشاعر هذا البلد الاسطورى كما يلى:

تعتبر بعضنا الاخر متساويا
ولا نشمت بدموع الاخرين
ولا نحترس السراق ابدًا
لا حاكم فى المدينة عندنا ولا حارس فى الشارع
وترتعى الابقار والاغنام بلا رعاة
لا يفرينا العسجد واللجين
ولا يحتاج فيهما احد.

هذا فان العالم الرائع الذى كان نظامى يحلم به اصبح اليوم حقيقة واقعية وهو قد وجد تعبيره فى اعمال منجزات شعبنا وازدهار اذربايجان السوفيتية والنجاحات الباهرة المحرزة فى ميادين العلم والفن والثقافة التى تثير اعجاب العالم قاطبة. ولقد شقت فى يومنا هذا السطور الملهمة لنظامى الشاعر

الحاجات فتنقرض الحياة التى تخوض ضد الممات غمار النضال العنيف غير المتقطع ومع ذلك فان الشرط الاساسى لكيونة الانسان هو العمل المشترك مع امثاله الذين يعملون الى جانبه اى بالاخرى عيشه فى المجتمع. الا ان مصيبة البشرية تنطوى على ان الناس لم يعتادوا ادارة اثمواقهم وبناء مجتمع حيث توزع منتوجات العمل المشترك بين الناس بالتساوى وتلبى غرائز جميع الافراد الذين يشكلون المجتمع على حد سواء فى اطار معين معقول. وعلى اساس تعليمه عن العقل والاشواق الجسمانية وضع الشاعر نظرية منتظمة مدهشة بادرت لصور عدة افكار الاجتماعيين الطوباويين الافذاذ امثال (كامبانيا و طوماس مور وسين - سيمون) وغيرهم الاخرين.

كان نظامى يؤكد بان مصدر المصائب والمآسى على وجه المعمورة يكمن فى عدم المساواة الاجتماعية التى يكون بعض اعضاء المجتمع فى ظلها مضطرين الى الافراط فى كبح حاجاتهم وميولهم الطبيعية وبعضهم الاخر هم اولئك الذين يشكلون الاقلية والذين يعيشون على حساب الاخرين ولا يشبعون فى سد شهواتهم ومطامعهم. وبالتالي فان المهمة الرئيسية للمجتمع هى تربية الغرائز ووضع حد معقول لها وكبحها بفضة ادخار ثروة روحية عامة.

ومن خلال استعراض التاريخ البشرى وتحليل قوانين الطبيعية سعى الشاعر الى ان يبلغ الى اذهان قرائه المتوجين حقيقة بسيطة حول ان الحياة الدنيا غير سمردية وانها عابرة وان الثروة والجبروت والسلطة والابهة وتلبية جميع الاشواق تلبية كاملة انما تؤدى فى آخر المطاف الى الانحطاط المعنوى المحتوم. ولا يمكن لها وعليها الا تقوم مقام قيم هذا العالم

العالي المقام والمفكر العظيم الذي سبق عهده فترة طويلة
طريقها الى قلوب ملايين القراء وهي مفهومة وقريبة الينا جميعا
وستبقى كما كان الحال قبل عدة قرون في قلوب الناس: الحب
تجاه ما هو جميل ورائع والسعى الى المثل والوضاءة والافكار
السامية حول رسالة الانسان حقيقية على وجه الكوكب الارضى.

БИБЛИОГРАФИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

*Издания произведений Низами
Литография*

НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

۱. نظامی گنجوی - خمسہ - طهران - ۱۲۴۱
(Низами Гянджеви. Пятерица. Тегеран,
1825—1826).
۲. نظامی گنجوی - خمسہ - طهران - ۱۲۶۱
(Низами Гянджеви. Пятерица. Тегеран,
1845—1846).
۳. نظامی گنجوی - خمسہ - طهران - ۱۲۷۰
(Низами Гянджеви. Пятерица. Тегеран,
1853—1854).
۴. نظامی گنجوی - خمسہ - بمبئی - ۱۲۹۷
(Низами Гянджеви. Пятерица. Бомбей,
1881—1882).
۵. نظامی گنجوی - خمسہ - بمبئی - ۱۳۰۴
(Низами Гянджеви. Пятерица. Бомбей,
1887—1888).
۶. نظامی گنجوی - خمسہ - بمبئی - ۱۳۱۷

(Низами Гянджеви. Пятерица. Бомбей, 1899—1900).

۷. نظامی گنجوی - خمسہ - تبریز - ۱۳۲۰

(Низами Гянджеви. Пятерица. Тебриз, 1902—1903).

۸. نظامی گنجوی - خمسہ - تبریز - ۱۳۲۱

(Низами Гянджеви. Пятерица. Тебриз, 1903—1904).

۹. نظامی گنجوی - خمسہ - طهران - بدون ثبت تاریخ چاپ

(Низами Гянджеви. Пятерица. Тегеран (без указания года издания)).

۱۰. نظامی گنجوی - خمسہ - بمبئی - بدون ثبت تاریخ چاپ

(Низами Гянджеви. Пятерица. Бомбей (без указания года издания)).

***

۱۱. نظامی گنجوی - مخزن الاسرار - تبریز - ۱۲۷۰

(Низами Гянджеви. Сокровищница тайн. Тебриз, 1853—1854).

۱۲. نظامی گنجوی - مخزن الاسرار - کانپور - ۱۲۸۵

(Низами Гянджеви. Сокровищница тайн. Канпур, 1869).

۱۳. نظامی گنجوی - مخزن الاسرار - تبریز - ۱۳۱۲

(Низами Гянджеви. Сокровищница тайн. Тебриз, 1894—1895).

***

۱۴. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - بمبئی - ۱۲۴۹

(Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Бомбей, 1833—1834).

۱۵. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - لاہور - ۱۲۸۸

(Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Лахор, 1871—1872).

۱۶. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - لکھنو - ۱۲۸۸

(Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Лакнау, 1871—1872).

۱۷. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - کانپور - ۱۲۹۹

(Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Канпур, 1881—1882).

۱۸. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - لاہور - ۱۳۱۰

(Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Лахор, 1892—1893).

۱۹. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - تبریز - بدون ثبت تاریخ چاپ

(Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Тебриз (без указания года издания)).

***

۲۰. نظامی گنجوی - لیلی و مجنون - لکھنو - ۱۲۸۶

(Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. Лакнау, 1869—1870).

۲۱. نظامی گنجوی - لیلی و مجنون - لاہور - ۱۳۰۷

(Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. Лакнау, 1889—1890).

۲۲. نظامی گنجوی - لیلی و مجنون - تهران - ۱۲۱۲

(Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. Тегеран, 1894—1895).

۲۳. نظامی گنجوی - هفت پیکر (بهرامنامه) - لکهنو - ۱۲۹۰

(Низами Гянджеви. Семь красавиц (Бахрам-наме). Лакнау, 1873—1874).

***

۲۴. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - کلکته - ۱۲۶۹

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Калькутта, 1852—1853).

۲۵. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - کانپур - ۱۲۹۶

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Канпур, 1878—1879).

۲۶. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - بمبئی - ۱۲۷۷

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Бомбей, 1860—1861).

۲۷. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - لکهنو - ۱۲۸۲

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Лакнау, 1865—1866).

۲۸. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - بمبئی - ۱۲۹۱

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Бомбей, 1874—1875).

۲۹. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - لکهنو - ۱۲۹۶

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Лакнау, 1878—1879).

۳۰. نظامی گنجوی - اسکندرنامه - تبریز - ۱۳۰۹

(Низами Гянджеви. Искендер-наме. Тебриз, 1891—1892).

Печатные издания

۳۱. نظامی گنجوی - بیست داستان از مخزن الاسرار کلکته - 1786.

Tales and Fables by Nizami Genjevi. Selected, translated and edited by sir W. Johns. The Asiatic miscellany, vol. I, Calcutta, 1786.

(Низами Гянджеви. Двадцать рассказов из «Сокровищницы тайн». Калькутта, 1786). Рассказы и притчи Низами Гянджеви, избранные, переведенные и опубликованные В. Джонсом. Азиатский сборник, т. I, Калькутта, 1786).

۳۲. نظامی گنجوی - مخزن الاسرار - لندن - 1844

Makhzan ul-asrar (The Treasury of secrets); being the first of the five poems or khamsah of Sheikh Nizami, edited from an ancient manuscript by N. Bland (Society for the publication of Oriental texts, X), London, 1844.

(«Махзан - уль - асрар» — («Сокровищница тайн») — первая поэма «Пятерницы» шейха Низами. Издано Н. Блэндом на основе

одной древней рукописи (Общество публикации восточных текстов, X). Лондон, 1844).

۲۲. نظامی گنجوی — خردنامه اسکندری — کلکته — 1852

“Khirad-namahe Iskandary also called the-Sikandar-namahe Bahry by Nithamy”, edited by ad. A. Sprenger and Aga Muhammad Shooshtere, Fasc. — „Bibliotheca Indica”, Calcutta, 1852.

(«Хирад-намеи Искандари или Сикандар-намеи бахри Низами». Под редакцией А. Шпренгера и Ага Мухаммед Шустери, факсимиле — «Библиотека Индика», Калькутта, 1852).

Март Ю. Н. Газели и рубаи Низами, приведенные в «Хафт иклим». ДРАН-В, 1924, с. 90 — 93.

Март Ю. Н. Газель Низами в рукописи Азиатского музея. ДРАН-В, 1924, с. 51—54.

Март Ю. Н. Касыда Низами в рукописи Азиатского музея. ДРАН-В, 1924, с. 94—96.

۲۴. چند غزل تازه از نظامی گنجوی — بقلم . . . ژان ریپکا.
مجله ارمغان سال شانزدهم شماره اول طهران

(Несколько новых газелей Низами Гянджеви. Автор Ян Рипка, журн. «Армаган», вып. XVI, № 1, Тегеран).

۲۵. مخزن الاسرار حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای
عراق عجم با حواشی و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی

نسخه کهن سال که در حدود هفتصد تا هزار هجری قمری
نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی —
تهران — ۱۲۱۲ هجری شمسی (1934)

(«Сокровищница тайн» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджама. С примечаниями и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датированных 700—1000 гг. хиджры (лунного календаря). «Армаган Вахида Дастгирди», Тегеран, 1934).

۲۶. خسرو و شیرین حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای
عراق عجم با حواشی و تصحیح و شرح لغات و ابیات و مقابله
باسی نسخه کهن سال که در حدود هفتصد تا هزار هجری قمری
نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی —
تهران — ۱۲۱۲ شمسی. (1934)

(«Хосров и Ширин» мурца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджама. С примечаниями, уточнением и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датированных 700—1000 гг. хиджры. «Армаган Вахида Дастгирди», Тегеран, 1934).

۲۷. لیلی و مجنون حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای
عراق عجم با حواشی و تصحیح و شرح لغات و ابیات و مقابله
باسی نسخه کهن سال که در حدود هفتصد هجری تا هزار
نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — طهران —
۱۲۱۲ هجری شمسی (1934)

(«Лейли и Меджнун» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями, уточнением и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датированных 700 — 1000 гг. хиджры. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1934).

۲۸. لیلی و مجنون حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای عراق عجم — با حواشی و تصحیح و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی نسخه کهن سال که در حدود هفتصد هجری تا هزار نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — طهران — ۱۳۱۲ (1934)

(«Лейли и Меджнун» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями, уточнением и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датированных около 700 — 1000 гг. хиджры. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1934).

۲۹. نظامی گنجوی — هفت پیکر — پراگ

H. Ritter und J. Rypka. Heft peiker, ein romantisches Epos des Nizami Genge'i... „Monografie Archivu orientalniho“, vol. III, Praha, 1934

(X. Риттер и Я. Рипка. «Семь красавиц» — романтическая поэма Низами Гянджеви.... «Древневосточная монография», т. 3. Прага, 1934).

۴۰. نامه هفت پیکر حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای عراق عجم — با حواشی و شرح لغات و ابیات و تصحیح و مقابله باسی نسخه کهن سال که در حدود هفتصد تا هزار هجری قمری نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — طهران — ۱۳۱۵

(«Семь красавиц» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями, уточнением и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления старых списков, датированных 700—1000 гг. хиджры «лунного летосчисления». «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1936).

۴۱. شرفنامه حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای عراق عجم — با حواشی و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی نسخه کهن سال — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — طهران — ۱۳۱۶ (1937)

(«Шараф-наме» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1937).

۴۲. اقبال نامه یاخرد نامه و ششمین دفتر مثنویات حکیم نظامی گنجوی — با حواشی و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی نسخه کهن سال — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — طهران — ۱۳۱۷ (1937)

(«Икбал-наме» или «Хирад-наме» и Шестая

книга поэм мудреца Низами Гянджеви. С примечаниями и комментариями. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датируемых 700—1000 гг. хиджры. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1937).

۴۲. گنجینه گنجوی یا دفتر هفتم حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای عراق عجم مشتمل بر شرح حال کامل نظامی و فرهنگ لغات و کنایات و دیوان قصیده و غزل و رباعیات و یادگار و ارمغان وحید دستگردی — طهران — ۱۳۱۷ (1939)

(Сокровищница Гянджеви, или Седьмая тетрадь мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджама. С полной биографией Низами, его словарем, метафорами и Диваном касыд, газелей и четверостиший. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1939).

В дальнейшем тексты сочинений Низами, составленные и опубликованные Вахидом Дастгирди, перерабатывались и переиздавались самим Дастгирди и его сыном Насимом Вахидом Дастгирди.

۴۴. لیلی و مجنون حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای عراق عجم — با حواشی و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی نسخه کهن سال — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — تهران — ۱۳۱۷ (1937)

(«Лейли и Меджнун» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджама. С примечаниями и комментариями

к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1937).

۴۵. شرف نامه نظامی گنجوی بگوشش استاد وحید دستگردی — تهران — ۱۳۱۹ (1940)

(«Шараф-наме» Низами Гянджеви. Подготовлено Вахидом Дастгирди. Тегеран, 1940).

۴۶. نامه مخزن الاسرار حکیم نظامی گنجوی از روی متن تصحیح شده استاد سخن وحید دستگردی — تهران — ۱۳۲۴ (1955)

(«Сокровищница тайн» мудреца Низами Гянджеви. На основе составленного и комментированного Вахидом Дастгирди текста. Тегеран, 1955).

۴۷. مخزن الاسرار حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای ایران — با تصحیح و هواشی حسن وحید دستگردی — چاپ سوم — تهران — ۱۳۴۲ شمسی هجری (1964)

(«Сокровищница тайн» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака. С уточнением и комментарием Вахида Дастгирди. Издание третье. Тегеран, 1964).

۴۸. خسرو و شیرین حکیم نظامی گنجوی از روی متن تصحیح شده استاد سخن وحید دستگردی — تهران — ۱۳۲۵ (1955)

(«Хосров и Ширин» мудреца Низами Гянд-

жеви. Подготовлено к печати Вахидом Дастгирди. Тегеран, 1955).

۴۹. خسرو و شیرین حکیم نظامی . . . گنجوی سخن سالار
شعراى عراق عجم باحواشی و تصحیح و شرح لغات و ابیات و
مقابله باسی نسخه کهن سال که در حدود هفتصد هجری قمری
نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — تهران —
۱۳۴۳ (1964)

(«Хосров и Ширин» мудреца Низами. Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями, уточнением и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датированных 700—1000 гг. хиджры. Подарок Вахида Дастгирди. Тегеран, 1964).

۵۰. نامه لیلی و مجنون حکیم نظامی گنجوی از روی متن
تصحیح شده استاد سخن وحید دستگردی — تهران — ۱۳۲۲
(1954)

(«Книга о Лейли и Меджнуне» мудреца Низами Гянджеви. Подготовлена к печати Вахидом Дастгирди. Тегеран, 1954).

۵۱. نامه لیلی و مجنون حکیم نظامی گنجوی سخن سالار
شعراى عراق عجم — با حواشی و شرح لغات و ابیات و
مقابله سی نسخه کهن سال — یادگار و ارمغان وحید
دستگردی — تهران ۱۳۴۳

(«Книга о Лейли и Меджнуне» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями и комментариями к лексике и стихам. Издание

осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков. Подарок Вахида Дастгирди. Тегеран, 1964).

۵۲. نامه هفت پیکر حکیم نظامی گنجوی از روی متن تصحیح
شده استاد سخن وحید دستگردی — تهران — ۱۳۲۴
(1955)

(«Книга «Семь красавиц» мудреца Низами Гянджеви. Уточнение текста Вахида Дастгирди. Тегеран, 1955).

۵۲. نامه هفت پیکر حکیم نظامی . . . سخن سالار شعراى
عراق عجم باحواشی و شرح لغات و ابیات و تصحیح و مقابله
باسی نسخه کهن سال که در حدود هفتصد تا هزار هجری
قمری نگاشته شده — یادگار و ارمغان وحید دستگردی —
تهران — ۱۳۴۳ (1964)

(«Книга «Семь красавиц» мудреца Низами... — Предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С примечаниями, уточнением и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков, датированных 700—1000 гг. хиджры (лунного летосчисления). Подарок Вахида Дастгирди. Тегеран, 1964).

۵۴. شرف نامه حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعراى عراق عجم
با حواشی و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی نسخه کهن
سال — یادگار و ارمغان وحید دستگردی — تهران — ۱۳۴۳
(1964)

(«Шараф-наме» мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджамы. С

примечаниями и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе тридцати старых списков. Подарок Вахида Дастгирди. Тегеран, 1964).

۵۵. اقبال نامه يا خردنامه و ششمين دفتر مثنويات حكيم نظامي گنجوي سخن سالار شعراي عراق عجم - با حواشي و شرح لغات و ابیات و مقابله باسی نسخه کهن سال - یادگار و ارمغان وحید دستگردی - تهران - ۱۳۴۳

(«Икбал-наме», или «Хирад-наме» и Шестая книга поэм мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджама. С примечаниями и комментариями к лексике и стихам. Издание осуществлено на основе сопоставления тридцати старых списков. Подарок Вахида Дастгирди. Тегеран, 1964).

۵۶. کلیات خمسه حکیم نظامی گنجوی از روی متن تصحیح شده استاد سخن وحید دستگردی - تهران - ۱۳۳۵ (1956)

(«Хамсе». Собрание сочинений мудреца Низами Гянджеви. Подготовлено Вахидом Дастгирди. Тегеран, 1956).

۵۷. کلیات خمسه حکیم نظامی گنجوی - مخزن الاسرار خسرو و شیرین - لیلی و مجنون، هفت پیکر (یا بهرامنامه یا هفت گنبد)، اسکندرنامه (شرف نامه و اقبال نامه) با مقابله و تصحیح از روی صحیحترین نسخ معتبر چاپی و خطی - تهران - ۱۳۴۱ - چاپ بانک بازارگانی ایران

(«Хамсе». Собрание сочинений мудреца Низами Гянджеви, включающее «Сокровищни-

цу тайн», «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Семь красавиц», или «Бахрам-наме» или же «Семь куполов», «Искендер-наме» («Шараф-наме» и «Икбал-наме»). Издание осуществлено на основе сопоставления и уточнения самых достоверных списков рукописей и публикаций текстов. Тегеран, 1962. (Издание Коммерческого банка Ирана).

۵۸. دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی شامل شرح احوال و آثار نظامی با مقدمه و حواشی و فهرست اعلام و تصحیح و مقابله از روی بیست و هشت نسخه چاپی و قدیمترین نسخه‌های خطی موجود در دنیا - بکوشش استاد سعید نفیسی - تهران - ۱۳۲۸ هجری خورشیدی (1959)

(Диван касыд и газелей Низами Гянджеви, состоящий из биографии, комментариев к сочинениям Низами с предисловием, примечаниями, указателем собственных имен, уточнением и сопоставлением 28 публикаций и старейших списков рукописей текстов его сочинений, хранящихся в фондах и библиотеках мира. Подготовлен Сандом Нафиси. Тегеран, 1959).

۵۹. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - بکوشش پژمان بختیاری - تهران - انتشارات ابن سینا - ۱۳۴۳ هجری خورشیدی (1964)

(Низами Гянджеви. «Хосров и Ширин». Подготовлено Пежманом Бахтияри. Тегеран. Изд-во Ибн Сины, 1964).

***

۶۰. نظامی گنجوی - مخزن الاسرار - متن علمی و انتقادی
بسعی و اهتمام عبدالکریم علی اوغلی علیزاده، مصحح متن
علمی و انتقادی ی. ا. برتلنس - نشریات فرهنگستان
علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان - باکو
۱۹۶۰

(«Низами Гянджеви. «Сокровищница тайн». Составитель научно-критического текста А. А. Али-заде, редактор Е. Э. Бертельс. Изд-во АН Азерб. ССР. Баку, 1960).

۶۱. نظامی گنجوی - خسرو و شیرین - متن علمی و انتقادی -
ترتیب‌دهنده متن علمی و انتقادی لهو آکساندرویچ
خه‌تاقوروف؛ مصحح متن ی. ا. برتلنس - نشریات فرهنگستان
علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان - باکو -
۱۹۶۰

(Низами Гянджеви. «Хосров и Ширин». Составитель научно-критического текста Л. А. Хетагуров, редактор Е. Э. Бертельс. Изд-во АН Азерб. ССР. Баку, 1960).

۶۲. نظامی گنجوی - لیلی و مجنون - متن علمی و انتقادی
بسعی و اهتمام اژدر علی اوغلی علی اصغرزاده وف. بابایف -
اداره انتشارات دانش - مسکو - ۱۹۶۵

(Низами Гянджеви. «Лейли и Меджнун». Критический текст А. А. Алескер-заде и Ф. Бабаева. Предисловие А. А. Али-заде. Ответственный редактор Е. Э. Бертельс. Изд-во «Наука». Главная редакция восточной литературы. Москва, 1965).

۶۳. نظامی گنجوی - شرف نامه - ترتیب‌دهنده متن علمی و
تدقیقی ع. ع. علیزاده؛ تصحیح ی. ا. برتلنس - نشریات
فرهنگستان علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان -
باکو - ۱۹۴۷

(Низами Гянджеви. «Шараф-наме». Составитель научно-критического текста А. А. Али-заде. Редактор Е. Э. Бертельс. Изд-во АН Азерб. ССР. Баку, 1947).

۶۴. نظامی گنجوی - اقبال نامه - ترتیب‌دهنده متن علمی و
تدقیقی ف. بابایف؛ به تصحیح ی. ا. برتلنس نشریات
فرهنگستان علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان -
باکو - ۱۹۴۷

(Низами Гянджеви. «Икбал-наме». Составитель научно-критического текста Ф. Бабаев. Редактор Е. Э. Бертельс. Изд-во АН Азерб. ССР. Баку, 1947).

۶۵. داستان خسرو و شیرین سروده نظامی گنجوی - بکوش
عبدالمحمد آیتی - تهران - ۱۳۵۲

(Низами Гянджеви. «Хосров и Ширин». Издание подготовлено Мохаммедом Айети. Тегеран, 1974).

НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Искэндэрнамэ, I хиссэ; Шэрэфнамэ, (ССРИ ЕА Азфил., Низами ад. Эдэбијјат вэ Дил Ин-ту, тэрч. А. Шаиг, ред. О. Сарывэл-ли), Баку, Азэрнэшр, 1940, 125 сәһ.

«Искендер-наме», часть I; «Шараф-наме». Аз. ФАН СССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод А. Шаика. Ред. О. Сарывел-ли. Баку, Азернешр, 1940, 125 с.

2. Искэндэрнамэ, II хиссэ; Игбалнамэ, парчалар (ССРИ ЕА Азфил., Низами ад. Эдэ-бијјат вэ Дил Ин-ту, тэрч. М. Рзагулузадэ, ред. О. Сарывэлли), Баку, Азэрнэшр, 1940, 77 сәһ.

«Искендер-наме», часть II; «Икбал-наме». Отрывки. Аз. ФАН СССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод М. Рзакулизаде. Ред. О. Сарывелли. Баку, Азернешр, 1940, 77 с.

3. Једди көзэл. Бир парча. Баку, Азэрнэшр, 1940, 49 сәһ.

«Семь красавиц». Отрывок. Баку, Азер-нешр, 1940, 49 с.

4. Лејли вэ Мәчнун. Бир парча (ССРИ ЕА Азфил., Низами ад. Эдэбијјат вэ Дил Ин-ту, тэрч. А. Шаиг), Баку, Азэрнэшр, 1940, 82 сәһ.

«Лейли и Меджнун». Отрывок. Аз. ФАН СССР, Ин-т литературы и языка. Перевод А. Шаика. Баку, Азернешр, 1940, 82 с.

5. Лирика (ССРИ ЕА Азфил., Низами ад. Эдэбијјат вэ Дил Ин-ту, тэрч. Н. Араслы), Баку, Азэрнэшр, 1940, 77 сәһ.

«Лирика». Аз. ФАН СССР, Ин-т литерату-ры и языка им. Низами. Перевод Г. Араслы. Баку, Азернешр, 1940, 77 с.

6. Сирләр хэзинәси. Мәхзәнүл-әсрар. Бир парча. (тэрч. С. Рүстәм), Баку, Азэрнэшр, 1940, 55 сәһ.

«Сокровищница тайн» («Махзан-уль-ас-рар»). Отрывок. Перевод С. Рустама. Баку, Азернешр, 1940, 55 с.

7. Хосров вэ Ширин. Бир парча. (тэрч. Р. Рза), Баку, Азэрнэшр, 1940, 112 сәһ.

«Хосров и Ширин». Отрывок. Перевод Р. Рза. Баку, Азернешр, 1940, 112 с.

8. Искэндэрнамэ, I хиссэ, Шэрэфнамэ, (тэрч. А. Шаиг), Баку, Азэрнэшр, 1941, 440 сәһ.

«Искендер-наме», часть I; «Шараф-наме». Перевод А. Шаика. Баку, Азернешр, 1941, 440 с.

9. Искэндэрнамэ, II хиссэ, Игбалнамэ (ССРИ ЕА Азфил., Низами ад. Эдэбијјат вэ

Дил Ин-ту, тәрч. М. Рзагулузадэ, ред.-лары О. Сарывелли, С. Миргасымов), Баку, Азэрнэшр, 1941, 256 сәһ.

«Искендер-наме», часть II; «Икбал-наме». Аз. ФАН СССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод М. Рзакулизаде. Ред. О. Сарывелли, С. Миркасымова. Баку, Азэрнэшр, 1941, 256 с.

10. Једди көзэл (нэсрә чевирәни Мир Чәлал, ред. М. Рзагулузадэ), Баку, Азэрнэшр, 1941, 152 сәһ.

«Семь красавиц». Прозаический перевод Мир Джалала. Ред. М. Рзакулизаде. Баку, Азэрнэшр, 1941, 152 с.

11. Хосров вә Ширин (тәрч. Ә. Садыгов, ред. М. Ариф), Баку, Азэрнэшр, 1941, 245 сәһ.

«Хосров и Ширин». Перевод А. Садыхова. Ред. М. Арифа. Баку, Азэрнэшр, 1941, 245 с.

12. Лејли вә Мәчнун (ССРИ ЕА Азфил., Низами адына Әдәбијјат вә Дил Ин-ту, тәрч. С. Вурғун, ред.-лары М. Ибраһимов, М. Солтан), Баку, Азэрнэшр, 1942, 321 сәһ.

«Лейли и Меджнун». Аз. ФАН СССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод С. Вургуна. Ред. М. Ибрагимова, М. Солтана. Баку, Азэрнэшр, 1942, 321 с.

13. Лејли вә Мәчнун. (тәрч. С. Вурғун), Баку, Азэрбајчан мәдәни рабитә чәмијјәти, 1946, 304 сәһ. (әрәб әлифбасы илә).

«Лейли и Меджнун». Перевод С. Вургуна.

Баку, Общество культурных связей Азербайджана. 1946, 304 с. (арабским шрифтом).

14. Једди көзэл. Ихтисарла. Баку, Азәрб. ЛККИ МК Нәшријјаты, 1946, 97 сәһ.

«Семь красавиц». В сокращении. Баку, изд-во ЦК ЛКСМ Азербайджана, 1946, 97 с.

15. Лејли вә Мәчнун (тәрч. С. Вурғун), Баку, Азэрбајчан мәдәни рабитә чәмијјәти, 1947, 403 сәһ. (әрәб әлифбасы илә).

«Лейли и Меджнун». Перевод С. Вургуна. Баку, Общество культурных связей Азербайджана, 1947, 403 с. (арабским шрифтом).

16. Лирик ше'рләр. (тәртиб едәни Н. Араслы), Баку, Азэрнэшр, 1947, 101 сәһ.

Лирические стихи. Сост. Г. Араслы. Баку, Азэрнэшр, 1947, 101 с.

17. Сирләр хәзинәси. (Азәрб. ССР ЕА Низами ад. Әдәбијјат Ин-ту, тәрч. С. Рүстәм, ред. М. Раһим), Баку, Азэрбајчан Дөвләт Нәшријјаты, 1947, 175 сәһ.

«Сокровищница тайн». АН Азәрб. ССР, Ин-т литературы им. Низами. Перевод С. Рустама. Ред. М. Раһима. Баку, Азэрнэшр, 1947, 175 с.

18. Хосров вә Ширин (Азәрб. ССР ЕА Низами ад. Әдәбијјат Ин-ту, тәрч. Р. Рза, ред.-лары М. Ариф, М. Рзагулијев), Баку, Азэрбајчан Дөвләт Нәшријјаты, 1947, 412 сәһ.

«Хосров и Ширин». АН Азәрб. ССР, Ин-т литературы им. Низами. Перевод Р. Рза. Ред.

М. Арифа, М. Рзакулиева. Баку, Азернешр, 1947, 412 с.

19. Хосров вә Ширин (тәрч. Р. Рза), Баку, Азербайжан мәдәни рабитә чәмијјәти, 1948, 302 сәһ. (әрәб әлифбасы илә).

«Хосров и Ширин». Перевод Р. Рза. Баку, Общество культурных связей Азербайджана, 1948, 302 с. (арабским шрифтом).

20. Гәзәлләр (тәрт. едәни Һ. Араслы, ред. И. Солтан), Баку, Азернешр, 1953, 75 сәһ.

«Газели». Сост. Г. Араслы. Ред. И. Солтана. Баку, Азернешр, 1953, 75 с.

21. Сирләр хәзинәси (тәрч. С. Рүстәм, мүгәддимә Һ. Араслынын, ред. Ә. Зиятај), Баку, Азернешр, 1953, 164 сәһ.

«Сокровищница тайн». Перевод С. Рустама. Предисл. Г. Араслы. Ред. А. Зиятая. Баку, Азернешр, 1953, 164 с.

22. Гәзәлләр (тәрт. ед. Һ. Араслы), Баку, Азернешр, 1956, 85 сәһ.

«Газели». Сост. Г. Араслы. Баку, Азернешр, 1956, 85 с.

23. Гәзәлләр, 3-чү нәшри (тәрт. едәни Һ. Араслы, ред. М. Солтан), Баку, Азернешр, 1959, 62 сәһ.

«Газели». III изд. Сост. Г. Араслы. Ред. М. Солтана. Баку, Азернешр, 1959, 62 с.

24. Лејли вә Мәчнун. (Азәрб. ССР ЕА Низами ад. Әдәбијјат вә Дил Ин-ту, фарсчадан тәрч. С. Вурғун; ред.-лары М. Ибраһимов,

М. Султанов), Баку, Азәрб. ССР ЕА Нәшријјаты, 1959, 278 сәһ.

«Лейли и Меджнун». АН Азәрб. ССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод с фарси С. Вургуна. Ред. М. Ибрагимов, М. Султанова. Баку, 1959, 278 с.

25. Хосров вә Ширин (Азәрб. ССР ЕА Низами ад. Әдәбијјат вә Дил Ин-ту, тәрч. Р. Рза, ред. М. Султанов), Баку, Азәрб. ССР ЕА Нәшријјаты, 1962, 358 сәһ.

«Хосров и Ширин». АН Азәрб. ССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод Р. Рза. Ред. М. Султанова. Баку, 1962, 358 с.

26. Гәзәлләр. (тәрт. ед. Һ. Араслы), Баку, Азернешр, 1963, 75 сәһ.

«Газели». Сост. Г. Араслы. Баку, Азернешр, 1963, 75 с.

27. Искәндәрнамә, Шәрәфнамә, Поема (Азәрб. ССР ЕА Низами ад. Әдәбијјат вә Дил Ин-ту, тәрч. А. Шаиг; мүгәддимә Е. Бертелсиндир; ред. Һ. Мәммәдзадә, изаһлар вә лүғәт Ә. Чәфәриндир), Баку, Азәрб. ССР ЕА Нәшријјаты, 1964, 427 сәһ.

«Искендер-наме», «Шараф-наме». Поэмы. АН Азәрб. ССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод А. Шаика. Предисл. Е. Э. Бертельса. Ред. Г. Мамедзаде, комментарии и словарь А. Джафара. Баку, 1964, 427 с.

28. Искәндәрнамә, Игбалнамә (Азәрб. ССР ЕА Низами адына Әдәбијјат вә Дил Ин-ту, тәрч. М. Рзагулузадә; мүгәддимә Һ. Һүсејно-

вун, шәрһләр вә гејдләр Ә. Чәфәриндир; ред. Г. Гасымзадә, Ә. Нүсејни), Бақы, Азәрб. ССР ЕА Нәшријјаты, 1964.

«Искендер-наме», «Икбал-наме». АН Азерб. ССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод М. Рзакулизаде. Предисл. Г. Гусейнова, комментарии и примеч. А. Джафара. Ред. К. Касумзаде, А. Гусейни. Баку, 1964.

29. Гәзәлләр, Бақы, Азәрнәшр, 1973, 65 сәһ.
«Газели». Баку, Азәрнәшр, 1973, 65 с.

30. Лирик ше'рләр (ред. А. Саровлу, Ә. Салахзадә), Бақы, Кәнчлик, 1976, 167 сәһ.

«Лирические стихи». Ред. А. Саровлу, А. Салахзаде. Баку, «Гянджлик», 1976, 167 с.

31. Сирләр хәзинәси (тәрч. С. Рүстәм вә А. Саровлу), Бақы, Јазычы, 1981.

«Сокровищница тайн». Перевод С. Рустама, А. Саровлу. Баку, «Язычы», 1981, 192 с.

32. Сирләр хәзинәси (филологи тәрч. Р. Әлијев, ред.-лары: Ә. Мирәһмәдов вә В. Асланов, мүгәддимә Н. Араслы), Бақы, Елм, 1981, 250 сәһ.

«Сокровищница тайн». Филологический перевод Р. Алиева. Ред. А. Мирахмедова, В. Асланова. Предисл. Г. Араслы. Баку, «Элм», 1981, 250 с.

ИЗДАНИЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ

1. Искәндәр вә чобан (ишләјәни М. Сејидзадә), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1940, 10 сәһ.

«Искендер и чобан». Обраб. М. Сеидзаде. Баку, Детюниздат, 1940, 10 с.

2. Сәһрли үзүк (кичикјашлы ушаглар үчүн ишләјәни А. Шаиг), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1941, 15 сәһ.

«Волшебное кольцо». Обраб. для детей младшего возраста А. Шаика. Баку, Детюниздат, 1941, 15 с.

3. Фитнә (ишләјәни Мир Чәлал; ред. М. Әлизадә), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1941, 15 сәһ.

«Фитнә». Обраб. Мир Джалала. Ред. М. Ализаде. Баку, Детюниздат, 15 с.

4. Искәндәр вә чобан (мәктәбәгәдәр јашлы ушаглар үчүн ишләјәни М. Сејидзадә), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1946, 10 сәһ.

«Искендер и чобан». Переработал для детей дошкольного возраста М. Сеидзаде. Баку, Детюниздат, 1946, 10 с.

5. Шаһ вә хидмәтчи. Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1952, 40 сәһ.

«Шах и слуга». Баку, Детюниздат, 1952, 40 с.

6. Симнар (ред. Ш. Новрузова), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1953, 8 сәһ.

«Симнар». Ред. Ш. Новрузовой. Баку, Детюниздат, 1953, 8 с.

7. Поемалардан парчалар (тәрч. Н. Араслы), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1954, 200 сәһ.

Отрывки из поэм. Перевод Г. Араслы. Баку, Детюниздат, 1954, 200 с.

8. Искәндәр вә чобан (ишләјәни М. Сејидзаде), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1962, 12 сәһ.

«Искендер и чобан». Обраб. М. Сеидзаде. Баку, Детюниздат, 1962, 12 с.

9. Фитнә, Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1955, 15 сәһ.

«Фитнә». Баку, Детюниздат, 1955, 15 с.

10. Сәһрли үзүк, Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1962, 9 сәһ.

«Волшебное кольцо». Баку, Детюниздат, 1962, 9 с.

11. Фитнә, III нәшри (ушаглар үчүн ишләјәни Мир Чәлал, ред. Ә. Әһмәдова), Бақы, Ушагкәнчнәшр, 1962, 13 сәһ.

«Фитнә». III изд. Обраб. для детей Мир Джалала. Ред. А. Ахмедовой. Баку, Детюниздат, 1962, 13 с.

12. Јаралы оғлан, һекајәләр (ред. М. Мәмәдов), Бақы, Азәрнәшр, 1964, 32 сәһ.

«Раненый мальчик». Рассказы. Ред. М. Мамедова. Баку, Азернешр, 1964, 32 с.

13. Симнар. (ушаглар үчүн нәсрлә ишләјәни К. Мәмәдов), Бақы, Азәрнәшр, 1964, 14 сәһ.

«Симнар». Прозаическая обработка для детей К. Мамедова. Баку, Азернешр, 1964, 14 с.

14. Фитнә (кичикјашлы ушаглар үчүн ишләјәни Мир Чәлал; ред. Ј. Мәмәдов), Бақы, Азәрнәшр, 1966, 11 сәһ.

«Фитнә». Обраб. для детей младшего воз-

раста Мир Джалала. Ред. Ю. Мамедова. Баку, Азернешр, 1966, 11 с.

15. Искәндәр вә чобан (ушаглар үчүн ишләјәни М. Сејидзаде), Бақы, Кәнчлик, 1969, 12 сәһ.

«Искендер и чобан». Обраб. для детей М. Сеидзаде. Баку, «Гянджлик», 1969, 12 с.

16. Кәрпичкәсән (ушаглар үчүн ишләјәни Мир Чәлал), Бақы, Кәнчлик, 1969, 12 сәһ.

«Кирпичник». Обраб. для детей Мир Джалала. Баку, «Гянджлик», 1969, 12 с.

17. Илләрин фәсилләри; әсәрләриндән алынмыш тәбиәт тәсвирләри (ишләјәни Мир Чәлал, ред. И. Тапдыг), Бақы, Кәнчлик, 1973, 12 сәһ.

«Времена года». Избранные отрывки о природе из разных произведений. Обраб. Мир Джалала. Ред. И. Тапдыга. Баку, «Гянджлик», 1973, 12 с.

18. Хејир вә Шәр (нәсрлә ишләјәни Мир Чәлал, ред. Т. Чәлилова), Бақы, Кәнчлик, 1976, 19 сәһ.

«Добрый и злой». Обраб. Мир Джалала. Ред. И. Джалиловой. Баку, «Гянджлик», 1976, 19 с.

НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

1. О походе Руссов против Барды. Соч. персидского поэта Низами. На персидском

языке и с введением на латинском. Издано Франциском Эрдманом... в Казани в 1826 г. Переложение с латинского В. Оболенского. Журн. «Северный архив», 1828, № IX, 1—49 с.

1а. Низами. Прибытие Александра Великого в степь Кефчака. Отрывок из персидской поэмы Искендер-наме, сочинение Низами. Перевод Делибюрадера (Ознобшин). Журн. «Телескоп», 1831, ч. 6, № 24.

1б. «Семь красавиц». Рассказ индийской принцессы. Перевод А. Я. Грузинского. М., изд-во Сабашниковых, 1922, 51 с.

2. «Хосров и Ширин». Отрывки. Перевод, статья и примеч. А. Я. Дунаевского. М., 1935, 64 с.

3. «Лейли и Меджнун». Перевод А. Глоба. М., Гослитиздат, 1935, 111 с.

4. Избранные газели. АзФАН СССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод А. Граши. Вступ. статья Г. Араслы. Баку, Азернешр, 1940, 40 с.

5. «Искендер-наме», ч. I, «Шараф-наме». Перевод Е. Э. Бертельса. Баку, изд-во АзФАН СССР, 1940, 393 с.

6. «Семь красавиц». АзФАН СССР, Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод М. Рагима. Баку, Азернешр, 1941, 213 с.

7. На оборону. Семнадцать рассказов из поэмы «Сокровищница тайн». Перевод, вступ. статья и примеч. М. Шагинян. Баку, 1942, 28 с.

8. «Сокровищница тайн». Отрывки. Перевод и вступ. статья М. Шагинян. Свердловск, 1942, 64 с.

9. «Пять поэм». Ред. Е. Э. Бертельса, В. В. Гольцева. М., ОГИЗ, Гослитиздат, 1946, 683 с.

10. Избранные произведения. Ред. В. В. Гольцева, П. Т. Скосырева. М.-Л., «Сов. писатель», 1947, 362 с.

11. «Икбал-наме». АН Азерб. ССР, Ин-т литературы им. Низами. Сост. научно-критич. текста Ф. Бабаев. Ред. Е. Э. Бертельса. Баку, 1947, 234 с.

12. Лирика. Ред. Е. Э. Бертельса. Перевод К. Липскерова. М., Гослитиздат, 1947, 210 с.

13. «Семь красавиц». АН Азерб. ССР. Ин-т литературы им. Низами. Перевод Р. Ивнева. Ред. Е. Э. Бертельса. Баку, 1947, 235 с.

14. «Сокровищница тайн». АН Азерб. ССР. Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод М. Шагинян. Ред. Дж. Джафарова. Баку, Азернешр, 1947, 182 с.

15. «Хосров и Ширин». АН Азерб. ССР. Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод К. Липскерова. Ред. Е. Э. Бертельса. Баку, Азернешр, 1947, 270 с.

16. «Хосров и Ширин». Поэма. Перевод К. Липскерова. Вступ. статья и комментарии Е. Э. Бертельса. М., Гослитиздат, 1948, 171 с.

17. «Искендер-наме». АН Азерб. ССР. Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод К. Липскерова. Вступ. статья М. Кулизаде. Баку, Азернешр, 1935, т. I, 479 с.; т. 2, 290 с.

18. «Искендер-наме». Перевод К. Липскерова. Заключительное слово и комментарий Л. И. Климовича. М., Гослитиздат, 1953, 803 с.

19. «Хосров и Ширин». АН Азерб. ССР.

Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод К. Липскерова. Вступ. статья М. Кулизаде. Баку, Азернешр, 1955, 454 с.

20. «Хосров и Ширин». Поэма. Перевод К. Липскерова. Вступ. статья и комментарий Е. Э. Бертельса. М., Гослитиздат, 1955, 547 с.

21. «Лейли и Меджнун». Перевод П. Антокольского. Вступ. статьи и примеч. Р. Алиева. М., Гослитиздат, 1957, 227 с.

22. «Семь красавиц». АН Азерб. ССР. Ин-т литературы и языка им. Низами. Перевод Р. Ивнева. Вступ. статья М. Арифа. Баку, Азернешр, 1959, 395 с.

23. «Семь красавиц». Перевод В. Державина. Ред., вступ. статья и примеч. М. Н. Османова. М., Гослитиздат, 1959, 395 с.

24. «Сокровищница тайн». Поэма. Перевод К. Липскерова, С. В. Шервинского. Предисл. и примеч. А. Е. Бертельса. М., Гослитиздат, 1959, 239 с.

25. Лирика. Вступ. статья и примеч. Р. Алиева. М., Гослитиздат, 1960, 222 с.

26. Поэмы и стихотворения. Вступ. статья и примеч. А. Н. Болдырева. Л., «Сов. писатель», 1960, 489 с.

27. «Пять поэм». Вступ. статья и примеч. А. Е. Бертельса. М., «Художественная литература», 1968, 863 с.

28. «Добрый и злой». Обработано Мир Джалалом. Перевод Д. Авагимовой. Баку, «Гянджлик», 1979, 20 с.

29. Низами. Стихотворения и поэмы. Вступ. статья, составление и примеч. Р. Алиева. «Сов.

писатель», Ленинградское отделение, Л., 1981, 791 с.

30. Низами. Лирика. Филологический перевод, предисл. и примеч. Р. Алиева. Баку, «Язычы», 1981, 100 с.

31. Низами. «Лейли и Меджнун». Филологический перевод, вступ. статья и примеч. Р. Алиева. Баку, «Элм», 1981, 360 с.

НА ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами Гянджеви. Лирика. Перевод Гр. Абашидзе, К. Чичинадзе. Тбилиси, 1947.

2. Низами Гянджеви. Избранное. Перевод М. Тодуа. Тбилиси, 1956.

3. Низами. Лирика. Перевод М. Тодуа. Тбилиси, 1962.

4. Низами Гянджеви. «Хосров и Ширин». Перевод А. Челидзе. Тбилиси, 1965.

5. Низами Гянджеви. Газели и отрывки из поэм «Лейли и Меджнун», «Сокровищница тайн». Кн. «Хрестоматия армянской и азербайджанской литератур». Переводы Гр. Абашидзе, М. Тодуа, А. Гвахарня. Тбилиси, 1968.

6. Низами Гянджеви. (Серия «Библиотека мировой литературы»). Лирика и «Лейли и Меджнун». Тбилиси, 1972.

7. Низами Гянджеви. Газели. Кн. «Образцы персидской литературы». Перевод М. Абашидзе. Тбилиси, 1980.

8. Низами. «Фархад и Ширин». Перевод М. Тодуа. Кн. «Восточная поэзия». Тбилиси, 1959.

НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами Гянджеви. «Лейли и Меджнун». Перевод М. Хераняна и С. Таронци. Ереван—М., 1947.

2. Низами Гянджеви. Избранные газели. Перевод А. Граши. Баку, Азернешр, 1940.

3. Низами. «Искендер и чобан». Ереван, Айпетрат, 1941.

4. Низами Гянджеви. Отрывок из поэмы «Семь красавиц». Перевод Т. Хуряна. Журн. «Хорурдаин грог», 1939, № 10.

5. Низами Гянджеви. Газели. Перевод А. Граши. Газ. «Коммунист», 27 сент. 1947.

6. Низами Гянджеви. Отрывок из поэмы «Хосров и Ширин». Перевод Г. Севунца. Журн. «Хорурдаин грог», 1940, № 12.

7. Низами Гянджеви. Отрывок из поэмы «Лейли и Меджнун». Перевод С. Григоряна. Журн. «Хорурдаин грог», 1939, № 10.

8. Низами. Обращение к будущему поколению о красоте краткой речи. Наставление сыну. Перевод Веспера. М. — Ереван, 1940.

9. Низами Гянджеви. Газели. Перевод А. Граши. Журн. «Хорурдаин грог», 1940, № 7.

10. Низами Гянджеви. Отрывки из

поэм «Сокровищница тайн», «Семь красавиц» (перевод С. Таронци), «Искендер-наме» (перевод С. Григоряна). Кн. «Хрестоматия азербайджанской классической литературы». Баку, 1953.

НА УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами Гянджеви. «Лейли и Меджнун». Перевод Л. Первомайского. Киев, Госиздат. худож. лит-ры, 1947.

2. Низами Гянджеви. «Семь красавиц» (отрывок из поэмы). Перевод Н. Терещенко. Журн. «Радянський Львів» («Советский Львов»), 1947, № 10, с. 73—76.

3. Низами Гянджеви. «Семь красавиц» (отрывок из поэмы). Перевод Н. Терещенко. Журн. «Витчизна» («Отчизна»), 1947, № 10, с. 148—156.

4. Низами Гянджеви. Описание прихода осени и смерть Лейли. Перевод Л. Первомайского. Журн. «Україна», 1947, № 9.

5. Низами Гянджеви. Отрывок из поэмы «Лейли и Меджнун». Перевод Л. Первомайского. «Литературная газета», 18 сент. 1947.

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. О преимуществе речи стихотворной над прозаической (глава из поэмы «Сокровищница тайн»). Перевод Р. Нихая и

А. Бачилы. Газ. «Литература и мастацтво» («Литература и искусство»), 20 сент. 1947.

НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. Гюльдесте. Отрывки из поэм. Ташкент, 1947.

2. Низами. Отрывок из поэмы «Хосров и Ширин». Газ. «Кызыл Узбекистан», 23 сент. 1947.

3. Низами. Две газели. Перевод Хамида Расула. Газ. «Укутучулар газетасы», 24 сент. 1947.

4. Низами. «Искендер и чобан». Отрывок из поэмы «Искендер-наме». Перевод Хамида Расула. Газ. «Укутучулар газетасы», 21 сент. 1947.

5. Низами. Мухаммасы. Газ. «Кызыл Узбекистан», 15 дек. 1953.

НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. «Лейли и Меджнун». Сталинабад, Таджгосиздат, 1947.

2. Низами. «Семь красавиц». Сталинабад, Таджгосиздат., 1941.

3. Низами Гянджеви. Встреча Хосрова с Фархадом (отрывок из поэмы «Хосров и Ширин»). Газ. «Таджикистани Сорх», 6 окт. 1940.

4. Низами Гянджеви. «Султан Санджар и старуха» (из поэмы «Сокровищница

тайн»). Газ. «Таджикистани Сорх», 6 окт. 1940.

5. Низами. Отрывки из «Хамсе». Журн. «Шарги Сорх», 1962, № 1.

6. Низами. Сыну Мухаммеду. Журн. «Шарги Сорх», 1947, № 9.

НА ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. Избранные произведения. Ашхабад, Туркгосиздат, 1948.

2. Низами. «Искендер и пастух» (из «Искендер-наме»). Ашхабад. Туркгосиздат, 1942.

3. Низами. «Лейли и Меджнун» (отрывок из поэмы). Перевод А. Ниязова. Журн. «Совет адабийяты» («Советская литература»), 1947, № 8.

4. Низами. Газели. Перевод Р. Алиева. Газ. «Совет Туркменистаны» («Советская Туркмения»), 27 сент. 1947.

5. Низами. «Лейли и Меджнун» (отрывок из поэмы). Газ. «Совет Туркменистаны», 27 сент. 1947.

6. Низами. Газели. Перевод Г. Сентлиева. Газ. «Совет Туркменистаны», 27 сент. 1947.

7. Низами. «Семь красавиц» (отрывок из поэмы). Перевод Б. Кербабасва. Журн. «Совет адабийяты», 1947, № 8.

8. Низами. Газели. Перевод Г. Сентлиева. Журн. «Совет адабийяты», 1947, № 8.

9. Низами. «Сокровищница тайн» (отрывок из поэмы). Перевод А. Какилова. Журн. «Совет адабийяты», 1947, № 8.

10. Низами. Письмо Лейли к Меджнуну. Перевод Д. Халдурды. Газ. «Совет Туркменистаны», 27 сент. 1947.

НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. «Лейли и Меджнун». Перевод Т. Алимгулова и др. Алма-Ата, Казгосиздат, 1947.

2. Низами. Лирические стихи. Перевод С. Меуленова, М. Алимбаева. Журн. «Адабийят жене искусство» («Литература и искусство»), 1953, № 12.

3. Низами. «Лейли и Меджнун» (отрывок из поэмы). Перевод Х. Аманджалова. Журн. «Адабийят жене искусство» («Литература и искусство»), 1947, № 9.

4. Низами. «Семь красавиц» (поэма). Перевод с русского Х. Бекхожина. Алма-Ата, «Жазушы», 1980.

НА ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. Лейли и Меджнун. Перевод М. Максуда. Казань, Госиздат, 1950.

2. Низами. Смерть Хосрова от руки Шируе. Отрывок из поэмы «Хосров и Ширин». Перевод Н. Исанбет. Журн. «Совет адбийяты», 1947, № 9.

НА КИРГИЗСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. Лирика. Перевод Умталнева, Акаева и др. Фрунзе, Кирггосиздат, 1947.

2. Низами. «Семь красавиц». Перевод К. Маликова. Фрунзе, Кирггосиздат, 1947.

3. Низами. «Хосров и Ширин». Перевод А. Османова. Фрунзе, Кирггосиздат, 1947.

НА ЯЗЫКАХ НАРОДОВ ДАГЕСТАНА

1. Низами. Лирика. Перевод А. Гаджиева. Махачкала, 1940 (на лезг. языке).

2. Низами. Лирика. Перевод Б. Митанова. Махачкала, 1940 (на лезг. языке).

3. Низами. Избранные газели. Махачкала, 1946 (на аварском языке).

4. Низами. Лирика. Перевод Е. Ханналыева. Махачкала, 1940 (на лакском языке).

5. Низами. Избранные произведения. Перевод А. Сулейманова, Е. Керетева. Махачкала, 1940 (на кумыкском языке).

6. Низами. Избранные произведения. Перевод Х. Авталумова. Махачкала, 1940 (на татском языке).

НА КАЛМЫЦКОМ ЯЗЫКЕ

1. Низами. «Лейли и Меджнун» (отрывок из поэмы). Перевод М. Ерднитева. Элиста, 1941.

НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Nizami Ganjevi. "Tales and Fables by Nizami" The Asiatic Miscellany № 2 Calcutta, 1786.

«Сказки и притчи Низами». Азиатский Альманах, № 2, Калькутта, 1766.

2. Nizami Ganjevi. Laily and Majnun, a poem from the original persian by J. Atkinson. London, 1836.

Низами Гянджеви. «Лейли и Меджнун». Поэма с персидского в переводе Дж. Эткинсона, Лондон, 1836.

3. Nizami Ganjevi. The Iskander nama e bara or Book of Alexander the Great written A. D. 1200 by Abn Mahammad Bin Jusuf bin Muayyid-i Nizamud-Din, translated for the first time out of the Persian into prose, with critical and explanatory remarks, with the life of the author, collected from various sources by Captain W. Clarke. London, 1881.

Низами Гянджеви. «Искендер-наме»,

или Книга о Великом Александре, написанная в 1200 г. Ибн Мухаммедом ибн Юсифом ибн Муаййадом Низам-ед-Дином, переведенная впервые прозой с персидского, с критическими замечаниями, введением и биографией автора, капитаном В. Кларком, Лондон, 1881.

4. Nizami Ganjevi. The loves of Laily and Majnun. Dole, Nathan Haskell Flowers from Persian poets. Ed. by N. H. Dole and Belle M. Walker. New York, 1901.

Низами Гянджеви. Любовь Лейли и Меджнуна. Жемчужины персидской поэзии. Издано Н. Х. Доул и Бель М. Уолкер. Нью-Йорк, 1901.

5. Nizami Ganjevi. The Haft Paikar. (the Seven beauties) Containing the life and adventures of king Bahram Gur and the seven stories told him by his seven queens. By Nizami of Ganja, translated from the Persian with a commentary by C. E. Wilson. London, 1924.

Низами Гянджеви. Хафт пейкар (Семь красавиц). Приключения и жизнь шаха Бахрам Гура, и семь историй, рассказанных ему семью принцессами. Низами из Гянджи, перевод с персидского с комментариями С. И. Вильсон. Лондон, 1924.

6. Nizami Ganjevi. Makhzanol-asrar, the treasury of mysteries. Translated for the first time from the Persian, with an introductory essay on the life and times of Nizami by Gholam Hossein Darab. London 1945.

Низами Гянджеви. «Махзан-уль-ас-

пар» («Сокровищница тайн»). Перевод впервые с персидского с предисловием о жизни и творчестве Низами Гулам Гусейна Дараба. Лондон, 1945.

7. Nizami Ganjevi. Selections from the *Hait Paikar* of Nizami. Punjab University College. An English translation of Gulshan-i Ma'ani. By K. M. Maitra.

Низами Гянджеви. Отрывки из поэмы «Хафт пейкар» Низами, Пенджабский университет, перевод К. М. Майтра.

8. Nizami Ganjevi. The story of Laila and Majnun. Translated from the Persian and edited by Dr. Gelpke, English version by E. M. Mattin and G. Hell. London, 1976.

Низами Гянджеви. История Лейли и Меджнуна. Переведенная с персидского и изданная Р. Гелпке. Английский перевод в сотрудничестве С. М. Маттин и Дж. Хелл. Оксфорд, 1966.

9. Nizami Ganjavi. The story of seven princesses by Nizami, translated from the Persian and edited by R. Gelpke. English version by Elsie and George Hell. London, 1976.

Низами Гянджеви. История семи принцесс Низами. Переведенная с персидского и изданная Р. Гелпке. Английский перевод Элси и Джорджа Хелла. Лондон, 1976.

10. Nizami Ganjevi. *Iskandarnamah*. A Persian Medieval Alexander-Romance. Translated by Minoo S. Southgate. New York, Columbia University Press, 1978.

Низами Гянджеви. «Искендер-наме». Персидский средневековый роман об Александре. Переведенный М. Саутгейтом. Нью-Йорк, изд. Университета Колумбии, 1978.

НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

1. Nizami Ganjevi. *Schirin; ein persisches romantisches Gedicht nach morgenlandischen Quellen*. Leipzig, 1809.

Translated by J. F. von Hammer-Purgstall.

Низами Гянджеви. Ширин, персидская романтическая история из восточного эпоса. Перевод Дж. Г. Хаммера, Лейпциг, 1809.

2. Nizami Ganjevi. *Die Schön vom Schlosse, Muhammed Nizammeddin dem Gendscher nachgebildet von F. von Erdmann*. Kazan, 1832.

Низами Гянджеви. «Красавицы дворца» Мухаммеда Низамеддина из Гянджи, издано Ф. Эрдманом. Казань, 1832.

3. Nizami Ganjevi. *Alexanders Zug zum Lebensquell im Land des Finsterniss; ein Episode aus Nizamis Iskandernama, übersetzt, commentiert und besonders seinen mystischen Inhalt nach Gencuier bedeuhtet*. München, 1871.

Низами Гянджеви. Поход Александра в подземное царство Тьмы за живой водой. Эпизод из «Искендер-наме» Низами, содержащий комментарий и, в особенности, объясне-

ние мистического содержания эпизода. Мюнхен, 1871.

4. Nizami Ganjevi. Farhad und Schirin; die literarische Geschichte eines persischen Sagenstoffes, von Herbert W. Duda. Praha 1933.

Низами Гянджеви. «Фархад и Ширин». Повесть с персидского, переведенная Гербертом Дудой. Прага, 1933.

5. Nizami Ganjevi. Heft Peiker, ein romantisches Epos des Nizami Ganjevi, herausgegeben von H. Ritter und J. Rypka. Praha, Orientalni ustav, 1939.

Низами Гянджеви. «Хафт пейкар». Романтический эпос Низами Гянджеви, изданный Риттером и Рипкой. «Ориентални устав», Прага, 1939.

6. Nizami Ganjevi. Die sieben Geschichten der sieben Prinzessen. Aus dem Persischen verdentscht und hrsg. v. R. Gelpke. Zürich, Manese, 1959.

Низами Гянджеви. Семь историй о семи красавицах. Переведенные и изданные с персидского Р. Гелпке. Цюрих, 1959.

7. Nizami Ganjevi. Laila und Mad-schnun; derbberuhmteste Liebesroman des Morgenlandes Erstmals aus dem Persischen verdeutscht und mit einem Nachwort Versehen von R. Gelpke. Zürich, 1963.

Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. Знаменитейший восточный любовный ро-

ман. Впервые переведенный с персидского и изданный с послесловием Р. Гелпке. Цюрих, 1963.

8. Nizami, Iijas Been Jussuf. Die sieben princessinnen. Eine epische Dichtung. Berlin, Butten Loening, 1980, 161 s.

Низами Ильяс бин Юсуф. Семь красавиц. Эпическая поэма. Берлин, 1980, 161 с.

НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Nizami Ganjevi. Charmoy Fr. B. Expedition d'Alexandre le Grand contre les Russes, extrait de l'Alexandreide ou Iskender Namé de Nizami, traduit en grand partie d'après l'édition de Calcutte par Louis Spitznagel, S P b, 1829.

Низами Гянджеви. Шармуа Ф. Б. Экспедиция Александра Великого против Руссов. Отрывок из Александрейды, или Искендер-наме, переведенный по изданию в Калькутте. Луи Шпитцнагель, 1829.

2. Nizami Ganjevi. Choix de vers tirés de la Khamsa de Nizami. Text persan publié par M. Th. Houtsma. Leiden, 1921.

Низами Гянджеви. Избранные стихи из «Хамсе» Низами. Персидский текст опубликован М. Т. Хоутсма.

3. Nizami Ganjevi. Le roman de Chosroes et Chirin. Traduit du persan par Henri Masse. Paris, 1970.

Низами Гянджеви. Роман о Хосрове и Ширин. Перевод с персидского Анри Массе. Париж, 1970.

НА ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Nizami Ganjevi. Le sette principesse, a cura di Alessandro Bausani. Bari, 1967.

Низами Гянджеви. «Семь красавиц». Перевод Александра Баузани, Бари, 1967.

НА ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

1. "Khusraw i Szirin". Tłum. M. Majewska. "Przegląd Orientalistyczny", Warszawa, 1963, № 4.

«Хосров и Ширин». Перевод Б. Маевска. «Восточное обозрение», Варшава, 1963, № 4. (Отдельные отрывки).

2. "Siedem pięknych". Tłum. B. Majewska. "Przegląd Orientalistyczny", Warszawa, 1977, № 1.

«Семь красавиц». Перевод Б. Маевска. «Восточное обозрение», Варшава, 1977, № 1. (Отдельные отрывки).

НА ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

1. "Sedm princezen". Praha, Družstevní práce, 1943; Praha, Metalrich, 1952, 264 s.

«Семь красавиц». Прага. Общественные работы, 1943, 253 с.; Прага, изд-во «Металрих», 1952, 264 с.

НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

1. Nizami. Hüsrev ile Şirin. Nakleden prof. dr. Ali Nihat Tarlan. İstanbul, 1944.

Низами. «Хосров и Ширин». Перевод проф. д-ра Али Нихад Тарлана. Стамбул, 1944.

2. Nizami. Diwan. Diwan cevirisi, prof. dr. Ali Nihat Tarlan. İstanbul, 1944.

Низами. Диван. Перевод Дивана проф. д-ра Али Нихад Тарлана. Стамбул, 1944.

3. Nizami. Hüsrev ve Şirin. Ceviren Sabri Sebsevil. Mearif Basimevi, İstanbul, 1955.

Низами. «Хосров и Ширин». Перевод Сабри Себсевиля. Изд-во «Просвещение», Стамбул, 1955.

4. Nizami. Leyla ile Meçnun. Ceviren Ali Nihat Tarlan. Birinci baski, Milli Eğitim basimevi. Ankara, 1955.

Низами. «Лейли и Меджнун». Перевод Али Нихад Тарлана. Первое издание. Национальное педагогическое изд-во. Анкара, 1955.

5. Nizami. Lejla ile Meçnun. Ceviren Ali Nihat Tarlan. İkinci baski — Ankara, 1960.

Низами. «Лейли и Меджнун». Перевод Али Нихад Тарлана. Второе издание. Анкара, 1960.

6. Nizami. Mahzan-i esrar. Ceviren M. Nuri Gençosman. Birinci baski, Milli Eğitim Basimevi. Ankara, 1955.

Н и з а м и. «Сокровищница тайн». Перевод М. Нури Генджосмана. Первое издание. Национальное педагогическое изд-во, Анкара, 1955.

7. Nizami. Mahzan-i esrar. Çeviren M. Nuri Gençosman. İkinci baskı. Ankara, 1960.

Н и з а м и. «Сокровищница тайн». Перевод М. Нури Генджосмана. Второе издание, Анкара, 1960.

8. Nizami. Mahzan-i esrar. Çeviren M. Nuri Gençosman. Üçüncü baskı, Ankara üniversitesi basımevi, Ankara, 1964.

Н и з а м и. «Сокровищница тайн». Перевод М. Нури Генджосмана. Третье издание. Изд-во Университета Анкары. Анкара, 1964.

9. Nizami Gencevi. Lejla ile Meçnun. Azeri türkcesine çeviren Samed Vurgun. — Istanbul türkcesine göre düzünlejen M. Faruk Gürtünça. Istanbul, 1966.

Н и з а м и Г я н д ж е в и. «Лейли и Меджунун». Перевод на азербайджанский Самеда Вургуна. Переложил на турецкий М. Фарук Гюртунджа. Стамбул, 1966.

НА ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Н и з а м и Г я н д ж е в и. Хосров и Ширин. Перевод Эмико Окидо. Токио, 1977.

БИБЛИОГРАФИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ О НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Аббасов Э. М. Низами Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» әсәринин бәдии хүсусијјәтләри һаггында. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, ичтимаи елмләр серијасы, 1962, № 6, с. 111—121.

Аббасов А. М. О художественных особенностях «Искендер-наме» Низами Гянджеви. «Известия АН Азерб. ССР», серия общественных наук, 1962, № 6, с. 111 — 121.

2. Аббасов Э. М. Низами Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» поемасы. — Б.: Азәрб. ССР ЕА, 1966.

Аббасов А. М. Поэма «Искендер-наме» Низами Гянджеви. Баку, АН Азерб. ССР, 1966.

3. Аббасов Э. М. Низами Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» поемасында сүһ вә мұһарибә мәсәләләри. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, ичтимаи елмләр серијасы, 1961, № 1, с. 61—72.

Аббасов А. М. Мотивы мира и войны в поэме «Искендер-наме» Низами Гянджеви.

«Известия АН Азерб. ССР», серия общественных наук, 1961, № 1, с. 61 — 72.

4. Аббасов М. Низами руһ вә руһи процесләр һаггында.—Азербайжан муәллими, 1947, 17 ијул.

Аббасов М. Низами о душе и душевных процессах. Газ. «Азербайджан муәллими», 17 июля 1947.

5. Ағајев А. Низаминин «Лејли вә Мәчнун» поемасынын алман дилинә тәрчүмәсинә даир.—Мәдәни маариф иши, 1974, № 1, с. 30—31.

Агаев А. О переводе поэмы «Лейли и Меджнун» Низами Гянджеви на немецкий язык. Журн. «Медени маариф иши» («Культпросветработа»), 1974, № 1, с. 30—31.

6. Ағајев Б. Низами вә муәсир франсыз әдәбијатшүнаслығы.—Әдәбијат вә инчәсәнәт, 1981, 14 август.

Агаев Б. Низами и современное французское литературоведение. Газ. «Адабийат ве индјесенет», 14 авг. 1981.

7. Ағајев Ә. Низами вә дүнја әдәбијаты.—Б; Азәрнәшр, 1964.

Агаев А. Низами и мировая литература. Баку, Азернешер, 1964.

8. Азадә Р. Низами Кәнчәви.—Б; Елм, 1980.

Азаде Р. Низами Гянджеви. Баку, «Элм», 1980.

9. Азадә Р. Низами Кәнчәви. Һәјаты вә сәнәти.—Б; Елм, 1979.

Азаде Р. Низами Гянджеви. Жизнь и творчество. Баку, «Элм», 1979.

10. Аллахвердијев Б. В. Низами китаб вә мütалиә һаггында.—С. М. Киров адына АДУ-нун Елми әсәрләри, китабханачылыг вә библиографија серијасы, 1971, № 1, с. 31—39.

Аллахвердиев Б. В. Низами о книге и чтении. Ученые записки АГУ им. С. М. Кирова, серия библиотековедения и библиографии, 1971, № 1, с. 31 — 39.

11. Антонјан Г. Низами темалары ермәни әдәбијатында. Револјусија вә култура, 1940, № 11, с. 99—104.

Антонян Г. Темы Низами в армянской литературе. Журн. «Революция и культура», 1940, № 11, с. 99 — 104.

12. Араслы Н. Низами вә түрк әдәбијаты.—Б; Елм, 1980.

Араслы Н. Низами и турецкая литература. Баку, «Элм», 1980.

13. Араслы Н. Низами әсәрләринин илк түрк тәрчүмәләриндән.—Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1975, № 4.

Араслы Н. Из ранних переводов на турецкий язык произведений Низами. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства. Баку, 1975, № 4.

14. Араслы Н. Низами түрк дилиндә. — Улдуз, 1979, № 2.

Араслы Н. Низами на турецком языке. Журн. «Улдуз», 1979, № 2.

15. Араслы Н. Јахын Шәрг әдәбијјатында «Лейли вә Мәчнун» мөвзусу. — «Низами» алманахы, биринчи вә икинчи китаб.—Б; Азәрнәшр, 1939, 1940.

Араслы Г. Тема «Лейли и Меджнун» в литературе Ближнего Востока. Альманах «Низами», книга I, II. Баку, Азернешр, 1939 — 1940.

16. Араслы Н. «Једди көзәл» вә «Једди чам» әсәрләринин мугајисәси һаггында. — «Низами» алманахы, үчүнчү китаб.—Б; Азәрнәшр, 1941, с. 70—90.

Араслы Г. О сравнении поэм «Семь красавиц» и «Семь пиал». Альманах «Низами», книга III. Баку, Азернешр, 1941, с. 70 — 90.

17. Араслы Н. Мүгәддимә. — Низами Кәнчәви. Сирләр хәзинәси.—Б; Азәрб. Дөвләт нәшријјаты, 1953, с. 3—11.

Араслы Г. Предисловие «Сокровищницы тайн» Низами Гянджеви. Баку, Азернешр, 1953, с. 3 — 11.

18. Араслы Н. Низами вә Азәрбајчан халг әдәбијјаты. — Низами Кәнчәви (мәгаләләр мәчмуәси). — Б; Азәрб. ССР ЕА, 1947.

Араслы Г. Низами и азербайджанский фольклор. «Низами Гянджеви», сб. статей. Баку, изд-во АН Азәрб. ССР, 1947.

19. Араслы Н. Низами вә гадын образлары. — Азәрбајчан гадыны, 1939, № 10, с. 20.

Араслы Г. Низами и женские образы. Журн. «Азербайджан гадыны», 1939, № 10, с. 20.

20. Араслы Н. Низами вә вәтән. — Б; Азәрнәшр, 1948.

Араслы Г. Низами и Родина. Баку, Азернешр, 1948.

21. Араслы Н. Низамидә халг сөзләри, халг ифадә вә зәрбул-мәсәлләри. — ССР И ЕА Азәрб. филиалынын Хәбәрләри, 1942, № 8.

Араслы Г. Пословицы, поговорки и народные выражения в произведениях Низами. Известия Аз.ФАН СССР, 1942, № 8.

22. Араслы Н. Низами әсәрләринин илк тәрчүмәләриндән. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијјат, дил вә инчәсэнәт серијасы, 1975, № 4.

Араслы Г. Из ранних переводов произведений Низами. «Известия АН Азәрб. ССР», серия литературы, языка и искусства. Баку, 1975, № 4.

23. Араслы Н. Низами јарадычылығында халглар достлуғу. — Азәрбајчан, № 10.

Араслы Г. Дружба народов в творчестве Низами. Журн. «Азербайджан», № 10.

24. Араслы Н. Низами јарадычылығында халглар достлуғу. — Азәрбајчан, 1953, № 12, с. 8—21.

Араслы Г. Дружба народов в творчестве Низами. Журн. «Азербайджан», 1953, № 12, с. 8—21.

25. Араслы Н. Низами Кәнчәви. — Б; Азәрнәшр, 1947.

Араслы Г. Низами Гянджеви. Баку, Азәрнәшр, 1947.

26. Араслы Н. Низаминин Азәрбајчан муағибләри. — Низами Кәнчәви (мәгаләләр мәчмуәси). — Б; Азәрнәшр, 1947.

Араслы Г. Азербайджанские последователи Низами. «Низами Гянджеви», сб. статей. Баку, Азәрнәшр, 1947.

27. Араслы Н. Өлмәз мәһәббәт дастаны. Коммунист, 1947, 17 август.

Араслы Г. Дастан вечной любви. Газ. «Коммунист», 17 авг. 1947.

28. Араслы Н. «Хосров вә Ширин». — Низами Кәнчәви. Хосров вә Ширин. — Б; Азәрбајчан Дөвләт нәшријјаты, 1947, с. V—XIV.

Араслы Г. «Хосров и Ширин» Низами Гянджеви. Баку, Азәрнәшр, 1947, с. V—XIV.

29. Араслы Н. Низами. Нәјат вә јарадычылығындан. — Азәрбајчан, 1946, № 10.

Араслы Г. Низами. Жизнь и творчество. Журн. «Азербайджан», 1946, № 10.

30. Араслы Н. Шаирин нәјаты. — Б; Кәнчлик, 1967.

Араслы Г. Жизнь поэта. Баку, «Гянджлик», 1967.

31. Арзуманова И. Е. Вилсон вә Низаминин «Једди көзәл» поемасы. Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт ссријасы, 1979, № 4, с. 57—62.

Арзуманова И. Э. Вильсон и поэма «Семь красавиц» Низами. «Известия АН Азәрб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1979, № 4, с. 57 — 62.

32. Арзуманова И. Низами вә инкилис шәргшүнаслығы. М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан педагожи рус дили вә әдәбијјаты институтунун Елми әсәрләри, 1976, № 2, с. 87—92.

Арзуманова И. Низами и английское востоковедение. «Ученые записки» Ин-та русского языка и литературы им. М. Ф. Ахундова. 1976, № 2, с. 87 — 92.

33. Ариф М. «Једди көзәл». Низами Кәнчәви. Једди көзәл. — Б; Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты, 1941, с. V—XVI.

Ариф М. «Семь красавиц» Низами Гянджеви. Баку, Азәрнәшр, 1941, с. V — XVI.

34. Ариф М. Низами әсәрләринин тәрчүмәси мәсәләсинә даир. «Низами» алманахы, икинчи китаб. — Б; Азәрнәшр, 1940, с. 138—145.

Ариф М. О проблеме перевода произведений Низами. Альманах «Низами», кинга II. Баку, Азәрнәшр, 1940, с. 138 — 145.

35. Ариф М. Низаминин «кичик» гәһрәманлары вә бөјүк арзулары. Низами Кәнчәви (мәгаләләр мәчмуәси). — Б; Азәрб. ССР ЕА, 1947.

Ариф М. Маленькие герои и большие проблемы Низами. «Низами Гянджеви», сб. статей. АН Азерб. ССР. Баку, 1947.

36. Ахундов М. Инкилтәрэдә Низами һаггында монографија. — Елм вә һәјат, 1970, № 7, с. 28—29.

Ахундов М. Монография о Низами в Англии. Журн. «Элм ве хаят», 1970, № 7, с. 28 — 29.

37. Ахундов М. Низами һаггында бир Гәрб тәдгигаты барәсиндә. Азербайчан мәктәби, 1970, № 5, с. 76—80.

Ахундов М. Об одном западном исследовании о Низами. Журн. «Азербайджан мектеби», 1970, № 5, с. 76 — 80.

38. Ахундов М. М. Шейх Низами. — Кәнчә, һачы Әһмәд һәсәнзадә мәтбәәси, һ. 1337 (М: 1909).

Ахундов М. М. Шейх Низами. Гянджа, типография Гаджи Ахмеда Гасанзаде, 1337 г. х. (1909).

39. Бабајев Ф., Әлизадә М. «Сирләр хәзинәси». — Низами Кәнчәви (мәгаләләр мәчмуәси). — Б; Азәрнәшр, 1947, с. 29—35.

Бабаев Ф., Ализаде М. «Сокровищница тайн». «Низами Гянджеви», сб. статей. Баку, Азернешр, 1947, с. 29 — 35.

40. Балајан А., Сәркисјан А. Низами һаггында јени китаб. — Әдәбијат гәзети, 1947, 18 ијул.

Балаян А., Саркисян А. Новая книга Низами. Газ. «Адабийат», 18 июля 1947.

41. Бегдели Г. Мараглы вә фајдалы тәдгигат әсәри. — Әдәбијат вә инчәсэнәт, 1965, 14 август.

Бегдели Г. Интересное и полезное научное исследование. Газ. «Адабийат ве индженет», 14 авг. 1965.

42. Бегдели Г. Низами әсәрләри ССРИ халгларынын дилләриндә. — Баку, 1964, 17 феврал.

Бегдели Г. Произведения Низами на языках народов СССР. Газ. «Баку», 17 февр. 1964.

43. Бегдели Г. Низаминин «Хосров вә Ширин» поемасынын «Вејс вә Рамин» илә әлагәсинә даир. — Азербайчан, 1968, № 7, с. 166—173.

Бегдели Г. О сходстве поэм «Хосров и Ширин» Низами и «Вейс и Рамин». Журн. «Азербайджан», 1968, № 7, с. 166 — 173.

44. Бегдели Г. Фирдовсинин «Шаһнамә»си вә Низаминин «Искәндәрнамә»си. — Азербайчан, 1971, № 12, с. 165—171.

Бегдели Г. «Шах-наме» Фирдоуси и «Искендер-наме» Низами. Журн. «Азербайджан», 1971, № 12, с. 165 — 171.

45. Бегдели Г. «Хосров вә Ширин» мөвзусунун түрк әдәбијатында ишләnmәси. — Азербайчан, 1967, № 6, с. 182—195.

Бегдели Г. Обработка темы «Хосров и Ширин» в турецкой литературе. Журн. «Азербайджан», 1967, № 6, с. 182 — 195.

46. Бегдели Г. Шəрг əдəбијјатында «Хосров вə Ширин» мөвзусу. — Б; Елм, 1971.

Бегдели Г. Тема «Хосрова и Ширин» в восточной литературе. Баку, «Элм», 1971.

47. Бертелс J. E. Бəјүк Азəрбajчан шаири Низами. — Б; Азəрнəшр, 1940.

Бертельс Е. Э. Великий азербайджанский поэт Низами. Баку, Азернешр, 1940.

48. Бертелс J. E. «Искəндəрнамə». Низами Кəнчəви. Искəндəрнамə. — Азəрбajчан Дəвлəт Нəшријјаты, 1941, с. V—XVI.

Бертельс Е. Э. «Искендер-наме» Низами Гянджеви. Баку, Азернешр, 1941, с. V—XVI.

49. Бертелс J. E. Низами вə бəдин jарадычылыг. «Низами» алманахы, дəрдүнчү китаб. — Б; 1947, с. 64—91.

Бертельс Е. Э. Низами и художественное творчество. Альманах «Низами», книга IV. Баку, 1947, с. 64 — 91.

50. Бертелс J. E. Низаминин «Лејли вə Мəчнун» эсəринин мənбələри. «Низами» алманахы, биринчи китаб. — Б; Азəрнəшр, 1940.

Бертельс Е. Э. Истоки произведения «Лейли и Меджнун» Низами. Альманах «Низами», книга I. Баку, Азернешр, 1940.

51. Бəјүк шаири эдəби ирси. Əдəбијјат вə инчəсэнəт, 1980, 20 ијун.

Литературное наследие великого поэта. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 20 мая 1980.

52. Будагов Б. Низами эсəрлəриндə тəбиəт. — Əдəбијјат вə инчəсэнəт, 1980, 26 сентјабр.

Будагов Б. Природа в произведениях Низами. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 26 сент. 1980.

53. Вердибајев А. «Једди кəзəl» газак дилиндə. — Əдəбијјат вə инчəсэнəт, 1980, 5 сентјабр.

Вердибасев А. «Семь красавиц» на казахском языке. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 5 сент. 1980.

54. Венсова А. Совет халгларынын ифтихары. — Азəрбajчан мұəллими, 1947, 26 сентјабр.

Венсова А. Гордость советского народа. Газ. «Азербайджан муэллими», 26 сент. 1947.

55. Вургун С. Бəјүк Азəрбajчан шаири. — Əдəбијјат гəзети, 1939, 2 сентјабр.

Вургун С. Великий азербайджанский поэт. Газ. «Адабийат», 2 сент. 1939.

56. Вургун С. Даһи Азəрбajчан шаири. — Азəрбajчан мұəллими, 1947, 26 сентјабр.

Вургун С. Гениальный азербайджанский поэт. Газ. «Азербайджан муэллими», 26 сент. 1947.

57. В у р г у н С. Низами ирси вә мүасир дөврүмүз. — Коммунист, 1947, № 188.

В у р г у н С. Наследие Низами и современная эпоха. Газ. «Коммунист», 1947, № 188.

58. Г а с ы м з а д а Ф. «Мәхзәнүл-әсрар» әсәри һаггында. — Низами Кәнчәви. Сирләр хәзинәси. — Б; Азәрнәшр, 1940, с. 5—9.

К а с у м з а д е Ф. О. Произведение «Махзан-уль-асрар». («Сокровищница тайн») Низами Гянджеви. Баку, Азернешр, 1940, с. 5—9.

59. Г а с ы м о в Г. Низами вә Азәрбајчан мусигиси. — Елм вә һәјат, 1979, № 11, с. 29—30.

К а с у м о в К. Низами и азербайджанская музыка. Журн. «Элм ве хаят», 1979, № 11, с. 29 — 30.

60. Г а с ы м о в Г. Низами дөврүндә мусиги аләтләри. — Әдәбијјат гәзети, 1947, 27 сентјабр.

К а с у м о в К. Музыкальные инструменты в эпоху Низами. Газ. «Адабийат», 27 сент. 1947.

61. Г а с ы м о в Г. Низами дөврүндә мусиги мәдәнијјәти. — Әдәбијјат гәзети, 1947, 30 ијун.

К а с у м о в К. Музыкальная культура в эпоху Низами. Газ. «Адабийат», 30 июня 1947.

62. Г а ф а р К. Низами рус халгы һаггында. — Әдәбијјат вә инчәсэнәт, 1953, 12 декабр.

К а ф а р К. Низами о русском народе. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 12 дек. 1953.

63. Г ә һ р ә м а н о в В. Низаминин һугук көрүшләринә даир. — Азәрб. ССР ЕА-нын Хәбәрләри мәчмуәси, 1948, № 7, с. 71—76.

Г а х р а м а н о в В. О правовых взглядах Низами. «Известия АН Азерб. ССР». Баку, 1948, № 7, с. 71 — 76.

64. Г ә һ р ә м а н о в Ч. Низами «Хәмсә»синин Нју-Йорк нүсхәси. — Елм вә һәјат, 1979, № 4, с. 2—3.

Г а х р а м а н о в Дж. Нью-Йоркский синсок «Хамсе» Низами. Журн. «Элм ве хаят». 1979, № 4, с. 2 — 3.

65. Г у л и ј е в Г. Классик ирсин тәдгиги вә вә нәзәријјә мәсәләләри. — Азәрбајчан, 1971, № 12, с. 194—197.

Кулиев Г. Исследование классического наследия и проблемы теории. Журн. «Азербайджан», 1971, № 12, с. 194 — 197.

66. Г у л и ј е в Ч. Низами јарадычылығы вә мә'нәви тәрбијә. — Азәрбајчан мүәллими, 1979, 16 мај.

Кулиев Дж. Творчество Низами и нравственное воспитание. Газ. «Азербайджан мұәллими», 16 мая 1979.

67. Г у л у з а д а М. Ј. Низами Кәнчәви. Һәјат вә јарадычылығы. — Б; Азәрнәшр, 1953.

Кулизаде М. Ю. Низами Гянджеви. Жизнь и творчество. Баку, Азернешр, 1953.

68. Д е н и к е Б. В. XI—XII әср Азәрбајчан вә Шәрг инчәсэнәтиндә Низами Кәнчә-

внини сүжетләри.—«Низами» алманахы, дөр-дүнчү kitab. — Б; Азәрнәшр, 1947, с. 108—138.

Денике Б. Б. Азербайджан в XI—XII вв. и сюжеты Низами в искусстве Востока. Альманах «Низами», книга IV. Баку, Азербайджан, 1947, с. 108 — 190.

69. Елдарова Ә. «Једди көзәл». — Азербайджан гадыны, 1952, № 12, с. 20—21.

Әлдарова А. «Семь красавиц». Журн. «Азербайджан гадыны», 1952, № 12, с. 20—21.

70. Әләкбәров М. Низами вә Азербайджан халг әдәбијјаты. — Әдәбијјат гәзети, 1947, 27 сентјабр.

Алекперов М. Низами и азербайджанский фольклор. Газ. «Адабийат», 27 сент. 1947.

71. Әләкбәров М. Низами Кәнчәви вә Азербайджан халг јарадычылығы. — Азербайджан мәктәби, 1948, № 4.

Алекперов М. Низами Гянджеви и азербайджанское народное творчество. Журн. «Азербайджан мектеби», 1948, № 4.

72. Әләкбәров М. Низами Кәнчәви јарадычылығында Азербайджан халг мәрасимләри.—«Низами» алманахы, дөрдүнчү kitab.—Б; Азәрнәшр, 1947, с. 92—107.

Алекперов М. Азербайджанские народные обряды в творчестве Низами. Альманах «Низами», книга IV. Баку, Азербайджан, 1947, с. 92 — 107.

73. Әлијев Г. Мәһинбану сурәти вә онун тарихи шәхсијјәти. — Азәрб. ССР ЕА Мә'рузәләри, 1957, № 12, с. 132—133.

Алиев Г. Мехмене-бану как историческая личность. Доклады АН Азерб. ССР, 1957, № 90, с. 132 — 133.

74. Әлијев Р. Јеканә сәфәр. Әдәбијјат вә инчәсәнәт, 1980, 26 сентјабр.

Алиев Р. Единственное путешествие. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 26 сент. 1980.

75. Әлијев Р. Низами вә Азербайджан ренессансы. — Әдәбијјат вә инчәсәнәт, 1979, 10 феврал.

Алиев Р. Низами и азербайджанский Ренессанс. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 10 февр. 1979.

75а. Әлијев Р. Низами дүнја әдәбијјат-шүнәслығында.—Әдәбијјат вә инчәсәнәт, 1981, 4 сентјабр.

Алиев Р. Низами в мировом литературоведении. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 4 сент. 1981.

76. Әлијев Р. Низаминин доғма халгына мәһәббәти. — Әдәбијјат вә инчәсәнәт, 1981, 29 мај.

Алиев Р. Любовь Низами к родному народу. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 29 мая 1981.

76а. Әлијев Р. «Низами Кәнчәви». — Низами Кәнчәви. Гыса мә'лумат. — Елм, Б; 1979, с. 9—67.

Алиев Р. Низами Гянджеви. Краткий обзор. Баку, «Элм», 1979, с. 9—67.

76б. Әлијев Р. Низами Кәнчәвинин «Сирләр хәзинәси» әсәринә мүгәддимә, шәрһләр вә лүғәт. — Низами Кәнчәви. Сирләр хәзинәси. — Јазычы, Б; 1981.

Алиев Р. Предисловие, комментарии, примечания и словарь к произведению «Сокровищница тайн» Низами. Низами Гянджеви. «Сокровищница тайн». Баку, «Язычы», 1981.

76в. Әлијев Р. Низами Кәнчәви. Сирләр хәзинәси. Филологи тәрчүмә, шәрһләр, изаһлар вә лүғәт. — Б; Елм, 1981.

Алиев Р. Филологический перевод, комментарии, примечания и словарь «Сокровищницы тайн» Низами Гянджеви. Баку, «Элм», 1981.

77. Әлијев Р. Низаминин намә'лум мүсири. — Әдәбијат вә инчәсэнәт, 1979, 14 сентјабр.

Алиев Р. Неизвестный современник Низами. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 14 сент. 1979.

78. Әлијев Р. Низами поемаларында гыпчаг-огуз көзәли. — Азәрбајчан, 1980, № 4, с. 191—197.

Алиев Р. Кипчак-огузская красавица в поэмах Низами. Журн. «Азербайджан», 1980, № 4, с. 191 — 197.

79. Әлијев Р. Низаминин тәрчүмеји-һа-

лына даир јени арашдырмалар. — Азәрбајчан, 1981, № 6.

Алиев Р. Новые данные к биографии Низами. Журн. «Азербайджан», 1981, № 6.

80. Әлијева Д. Күрчү дилиндә «Једди көзәл» поемасы. Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијат, дил вә инчәсэнәт серијасы, 1975, № 4, с. 34—42.

Алиева Д. «Семь красавиц» на грузинском языке. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1975, № 4, с. 34 — 42.

81. Әлијева Д. Низами әсәрләри күрчү дилиндә («Хосров вә Ширин»). — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијат, дил вә инчәсэнәт серијасы, 1978, № 4, с. 8—20.

Алиева Д. Произведения Низами на грузинском языке. («Хосров и Ширин»). «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1978, № 4, с. 8 — 20.

82. Әлијева Д. Низаминин әсәрләри күрчү дилиндә. — Әдәбијат вә инчәсэнәт, 1956, 30 сентјабр.

Алиева Д. Произведения Низами на грузинском языке. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 30 сент. 1956.

83. Әлијева Д. «Хосров вә Ширин» күрчү әдәбијатында. — Елм вә һәјат, 1978, № 12, с. 26—27.

Алиева Д. «Хосров и Ширин» в гру-

зипской литературе. Журн. «Элм ве хаят», 1978, № 12, с. 26 — 67.

84. Әлиоглу М. Јүксәк һиссләр лирикасы. — Әдәбијјат вә инчәсэнәт, 1971, 1 январь.

Алиоглу М. Лирика прекрасных чувств. Газ. «Адабийјат ве инджесенет», 1 янв. 1971.

85. Әләскәров Ә. Франсызлар Низами һаггында. — Бақы, 1969, 6 феврал.

Алескеров А. Французы о Низами. Газ. «Бақы», 6 февр. 1969.

86. Әфәндијев Ә. Низами Кәнчәви латыш дилиндә. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијјат, дил вә инчәсэнәт серијасы, 1973, № 1, с. 3—11.

Әфәндијев А. Низами на латышском языке. «Известия АН Азәрб. ССР», серия литературы, языка и искусства. 1973, № 1, с. 3—11.

87. Әфәндијев М., Әлијев Р. Низами вә дөврүнүн тәбабәт елми. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, 1954, № 2, с. 53—54.

Әфәндијев М., Алиев Р. Низами и медицина его эпохи. «Известия АН Азәрб. ССР», 1954, № 2, с. 53 — 54.

88. Әһмәдов Ч. Низами Кәнчәви ирсинин тәдрисинә мүасир методик мүнәсибәт һаггында. — Азәрбајчан мәктәби, 1980, № 7, с. 39—45.

Ахмедов Дж. О современном методическом подходе к изучению наследия Низами.

Журн. «Азәрбајджан мәктәби», 1980, № 7, с. 39 — 45.

89. Ибраһимов З. Низами дөврүнүн ичтиман-сијаси вәзијјәтинә даир. «Низами» алманахы, биринчи китаб. — Б; Азәрнәшр, 1940, с. 5—45.

Ибрагимов З. Об общественно-политическом положении в эпоху Низами. Альманах «Низами», книга I. Баку, Азәрнәшр, 1940. с. 5 — 45.

90. Ибраһимов М. «Лејли вә Мәчнун». Низами Кәнчәви. Лејли вә Мәчнун. — Б; Азәрбајчан «Мәдәни рабитә» чәмијјәти, 1947, с. 5—16.

Ибрагимов М. «Лейли и Меджнун» Низами Гянджеви. Баку, Общество культурных связей Азәрбајджана, 1947, с. 5 — 16.

91. Исмајылов М. Инкилис алимни Низами һаггында. — Әдәбијјат вә инчәсэнәт, 1979, 2 нојабр.

Исмајлов М. Английский ученый о Низами. Газ. «Адабийјат ве инджесенет», 2 нојабря 1979.

92. Исмајылов М. Низами афоризмләр инкилис дилиндә. — Елм вә һәјат, 1979, № 6, с. 16.

Исмајлов М. Афоризмы Низами на английском языке. Журн. «Элм ве хаят» 1979, № 6, с. 16.

93. Исмајылов М. Низаминин илк Ав-

ропа тэдгигатчысы. — Улдуз, 1978, № 7, с. 33—34.

Исмаилов М. Первый европейский исследователь Низами. Журн. «Улдуз», 1978, № 7, с. 33 — 34.

94. Исмаилов М. Низами «Хәмсә»си инкилис мәнбәләриндә.—Мәдәни-маариф иши, 1978, № 1, с. 42—43.

Исмаилов М. «Хәмсе» Низами в английских источниках. Журн. «Медени маариф иши», 1978, № 1, с. 42 — 43.

95. Юсифов Х. Низами лирикасынын сорағында. — Әдәбијјат вә инчәсәнәт, 1966, 15 октјабр.

Юсифов Х. В поисках лирики Низами. Газ. «Адабийят ве индјесенет», 15 окт. 1966.

96. Юсифов Х. Низаминин лирикасы. — Б; Азәрб. ССР ЕА, 1968.

Юсифов Х. Лирика Низами. Баку, изд-во АН Азәрб. ССР, 1968.

97. Кәримов Н. «Лејли вә Мәчнун»ун јени тәрчүмәси. — Баку, 1972, 31 ијул.

Кәримов Г. Новый перевод «Лейли и Меджнун». Газ. «Баку», 31 июля 1972.

98. Кәримов Н. Низами әсәрләри Маргбург китабханасында. — Азәрбајчан кәнчләри, 1967, 15 јанвар.

Кәримов Г. Произведения Низами в Маргбургской библиотеке. Газ. «Азәрбајжан гянджляри», 15 јанв. 1967.

99. Кәримов Н. Низаминин алман тәдгигатчылары. — Улдуз, 1969, № 11, с. 54—57.

Кәримов Г. Немецкие исследователи Низами. Журн. «Улдуз», 1969, № 11, с. 54—57.

100. Көчәрли Ф. Б. Шејх Әбу Мәһәммәд Илјас ибн Јусиф ибн Мүәјјәд Низами.—Азәрбајчан әдәбијјаты, ики чилдә, биринчи чилд, — Б; 1978, с. 129—133.

Кочарли Ф. Б. Шейх Абу Мухаммед Ильяс ибн-Юсиф ибн-Муайяд Низами. Азәрбајджанская литература, в 2 т., т. I. Баку, 1978, с. 129 — 133.

101. Левкијевски Е. В. «Мәхзәнүл-әсрар» әсәри һаггында. — «Низами» алманакы, икинчи китаб. — Азәрнәшр, Б; 1940, с. 146—155.

Левкиевский Е. В. О произведении «Махзан-уль-асрар». Альманах «Низами», книга II. Баку, Азәрнәшр, 1940, с. 146 — 155.

102. Маковелски А. Низаминан. Низаминин дүнјакөрүшләриндәки диалектика үнсүрләри. Азәрб. ССР ЕА Фәлсәфә институтунун әсәрләри. I чилд, 1945, с. 35—36.

Маковельский А. Низаминан. Элементы диалектики в мировоззрении Низами. АН Азәрб. ССР. «Труды» ин-та философии, т. I, 1945, с. 35 — 36.

103. Маковелски А. Низами бир философ кими. Азәрб. ССР ЕА Фәлсәфә Институтунун әсәрләри, II-чи чилд, 1946, с. 26—27.

Маковельский А. Низами как фило-

соф. АН Азерб. ССР. «Труды» ин-та философии, т. XI, 1946, с. 26 — 27.

104. Маковелски А. Низаминин «Искендернаме» поемасы хаггында. — «Низами» алманахы, дөрдүнчү китаб. — Б; 1947, с. 52—63.

Маковельский А. О поэме «Искендернаме» Низами. Альманах «Низами», книга IV. Баку, 1947, с. 52 — 63.

105. Махмудов М. Аристотелин «Поэтика»сы вэ Низами. — Азерб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијјат, дил вә инчәсэнәт серијасы, 1969, № 4, с. 18—31.

Махмудов М. «Поэтика» Аристотеля и Низами. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1969, IV, с. 18 — 31.

106. Мейди Ы. Низаминин севки фәлсәфәси. Вәтән уғрунда, 1942, № 4—5.

Мехти Г. Философия любви Низами. Журн. «Ветен угрунда», 1942, № 4 — 5.

107. Мешшанников И. Мүстәсна тарихи сима. — Коммунист, 1947, 27 сентјабр.

Мещанников И. Необычная историческая личность. Газ. «Коммунист», 27 сент. 1947.

108. Мәммәдов Г. Низами Кәнчәвинин ичтимаи вә сијаси көрүшләри. — Б; Азәрнәшр, 1962.

Мамедов Г. Общественные и политические взгляды Низами Гянджеви. Баку, Азәрнәшр, 1962.

109. Мәммәдов Ә. «Хосров вә Ширин»ин гәдим бир тәрчүмәси. — Әдәбијјат вә инчәсэнәт, 1963, 21 сентјабр.

Мамедов А. Об одном старинном переводе «Хосрова и Ширин». Газ. «Адабийат ве инджесенет», 21 сент. 1963.

110. Мәммәдов К. Низаминин поемаларында зәһмәткеш инсан образлары. — Азәрбајчан муәллими, 1953, 3 декабр.

Мамедов К. Образ труженика в поэмах Низами. Газ. «Азербайджан муәллими», 3 дек. 1953.

111. Мәһәррәмов Т. Низаминин «Лейли вә Мәчнун» вә Әмир Хосровун «Мәчнун вә Лейли» әсәрләри хаггында. — Иран филологијасы мәсәләләри (мәгаләләр мәчмүәси). — Б; 1973, икинчи бурахылыш, с. 80—94.

Магеррамов Т. О поэмах «Лейли и Меджнун» Низами и «Меджнун и Лейли» Амира Хосрова. Вопросы иранской филологии, сб. статей, II изд. Баку, 1973, с. 80 — 94.

112. Мәһәррәмов Т., Һачыјев Ә. Низаминин вәфаты тарихи хаггында. — Баку, 1959, 15 апрел.

Магеррамов Т., Гаджиев А. О дате смерти Низами. Газ. «Баку», 15 апр. 1959.

113. Мир Чәләл. «Једди көзәл»дәки һекајәләр хаггында. — Низами Кәнчәви (мәгаләләр мәчмүәси). — Б; Азәрб. ССР ЕА, 1947.

Мир Джалал. О рассказах в поэме

«Семь красавиц» Низами Гянджеви. Сб. статей. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1947.

114. Мир Чәлал. Низаминин мүсбәт образлары. — Вәтән уғрунда, 1943, № 6, с. 77—92.

Мир Джалал. Положительные образы Низами. Журн. «Ветән уғрунда», 1943, № 6, с. 77 — 92.

115. Мусајев Г. Низаминин рус дилинә тәрчүмә олунмасы тарихиндән. Елм вә һәјат, 1975, № 7, с. 22—23.

Мусаев Г. Об истории перевода Низами на русский язык. Журн. «Элм вә хаят», 1975, № 7, с. 22 — 23.

116. Мусајев Г. Низаминин рус тәдгигатчыларындан бири. — Әдәбијат вә инчәсәнәт, 1974, 2 феврал.

Мусаев Г. Один из русских исследователей Низами. Газ. «Адабийат вә инджесенет», 2 февр. 1974.

117. Мусајев Г. Рус шәргшүнаслары Низами һаггында. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1972, № 3, с. 29—36.

Мусаев Г. Русские востоковеды о Низами. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1972, № 3, с. 29—36.

118. Мустафајев Ч. Кертсенин Низами јарадычылығы илә танышлығы һаггында. — Әдәбијат вә инчәсәнәт, 1959, 27 ијун.

Мустафаев Дж. О знакомстве Герцена с творчеством Низами. Газ. «Адабийат вә инджесенет», 27 июня 1959.

119. Мустафајев Р. Низами эпохасынын архитектура абидәләри. «Низами» алманахы, биринчи китаб. — Б; Азәрнәшр, 1940, с. 46—63.

Мустафаев Г. Архитектурные памятники эпохи Низами. Альманах «Низами», книга I. Баку, Азәрнәшр, 1940, с. 46 — 63.

120. Мубариз Ә. Бөјүк демократ. «Низами» алманахы, үчүнчү китаб. — Б; Азәрнәшр, 1940.

Мубариз А. Великий демократ. Альманах «Низами», книга III, Баку, Азәрнәшр, 1940.

121. Мубариз Ә. Бөјүк халг шаири. — Коммунист, 1947, 16 март.

Мубариз А. Великий народный поэт. Газ. «Коммунист», 6 марта 1947.

122. Мубариз Ә. Бөјүк гуманист. — Ингилаб вә мәдәнијәт, 1947, № 9.

Мубариз А. Великий гуманист. Журн. «Ингилаб вә меденийат», 1947, № 9.

123. Мубариз Ә. Нәван вә Низами. — Коммунист, 1948, 15 мај.

Мубариз А. Навои и Низами. Газ. «Коммунист», 15 мая 1948.

124. Мубариз Ә. Низами вә дөврүмүз. — Б; Азәрнәшр, 1947.

Мубариз А. Низами и наша эпоха. Баку, Азернешр, 1947.

125. Мубариз Э. Низами јарадычылыгында Азербайчан фолклорунун тәсири. — Эдәбијат гәзети, 1938, 24 ијун.

Мубариз А. Азербайджанский фольклор в творчестве Низами. Газ. «Адабийат», 24 июня 1938.

126. Мубариз Э. Низами јарадычылыгында утопик социализм идејалары. — Азербайчан коммунисти, 1940, 13 декабр.

Мубариз А. Идеи утопического социализма в творчестве Низами. Журн. «Азербайджан коммунисти», 13 дек. 1940.

127. Мубариз Э. Низами Кәнчәви. — Азербайчан эдәбијаты тарихи, үч чилдә, I чилд. — Б; Азәрб. ССР ЕА, 1960.

Мубариз А. «Низами Гянджеви». История азербайджанской литературы, в 3-х т., т. I. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1960.

128. Мубариз Э. Низаминин сәнәткарлыг хусусијәтләри. — Эдәбијат вә инчәсәнәт, 1953, 12 декабр.

Мубариз А. Особенности мастерства Низами. Газ. «Адабийат вә индјесенет», 12 дек. 1953.

129. Мубариз Э. Низами ше'р вә шаир һаггында. Эдәбијат гәзети, 1944, 27 ијул.

Мубариз А. Низами о поэзии и поэтах. Газ. «Адабийат», 27 июля 1944.

130. Мубариз Э. «Сирләр хәзинәси»нин әсас гәјәләри. — Азербайчан кәнчләри, 1947, 16 март, 14 мај.

Мубариз А. Основные идеалы «Сокровищницы тайн». Газ. «Азербайджан гянджляри», 16 марта, 14 мая 1947.

131. Нәчәфов М. «Једди көзәл»дә сәнәткар образлары. — Эдәбијат вә инчәсәнәт, 1953, 12 декабр.

Наджафов М. Образы ремесленников в поэме «Семь красавиц». Газ. «Адабийат вә индјесенет», 12 дек. 1953.

132. Низами әсәрләринин әл вариантлары. — Азәрнәшр, Б; 1941.

Рукописные варианты произведений Низами. Баку, Азернешр, 1941.

133. Низами јубилеји үчүн нәшр едилмиш китабларын каталогу. — Б; Азәркитаб, 1941.

Каталог книг, изданных к юбилею Низами. Баку, Азәркитаб, 1941.

134. Низами Кәнчәви вә өзбәк эдәбијјаты. — Эдәбијат гәзети, 1947, 30 ијул.

Низами Гянджеви и узбекская литература. Газ. «Адабийат», 30 июля 1947.

135. Низами Кәнчәви. Гыса мәлумат. — Елм, Б; 1949.

Низами Гянджеви. Краткий обзор. Баку, «Элм», 1949.

136. Низами Кәнчәви. Нәјат вә јарадычылыгы. — Азәрнәшр, Б; 1940.

Низами Гянджеви. Жизнь и творчество. Баку, Азернешр, 1940.

137. Низаминин эсэрлэри гардаш халгла-рын диллэринэ тэрчүмэ олунур. — Револю-сија вэ култура, 1940, № 12, с. 128—129.

Произведения Низами на языках братских народов. Журн. «Революция и культура», 1940, № 12, с. 128 — 129.

138. Низаминин эсэрлэри ермэни дилиндэ. — Эдэбијат гээти, 1941, 9 феврал.

Произведения Низами на армянском языке. Газ. «Адабийат», 3 февр. 1941.

139. Низаминин эсэрлэри күрчү дилиндэ. — Коммунист, 1947, 23 сентјабр.

Произведения Низами на грузинском языке. Газ. «Коммунист», 23 сент. 1947.

140. Низаминин эсэрлэри осетин дилиндэ. — Азербайчан кэнчлэри, 1947, 3 октјабр.

Произведения Низами на осетинском языке. Газ. «Азербайджан гянджляри», 3 окт. 1947.

141. Низаминин «Искэндэрнамэ»си (мүһазирэчилэр үчүн вэсаит). — Б. 1947.

Поэма «Искендер-наме» Низами. Пособие для лекторов. Баку, 1947.

142. Низаминин мүасирлэри. — Азернэшр, Б; 1940.

Современники Низами. Баку, Азернешр. 1940.

143. Низаминин өлмэз поемасы. Баку, 1966, 19 јанвар.

Бессмертная поэма Низами. Газ. «Баку», 19 янв. 1966.

144. Низаминин поемалары рус дилиндэ. — Коммунист, 1941, 15 ијун.

Поэмы Низами на русском языке. Газ. «Коммунист», 15 июня 1941.

145. Низаминин поемалары Украјна дилиндэ. — Кэнч ишчи, 1941, 7 март.

Поэмы Низами на украинском языке. Газ. «Гяндж ишчи», 7 марта 1941.

146. Низаминин поемалары чех дилиндэ. — Коммунист, 1948, 9 октјабр.

Поэмы Низами на чешском языке. Газ. «Коммунист», 9 окт. 1948.

147. Низами, 800. — Б; Азербайчан театр чэмијјэти нэшријјаты, 1947.

Низами, 800. Баку, изд. Азерб. театрально-го общества, 1947.

148. Низами сэнэт һаггында (Мүһазирэчи-лэр үчүн вэсаит). — Б; 1947.

Низами о мастерстве. Пособие для лекторов. Баку, 1947.

149. Ордубади М. С. Бөјүк шапрын јашадыгы мүһит. Эдэбијат гээти, 1947, 27 сентјабр.

Ордубади М. С. Среда великого поэта. Газ. «Адабийат», 27 сент. 1947.

150. Ордубади М. С. Низаминин дөвру вә һәјаты.—Әдәбијат гәзети, 1939, 22 октјабр, 1 ноябр, 10 декабр.

Ордубади М. С. Эпоха Низами и жизнь поэта. Газ. «Адабийат», 22 окт., 1 ноября, 10 дек. 1939.

151. Пашајев С. Низами вә фолклор. — Б; Азәрб. ССР «Билик» чәмијјәти, 1976.

Пашаев С. Низами и фольклор. Баку, общество «Знание», Азерб. ССР, 1976.

152. Полша алиминин Азәрбајчан «сәһифәләри». — Коммунист, 1976, 7 декабр.

Азербайджанские «страницы» польского ученого. Газ. «Коммунист», 7 дек. 1976.

153. Рәфили М. Азәрбајчан әдәбијатында илк роман. — Низами адына Әдәбијат Институтунун әсәрләри, 1946, ч. 1.

Рафили М. Первый роман в азербайджанской литературе. «Труды» ин-та литературы им. Низами, т. I, 1946.

154. Рәфили М. Низами. — Азәрб. СЈИ нәшри, Б; 1939.

Рафили М. Низами. Изд. СЭП Азербайджана. Баку, 1939.

155. Рәфили М. Низами дөврүндә Азәрбајчан. — Әдәбијат гәзети, 1957, 28 јанвар.

Рафили М. Азербайджан в эпоху Низами. Газ. «Адабийат», 28 янв. 1957.

156. Рәһимов Ә. Үч «Хәмсә» мүәллифи. — Баку, 1962, 13 октјабр.

Рагимов А. Автор трех «Хамсе». Газ. «Баку», 13 окт. 1962.

157. Рзајев Н. Низами сурәти Азәрбајчан совет тәсвири сәнәтиндә. «Низами» алманахы, дөрдүнчү китаб. — Азәрнәшр, Б; 1947, с. 206—210.

Рзаев Н. Образ Низами в азербайджанском советском изобразительном искусстве. Альманах «Низами», книга IV. Баку, Азербнәшр, 1947, с. 206 — 210.

158. Рзајев Н. Низами ирси вә Низами әсәрләри. — Әдәбијат вә инчәсәнәт, 1979, 22 ијун.

Рзаев Н. Наследие Низами и произведения Низами. Газ. «Адабийат ве инджесәнет», 22 июня 1979.

159. Сасанијан Ч. Низами «Лејли вә Мәчнун»унун илк елми-тәнгиди мәтнин. — Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри, әдәбијат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1967, № 2.

Сасаниян Ч. Первый научно-критический текст поэмы «Лейли и Меджнун» Низами. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1967, № 2.

160. Сасанијан Ч. Низами «Хәмсә»синин рус дилиндә јени нәшри. — Азәрб. ССР ЕА «Хәбәрләри», әдәбијат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1969, № 3.

Сасаниян Ч. Новое издание «Хамсе» Низами на русском языке. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1969, № 3.

161. Сејидов М. Низами вә ермәни филологијасы. — Низами адына Эдәбијјат вә Дил Институтунун Эсәрләри, IX чилд. — Б. 1957, с. 117—138.

Сеидов М. Низами и армянская филология. «Труды» ин-та литературы и языка им. Низами, т. IX, Баку, 1957, с. 117 — 138.

162. Сәмәдов Ә. Низаминин күрчү дилдә јени нәшри. Эдәбијјат вә инчәсэнәт, 1975, 31 мај.

Самедов А. Новое издание произведения Низами на грузинском языке. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 31 мая 1957.

163. Сәркар оғлу Ә. Франсада «Искәндәрнамә»нин јаранмасы тарихиндән. — Елм вә һәјат, 1973, № 4, с. 31—32.

Саркароғлы А. Об истории появления «Искендер-наме» во Франции. Журн. «Элм ве хаят», 1973, № 4, с. 31 — 32.

164. Султанлы Ә. «Лејли вә Мәчнун» вә Гәрби Авропа эдәбијјаты. — Азәрбајчан мәктәби, 1947, с. 38—46.

Султанлы А. «Лейли и Меджнун» и западноевропейская литература. Журн. «Азәрбајджан мектеби», 1947, с. 38 — 46.

165. Султанлы Ә. «Искәндәрнамә» вә Гәрби Авропа эдәбијјаты, — Эдәбијјат гәзети, 1947, 24 мај.

Султанлы А. «Искендер-наме» и западноевропейская литература. Газ. «Адабийат», 24 мая 1947,

166. Султанов М. Бир даһа Низами Диваны һаггында. — Эдәбијјат вә инчәсэнәт, 1974, 12 октјабр.

Султанов М. Еще раз о Диване Низами. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 12 окт. 1974.

167. Султанов М. Низами Кәнчәвинин диваны. — Баку, 1979, 2 феврал.

Султанов М. Диван Низами Гянджеви. Газ. «Баку», 2 февр. 1979.

168. Телман Г. «Лејли вә Мәчнун»дан «Короғлу»јадәк. — Эдәбијјат вә инчәсэнәт, 1974, 21 сентјабр.

Тельман Г. От «Лейли и Меджнуна» до «Кероглы». Газ. «Адабийат ве инджесенет», 21 сент. 1974.

169. Тихонов Н. Низами. — Эдәбијјат гәзети, 1956, 2 декабр.

Тихонов Н. Низами. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 2 дек. 1956.

170. Тихонов Н. Низами. — Ингилаб вә мәдәнијјәт, 1947, № 9, с. 102—104.

Тихонов Н. Низами. Журн. «Ингилаб ве меденийат», 1947, № 9, с. 102 — 104.

171. Тихонов Н. Низами вә Нәван. — Азәрбајчан мәктәби, 1947, № 4.

Тихонов Н. Низами и Навои. Журн. «Азәрбајджан мектеби», 1947, № 4.

172. Тихонов Н. Низами вә Нәван. — Коммунист, 1947, 22 август.

Тихонов Н. Низами и Навои. Газ. «Коммунист», 22 авг. 1947.

173. Хандан Ч. Ичтимаи фикирларин бəди тəрəннүмчүсү. — Коммунист, 1947, 17 сентјабр.

Хандан Дж. Художественный выразитель общественного мнения. Газ. «Коммунист», 17 сент. 1947.

174. Хандан Ч. Низами və Сејид Əзим Ширвани.—Əдəбијјат гəзети, 1940, 27 сентјабр.

Хандан Дж. Низами и Сеид Азим Ширвани. Газ. «Адабийят ве инджесенет», 27 сент. 1940.

175. Хандан Ч. Низаминин лирик ше'рлəri һаггында. — Коммунист, 1941, 4 апрел.

Хандан Дж. Лирические стихи Низами. Газ. «Коммунист», 4 апр. 1941.

176. Һачыјев А. Низами јарадычылығына мəһəббət. — Азербайчан мұэллими, 1980, 14 нојабр.

Гаджиев А. Любовь к творчеству Низами. Газ. «Азербайджан муэллими», 14 ноябра 1980.

177. Һачыјев Ч. Низаминин лирик ше'рлəri. — Коммунист, 1947, 16 март.

Гаджиев Дж. Лирические стихи Низами. Газ. «Коммунист», 16 марта 1947.

178. Һəбибов Н. Д. Низами сənət və сənəткар һаггында. — «Низами» алманахы, дөр дүнчү китаб.—Азəрнəшр, Б; 1947, с. 193—205.

Гəбибов Н. Д. Низами о мастерстве и художнике. Альманах «Низами», книга IV. Баку, Азəрнəшр, 1947, с. 193—205.

179. Һəsəнов Б., Хəлилов Ə. Низаминин јарадычылығында кимја мотивлəri. — Əдəбијјат və инчəsənət, 1975, 12 ијул.

Гасанов Б., Халилов А. Мотивы химии в творчестве Низами. Газ. «Адабийят ве инджесенет», 12 июля 1975.

180. Һүсејни Ə. Хүсејн Пежман Бəхтијаринин нəшр етдији Низами «Хəмсə»синə даир бəзи гејдлэр. — Азəрб. ССР ЕА Хəбэрлəri, əдəбијјат, дил və инчəsənət серијасы, 1978, № 3, с. 39—44.

Гусейни А. Некоторые примечания по поводу изданного Хусейн Пежманом Бахтияри «Хамсе» Низами. «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1978, № 3, с. 39—44.

181. Һүсејнов Х. Низаминин «Сирлэр хəзинəsi» və Сəнанин «Һəдигətүлһəгајиг»и. Азəрб. ССР ЕА Хəбэрлəri, əдəбијјат, дил və инчəsənət серијасы, 1969, № 4, с. 56—64.

Гусейнов Х. «Сокровищница тайн» Низами и «Хадигат-уль-хакайиг» Санан, «Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1969, № 4, с. 56—64.

182. Чəвадов Ə., Чəһани Г. Низаминин əсэрлəриндəки бир топоним һаггында. Азəрб. ССР ЕА Мə'рузэлəri, XXXV чилд, 1979, с. 91—93.

Джавадов А., Джахани Г. Об одном топониме в произведениях Низами. Доклады АН Азерб. ССР, т. XXXV, 1979, с. 91—93.

183. Ч а һ а н б а х ш Ч. «Дэдэ Горгуд» вэ Низамидэ утопик социализм идејалары. — Вэтэн уғрунда, 1942, № 4—5, с. 109—115.

Д ж а х а н б а х ш Д ж. Деде Коркуд и идеи утопического социализма в произведениях Низами. Журн. «Ветен угрунда», 1942, № 4—5, с. 109—115.

184. Ч а һ а н и Г. Азербайчан эдэбијјатында Низами эн'энэлэри. — Елм, Б; 1979.

Д ж а х а н и Г. Традиции Низами в азербайджанской литературе. Баку, изд-во «Элм», 1979.

185. Ч а һ а н и Г. Тэ'сир Тэбризи вэ Низами эн'энэлэри. Азерб. ССР ЕА Хэбэрлэри, эдэбијјат, дил вэ инчэсэнэт серијасы, 1969, № 4, с. 47—55.

Д ж а х а н и Г. Традиции Таасира Табризи и Низами. Известия АН Азерб. ССР», серия литературы, языка и искусства, 1969, № 4, с. 47—55.

186. Ч э ф э р М. Низаминин фикир дүнјасы (биринчи мэгалэ). — Азербайчан, 1979, № 5, с. 145—164.

Д ж а ф а р М. Мир размышлений Низами. Статья первая. Журн. «Азербайджан», 1979, № 5, с. 145—164.

187. Ч э ф э р М. Низаминин фикир дүнјасы (икинчи мэгалэ). — Азербайчан, 1979, № 6, с. 139—149.

Д ж а ф а р М. Мир размышлений Низами. Статья вторая. Журн. «Азербайджан», 1979, № 6, с. 139 — 149.

188. Ч э ф э р М. Низаминин фикир дүнјасы (үчүнчү мэгалэ). — Азербайчан, 1980, № 8, с. 155—167.

Д ж а ф а р М. Мир размышлений Низами. Статья третья. Журн. «Азербайджан», 1980, № 8, с. 155—167.

189. Ч э ф э р М. Низами һаггында һәгиғәт. — Эдэбијјат вэ инчэсэнэт, 1978, № 51.

Д ж а ф а р М. Истина о Низами. Газ. «Адабийат ве инджесенет», 1978, № 51.

190. Ч э ф э р о в М. Ч. Бөјүк инсанпәрвәр шаир. — Азэрнәшр, Б; 1958.

Д ж а ф а р о в М. Дж. Великий поэт-гуманист. Баку, Азэрнәшр, 1958.

191. Ч э ф э р о в М. Ч. Низами јарадычылығында һуманизм. — Вэтэн уғрунда, 1942, № 3, с. 48—53.

Д ж а ф а р о в М. Дж. Гуманизм в творчестве Низами. Журн. «Ветен угрунда», 1942, № 3, с. 48 — 53.

192. Ч э ф э р о в Ч. Низами вэ вэтәнимиз. — Эдэбијјат гәзети, 1947, 27 сентјабр.

Д ж а ф а р о в Дж. Низами и наша Родина. Газ. «Адабийат», 27 сент. 1947.

193. Ч э ф э р о в Ч. Низами јубилеји. — «Низами» алманахы, дөрдүнчү китаб, — Азэрнәшр, Б; 1947, с. 7—16.

Джафаров Дж. Юбилей Низами. Альманах «Низами», книга IV. Баку, Азернешр, 1947, с. 7 — 16.

194. Шакинжан М. Гёте Низами hağында.—«Низами» алманахы, икинчи китаб.—Азернешр, Б; 1940.

Шагинян М. Гете о Низами. Альманах «Низами», книга II. Баку, Азернешр, 1940.

НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

1. Азаде Р. Поэзия Низами. Призыв к действительности. «Известия АН Азерб. ССР», серия общественных наук, 1973, № 3.

2. Алиев Г. Легенда о Хосрове и Ширин в литературах народов Востока. М., изд-во Восточн. литературы, 1960.

3. Алиев Р. М. Низами. Стихотворения и поэмы. Составление, предисл. (с. 5—41) и примеч. (с. 841—881) Р. Алиева. Л., серия «Библиотека поэта», 1981.

4. Алиев Р. М. Низами Гянджеви. Краткий справочник. Автор очерка «Низами Гянджеви» Р. М. Алиев. Баку, изд-во «Элм», 1979, с. 9—64.

5. Алиев Р. М. Низами. «Лейли и Меджнун». Перевод с фарси П. Антокольского. Предисл. и примеч. Р. Алиева. М., изд-во «Художественная литература», 1957.

6. Алиев Р. М. Низами. Лирика с языка фарси. Предисл. и примеч. Р. Алиева. М., Гослитиздат, 1960, с. 7—15.

7. Алиев Р. М. О проблеме восстановления подлинных текстов Низами. Журн. «Литературный Азербайджан», 1979, № 8, с. 122—130.

8. Алиев Р. М. Проблемы низамиведения. Материалы научной конференции, посвященной проблеме «Азербайджанская культура XI—XII веков и творчество Низами Гянджеви». Баку, изд-во «Элм», 1980, с. 3—6.

8а. Алиева Д. Низами и Грузия. Кн. «Из истории азербайджанско-грузинских литературных связей». Баку, 1958.

9. Араслы Г. Низами Гянджеви. Баку, Азернешр, 1942.

10. Араслы Г. Низами и азербайджанский фольклор. Сб. «Низами Гянджеви». Баку, Азернешр, 1947.

11. Бертельс Е. Э. Великий азербайджанский поэт Низами. Эпоха, жизнь и творчество. Баку, 1940, с. 140.

12. Бертельс Е. Э. Избранные труды. Низами и Физули. М., 1962, с. 554.

13. Бертельс Е. Э. Источники «Лейли и Меджнуна» Низами. «Низами», сб. статей I, Баку, 1940, с. 57—69.

14. Бертельс Е. Э. Как звали первую жену Низами? Академику Владимиру Александровичу Гордлевскому. К его семидесятилетию. Сб. статей. М., 1953, с. 64—66.

15. Бертельс Е. Э. Лейли и Меджнун (история сюжета арабского предания, версия Низами и поэма Навои). «Литература и искусство Узбекистана», кн. I, 1940, с. 61—72.

16. Бертельс Е. Э. Литература эпохи Низами. «Известия АН СССР. Отделение литературы и языка», 1941, № 2, с. 42—57.

17. Бертельс Е. Э. Навои и Низами. «Алишер Навои». Сб. статей под редакцией А. К. Боровкова. М.—Л., 1946, с. 68—92.

18. Бертельс Е. Э. Некоторые задачи изучения творчества Низами. «Низами», сб. статей I, Баку, 1940, с. 3—9.

19. Бертельс Е. Э. Низами. М., 1949, с. 304. (Серия «Жизнь замечательных людей»).

20. Бертельс Е. Э. Низами Гянджеви. Журн. «Литературный Азербайджан», 1939, № 3, с. 60—69; № 5, с. 43—53; № 6, с. 16—20 и 1940, № 2, с. 44—55.

21. Бертельс Е. Э. Низами Гянджеви. Искендер-наме, (ч. I), Шараф-наме. Перевод, предисл. и редакция Е. Э. Бертельса. Баку, 1940, с. 390, с. 1—30.

22. Бертельс Е. Э. Низами Гянджеви. «Семь красавиц». Перевод Р. Ивнева под редакцией Е. Э. Бертельса. Баку, 1947; Баку, 1959. (Второе доп. изд.).

23. Бертельс Е. Э. Низами Гянджеви. «Сокровищница тайн». Сост. научно-критического текста А. А. Ализаде, редактор Е. Э. Бертельс. Предисл. Е. Э. Бертельса. Баку, 1960, с. 11—14.

24. Бертельс Е. Э. Низами Гянджеви. «Хосров и Ширин». Перевод с персидского К. Липскерова, под редакцией Е. Э. Бертель-

са. Предисл. (с. 5—19) и комментарии (с. 503—543) Е. Э. Бертельса. М., 1955.

25. Бертельс Е. Э. Низами Гянджеви. «Шараф-наме». Сост. критического текста А. А. Ализаде, редактор и автор предисловий (на азерб. яз., с. XIII—XVI, на русск. яз., с. XVII—XX) Е. Э. Бертельс. Баку, 1947.

26. Бертельс Е. Э. Низами и его изучение. Журн. «Советское востоковедение», т. I, М.—Л., 1940, с. 95—106.

27. Бертельс Е. Э. Низами и его творчество. Журн. «Дружба народов», кн. 5, 1940, с. 318—327.

28. Бертельс Е. Э. Низами и Навои. «Известия АН СССР. Отделение литературы и языка», 1941, № 2, с. 3—16.

28а. Бертельс Е. Э. Низами и Фирдоуси. «Низами», сб. статей II, Баку, 1940, с. 38—85.

29. Бертельс Е. Э. Низами. Лирика. Под редакцией Е. Э. Бертельса и К. А. Липскерова. Предисл. Е. Э. Бертельса, М., 1947, с. 7—12.

30. Бертельс Е. Э. Низами о художественном творчестве. «Низами», сб. статей III, Баку, 1941, с. 22—61.

31. Бертельс Е. Э. Низами. Пять поэм. Под редакцией Е. Э. Бертельса и В. В. Гольцева. Вступительная статья «Великий поэт азербайджанского народа» (с. 5—25) и комментарии (с. 643—683) Е. Э. Бертельса. М., 1946.

32. Бертельс А. Е. Низами. Пять поэм.

Перевод с фарси. Вступительная статья (с. 5—21) и примеч. (с. 799—861) А. Бертельса. Редакция переводов А. Бертельса и С. Шервинского. М., изд-во «Художественная литература», 1968.

33. Бертельс Е. Э. Низами. «Сокровищница тайн». Перевод с фарси К. Липскерова и С. Шервинского. Под редакцией Е. Э. Бертельса. Предисл. (с. 5—16) и примеч. (с. 217—237) Е. Э. Бертельса.

34. Бертельс Е. Э. Отголоски тематики Низами в английской средневековой поэзии. Сб. статей IV, Баку, 1947, с. 188—193.

35. Бертельс Е. Э. Письмо Хагани. «Низами», сб. статей IV, Баку, 1947, с. 183—187.

36. Бертельс Е. Э. Политические взгляды Низами. «Известия АН СССР. Отделение литературы и языка», 1941, № 2, с. 22—41.

37. Бертельс Е. Э. Поэтика Низами. «Низами Гянджеви. Материалы научной конференции, посвященной жизни и творчеству поэта (3—6 июня 1947 г.)». Баку, 1947, с. 19—25.

38. Бертельс Е. Э. Работа над текстом Низами. «Низами Гянджеви». Сб. статей. Баку, 1947, с. 35—50.

39. Бертельс Е. Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке. Монография. Посвящена «Искендер-наме» Низами. М., 1948, с. 49—77.

40. Бертельс Е. Э. Творческий путь поэта. М., 1956, с. 256.

41. Болдырев А. Н. Два ширванских

поэта — Низами и Хагани. «Памятники эпохи Руставели». Л., изд-во АН СССР, 1938.

42. Болдырев А. Н. Низами. Поэмы и стихотворения. Вступительная статья и примеч. А. Н. Болдырева, Л., изд-во «Сов. писатель», 1960.

43. Брагинский И. С. 12 миниатюр. Изд-во «Художественная литература», 1976.

44. Бунятов З. М. Государство Атабеков Азербайджана (1136—1225). Баку, 1978, с. 249.

45. Гаджиев А. А. Город и горожане в поэмах Низами. «Известия АН Азерб. ССР». Серия литературы, языка и искусства, 1979, № 12.

46. Гаджиев А. А. Ренессанс и поэзия Низами Гянджеви. Баку, изд-во «Элм», 1980, с. 240.

47. Гаджиев А. А. Ренессансный мир идей и образов Низами Гянджеви. Журн. «Литературный Азербайджан», 1979, № 12.

48. Гулизаде М. Ю. Низами Гянджеви. Баку, 1953.

49. Гусейнов Г. О социальных воззрениях Низами. Баку, 1946.

50. Гусейнов Х. Идеино-художественные особенности «Сокровищницы тайн» Низами Гянджеви. Автореферат дис. канд. филол. наук. Баку, 1970.

50а. Заррэ А. Очерк литературы «Ирфана». «Восток». Сб. II. М., 1936.

51. Казиев А. Миниатюры рукописи «Хамсе» Низами. 1539—1543. Баку, АН Азерб. ССР, 1964.

51а. Карьер Мориц. Искусство в связи с общим развитием культуры, идеалы человечества. М., 1874, № III, с. 212—214.

52. Кекелидзе К. Руставели и Низами Гянджеви. Труды Тб. Гос. Ун-та, т. V, 1936.

52а. Кикодзе Г. Шота Руставели и его время. Сб. статей. М. 1939, с. 58—81.

53. Крымский А. Е. История Персии и ее литературы. М., 1900—1906; М., 1912, с. 161—240. Второе доп. изд.

54. Крымский А. Е. Низами и его современники. Монография. Баку, изд-во «Элм», 1981.

55. Крымский А. Е. Низами и его изучение. «Низами Гянджеви». Сб. статей. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1947.

56. Кязимов М. К вопросу о морально-этических взглядах Низами и Амира Хосрова Дехлеви (по вступительным главам поэм «Семь красавиц» и «Восемь райских садов»). ДАН Азерб. ССР, 1979, № 10, с. 76—80.

57. Кязимов М. Образ Бахрама в поэме «Семь красавиц» Низами. «Известия АН Азерб. ССР». Серия литературы, языка и искусства, 1980, № 2, с. 54—65.

58. Кязимов М. Сравнительный анализ поэм «Семь красавиц» Низами Гянджеви и «Восемь райских садов» Амира Хосрова Дехлеви. Автореферат дис. канд. филол. наук. Баку, 1981.

58а. Левкиевский Е. Низами — великий гуманист. Труды Института востоковедения АН СССР, 1939, № 1, с. 173—184.

Статья переиздана в сб. статей «Низами», Баку, 1940, № II, с. 95—102.

58б. Лерх П. Семизвездие на небе персидской поэзии. Журн. «Библиотека для чтения», 1851, т. 105, с. 257—268.

59. Маковельский А. О. Мысли Низами о силе слова и о художественном творчестве. «Низами Гянджеви», сб. статей. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1947.

60. Маковельский А. О. Об азербайджанском обществе XII в. по произведениям Низами Гянджеви. Сб. статей. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1947.

61. Мамедов Ш. Ф. Философские и общественно-политические взгляды Низами. М., 1959.

62. Мустафаев Дж. Философские и этические взгляды и этические воззрения Низами. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1962.

63. Низами Гянджеви. Краткий справочник АН Азерб. ССР. Комис. Низами. Баку, «Элм», 1979.

64. Низами Гянджеви. Материалы научной конференции, посвященной жизни и творчеству поэта (3—6 июня 1947). Баку, 1947.

65. Низами Гянджеви. Сборник статей. Баку, изд-во АН Азерб. ССР.

66. Низами. Сборник. 1—4. Баку, Азернешр, 1940—1947.

67. Низами. Исследования и статьи. Под ред. С. Вургуна. Баку, Азернешр, 1947.

67а. О походе Руссов против Барды. Соч. персидского поэта Низами. На персидском

языке и с введением на латинском. Издано Франциском Эрдманом... в Казани. 1826 г. Переложение с латинского В. Оболенского. Журн. «Северный архив», 1828, № IX, с. 1—49.

68. Рафили М. Низами. Жизнь и творчество. Баку, 1939.

69. Рафили М. Первый роман в азербайджанской литературе. Баку, 1946.

70. Рипка Я. История персидской и таджикской литератур. М., изд-во «Прогресс», 1970.

71. Рустамова А. Поступь столетий. Баку, «Гянджлик», 1977.

72. Сасаниян Ч. Поэма «Лейли и Меджнун» Низами. Автореферат дис. канд. филол. наук. Баку, 1970.

73. Султанлы А. «Искендер-наме» и западноевропейская литература. «Низами Гянджеви», сб. статей. Баку, изд-во АН Азерб. ССР, 1947.

74. Фараджев А. С. Эпоха и социально-экономические воззрения Низами Гянджеви. Баку, 1957.

75. Хагани, Низами, Руставели. М.—Л., изд-во АН СССР, 1935.

76. Чайкин К. И. Хагани, Низами, Руставели. Сб. I, под редакцией К. И. Чайкина. М.—Л., 1935.

77. Шагинян М. Низами Гянджеви. Семнадцать рассказов из поэмы «Сокровищница тайн». Перевод, примеч., предисл. М. Шагинян.

78. Шагинян М. Этюды о Низами. Ереван, изд-во АН Арм. ССР, 1935.

НА ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Барамидзе А. Идея дружбы народов по поэмам Низами Гянджеви и Шота Руставели. Сб. «Литературули дзиебани» («Литературные изыскания»). Изд-во АН Груз. ССР, X, 1956.

2. Барамидзе А. Низами. Журн. «Мнатоби», 1974, № 9.

3. Барамидзе А. О грузинских версиях «Хосрова и Ширин». Сб. «Литературули дзиебани», I, 1943.

4. Кекелидзе К. Руставели и Низами Гянджеви. Кн. «Этюды из истории древнегрузинской литературы», т. VIII, Тбилиси, 1962.

5. Кекелидзе К. К уяснению одной части из «Искендер-наме» Низами Гянджеви. Известия Института рукописей им. К. Кекелидзе, т. IV, Тбилиси, 1962.

6. Кекелидзе К. Грузинская версия романа «Хосров и Ширин». Журн. «Чвени мцениереба» («Наша наука»), 1926, № 17—18.

7. Кобидзе Д. Ю. Н. Марр о Низами Гянджеви. Журн. «Сабджота хеловнеба», 1940, № 1.

8. Кобидзе Д. Низами Гянджеви. Газ. «Литературули Сакартвело» («Литературная Грузия»), 14 янв. 1940.

9. Кобидзе Д. Из грузино-персидских литературных связей. К вопросу о взаимоотношениях Руставели и Низами. Сб. «Литературули дзиебани», III, 1947.

10. Гвахария А. Низами и Грузия. Журн. «Мнатоби», 1953, № 12.

11. Гвахария А. Хагани, Низами, Руставели. Тбилиси, 1966.

12. Пагава К. Низами. Серия «Жизнь замечательных людей». Тбилиси, 1964.

НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Агаян Е. Великий певец Востока. Газ. «Советакан Айастан», 28 сент. 1947.

2. Агаян Е. Низами Гянджеви. Журн. «Советакан Айастан», 1947, № 9.

3. Агаян Е. Низами Гянджеви. Ереван, 1948.

4. Агасян В. Посвящение «Низами Гянджеви». Журн. «Хорурдаин грог», 1940, № 7.

5. Антонян Г. Темы Низами в армянской литературе. Журн. «Хорурдаин грог», 1940, № 7.

6. Антонян Г. Низами и армянская литература. Баку, 1947.

7. Арустамов А. Низами Гянджеви. Журн. «Айастан ашхадаворухи», 1940, № 2.

8. Аршаруни А. Низами и Саят Нова. Журн. «Советакан грог», 1941, № 1.

9. Веспер М. Произведения Низами на армянском языке. Газ. «Советакан Айастан», 15 авг. 1947.

10. Гаринян А. Творческий путь Низами. Газ. «Гракан терт», 24 сент. 1947.

11. Горганян К. Низами Гянджеви. Газ. «Советакан Врастан», 15 окт. 1940.

12. Дарбни А. Мудрый садовник (Ле-

генда о Низами). Журн. «Хорурдаин грог», 1940, № 7.

13. Демирчян Д. Великий гуманист. Газ. «Советакан Айастан», 21 сент. 1947.

14. Исаакян А. Бессмертный поэт. Газ. «Советакан Айастан», 28 сент. 1947.

15. Исаакян А. Низами Гянджеви. Газ. «Гракан терт», 24 сент. 1947.

16. Зорьян С. Гений азербайджанского народа. Газ. «Коммунист», 27 сент. 1947.

17. Зарьян Н. Великий азербайджанский поэт. Газ. «Авангард», 27 сент. 1947.

18. Севунц Г. Низами об Армении. Газ. «Гракан терт», 30 июня 1941.

19. Севунц Г. Поэма «Хосров и Ширин» Низами. Газ. «Гракан терт», 16 сент. 1947.

20. Цатурян А. Женские образы в произведениях Низами. Газ. «Коммунист», 9 дек. 1940.

21. Цатурян А. Жизнь Низами. Газ. «Коммунист», 12 мая 1940.

22. Цатурян А. Два великих современника Низами. Газ. «Коммунист», 1 ноября 1939.

23. Шагинян М. Низами Гянджеви. Журн. «Хорурдаин граканутюн», 1940, № 4—5.

НА УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Венгров Л. Великий певец Азербайджана. «Литературная газета», 18 сент. 1947.

2. Эюбов Т. Низами. Журн. «Днипро» («Днепр»), 1957, № 1.

3. Шаховский С. Низами Гянджеви. Журн. «Жовтень» («Октябрь»), 1953, № 12, с. 105—108.

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

1. Факторович Д. Великий поэт азербайджанского народа. Газ. «Звезда» («Звезда»), 21 сент. 1947.

2. Макайонов А. Низами Гянджеви. Газ. «Литература и мастацва», 11 апр. 1939.

3. Перкин Н. Низами (800 лет со дня рождения великого азербайджанского поэта). «Советская Белоруссия», 21 сент. 1947.

4. Явсеевич Д. Низами Гянджеви. «Литература и мастацва» («Литература и искусство»), 20 сент. 1947.

НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Ахмедов И. Об «Искендер-наме». Газ. «Укитачылар газетасы», 24 сент. 1947.

2. Араслы Г. Навои и Узбекистан. Газ. «Кызыл Узбекистан», 25 окт. 1948.

3. Гафур Гулям. Великий азербайджанский поэт. Газ. «Кызыл Узбекистан», 15 дек. 1953.

4. Хамид Гулям. Абади дустлуг. «Кызыл Узбекистан», 15 дек. 1953.

5. Навои о Низами. Газ. «Укитачылар газетасы», 24 ноября 1947.

6. Захидов В. Великий азербайджан-

ский поэт и мыслитель. Известия АН Узбекской ССР, 1947, № 4.

7. Шейзаде М. Бессмертный поэт Азербайджана. Газ. «Кызыл Узбекистан», 23 сент. 1947.

8. Утаева Ш. Великий азербайджанский поэт. Журн. «Йош куч», 1940, № 12.

НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Аманзаде Р. Великий поэт и мыслитель. Газ. «Таджикистани Сорх», 15 дек. 1953.

2. Араслы Г. Отец азербайджанской литературы (О Низами). Журн. «Ба рахи Ленин» («Путь Ленина»), 1940, № 7, 8.

3. Деханти А. О «Лейли и Меджнуне». Газ. «Таджикистани Сорх», 26 сент. 1947.

4. Сирус И. Низами (стих.). Газ. «Таджикистани Сорх», 27 сент. 1947.

5. Джавхаризада С. Пять сокровищ (стих.). Газ. «Таджикистани Сорх», 27 сент. 1947.

НА ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Араслы Г. Жизнь и творчество Низами. Журн. «Совет едебийяты», 1947, № 8.

2. Кекелов А. Низами и туркменская литература. Журн. «Совет едебийяты», 1947, № 8.

3. Кекелов А. Великий поэт азербайджанского народа. Газ. «Совет Туркменистаны», 27 сент. 1947.

НА КИРГИЗСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Токамбаев А. Великий Низами. Газ. «Кызыл Киргизстан» («Красная Киргизия»), 20 сент. 1947.
2. Акаев К. Низами (стих.) «Советская Киргизия», 30 сент. 1947.

НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Нуркатов А. Певец справедливости и гуманизма (о Низами). Журн. «Адабийят жене искусство» («Литература и искусство»), 1953, № 12.

НА ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Исхак Э. Великий азербайджанский поэт. Газ. «Кызыл Татарыстан», 21 сент. 1947.

НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ

НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Arberry A. J. Classical persian literature. London, 1958.
Арбери А. Дж. Классическая персидская литература. Лондон, 1958.
2. Arberry A. J. Poems of a persian sufi. Cambridge, 1937.
Арбери А. Дж. Стихи персидского суфия. Кембридж, 1937.
3. Bowen John Charles Ed. Poems from the Persian. Philadelphia, 1964.
Боуэн Джон Чарльз Эд. Стихи с персидского. Филадельфия, 1964.
4. Browne E. G. A Literary History of Persia. London, 1906.
Браун Э. Г. История персидской литературы. Лондон, 1906.
5. The Cambridge History of Iran. Ed. by W. B. Fisher. London, 1968, v. 5, pp. 568—584.

Кембриджская история Ирана. Издана У. Б. Фишером. Т. 5, с. 568—584. Лондон, 1968.

6. Chelkowski Peter J. Mirror of the invisible world; tales from the Khamseh of Nizami adapted and translated by P. Chelkowski with an essay by Priscilla P. Soucek, foreword by Richard Ettinghausen. New York, 1975.

Челковски Питер Дж. Зеркало невидимого мира (сказки из «Хамсе» Низами, переведенные П. Челковским). Вступительная статья П. Соусек, введение Ричарда Эттингаузена. Нью-Йорк, 1975.

7. Critical Essays on Nizami and Khusro by Persian Students. Aligarh: Muslim University, 1931.

Критические статьи О Низами и Хосрове, написанные персидскими студентами. Алигарх, Мусульманский Университет, 1931.

8. Englestein David. 1000 years of verses for the heart and mind. "Daily World", New York, v. XI, № 22, 19 october 1978.

Энглстейн Давид. 1000 лет стихов для сердца и ума. «Дейли уорлд», Нью-Йорк, т. XI, № 22, 19 окт. 1978, с. 20.

9. Houtsma M. Th. Some remarks on the divan of Nizami "Ajab-nama, a volume of Oriental studies presented to E. G. Browne". Cambridge, 1922, pp. 224 — 227.

Хоутсма М. Т. Несколько заметок о ди-

ване Низами. «Аджаб-наме: сборник статей по востоку, посвященный Э. Г. Брауну». Кембридж, 1922, с. 224—227.

10. W. Jones. A Grammar of the Persian Language. Calcutta, 1775.

Джонс У. Грамматика персидского языка. Калькутта, 1975.

11. W. Jones. Works. V. VI, p. 454. London, 1799.

Джонс У. Произведения. Т. VI, с. 454. Лондон, 1799.

12. Laurence Binyon. The poems of Nizami. London, 1928.

Лоуренс Биньон. Стихи Низами. Лондон, 1928.

13. Levy R. Persian literature. London, Oxford University, Press, 1923.

Левин Р. Персидская литература. Лондон, Оксфордский университет, 1923.

14. Malcolm John. History of Persia. London, 1815, vol. II, chap. 24.

Малькольм Джон. История Персии. Лондон, 1815, т. II, гл. 24.

15. Modi Jivanji Jamshedji. The date of the death of Nizami. J. B. R. A. S., 1907, v. LX — LXII, pp. 143 — 150.

Моди Дж. Дж. Дата смерти Низами. Ж.Б.К.А.О. 1907, № LX—LXII, с. 143—150.

16. Ousley John. Biographical notices of persian poets. London, 1846.

Оузли Г. Биографические заметки о персидских поэтах. Лондон, 1846.

17. "Painting in Islam" by sir Thomas W. W. Arnold. New York, 1965, pp. 82—83, 121.

Томас В. В. Арнольд. Живопись в исламе. Нью-Йорк, 1965, с. 82—83, 121.

18. Remy Arthur F. The influence of India and Persia on the poetry of Germany. New York, AMS press, 1966.

Реми Артур Ф. Влияние Индии и Персии на поэзию Германии. Нью-Йорк, 1966.

19. Rieu Ch. Catalogue of the Persian manuscripts in the British museum. V. II, p. 565. London, 1881.

Рио Ш. Каталог персидских рукописей в Британском музее. Т. II, с. 565. Лондон, 1881.

20. Rieu Ch. Supplement to the catalogue of the Persian manuscripts. London, 1895, pp. 154—157.

Рио Ш. Дополнение к каталогу персидских рукописей. Лондон, 1895, с. 154—157.

21. Rousseau S. The flowers of persian literature. London, 1801, p. 23.

Руссо С. Цветы персидской литературы. Лондон, 1801, с. 23.

22. Robinson S. Persian Poetry. London, 1883, pp. 105—238.

Робинсон С. Персидская поэзия. Лондон, 1883, с. 105—238.

23. Rypka J. Nizami. New Orient, 1961. 4, pp. 111—115.

Рипка Я. Низами. Нью-Ориент, 1961, 4, с. 111—115.

24. Sachau E., Etthe H. Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Library. Part I. Oxford, 1889.

Сашо Е., Эте Х. Каталог персидских, индийских и пушту рукописей в Бодлеанской библиотеке. Ч. I. Оксфорд, 1889.

25. Priscilla P. Soucek. Farhad and taq-i Bustan. The Growth of a Legend in "Studies in Art and Literature of the Near East" (in honor of Richard Ettinghausen) pp. 27—52. University of Michigan, 1974.

Присцилла П. Соусек. Фархад и Таки Бустан. Распространение легенды в сб. «Статьи по искусству и литературе Ближнего Востока» (в честь Р. Эттингаузена). Мичиган, 1974, с. 37—52.

26. Mino S. Southgate. Portrait of Alexander in Persian Alexander Romances of the Islamic era. Journal of American Oriental Society, с. 97, № 3, 1977, pp. 278—284.

Мино С. Саутгейт. Портрет Александра в персидских поэмах об Александре мусульманской эры. Журнал американского Восточного общества, 1977, т. 97, № 3, с. 278—284.

27. Sprenger A. A catalogue of the

manuscripts of the king Oudh. Calcutta, 1854, pp. 519 — 521.

Шпренгер А. Каталог рукописей короля княжества Оуд. Калькутта, 1854, с. 519—521.

28. Titley N. M. A 14 century Nizami Manuscript in Teheran. "Kunst des Orients", VII, Wiesbaden, 1972, pp. 120 — 125.

Титлей Н. М. Рукопись Низами XIV века в Тегеране. «Кюнст дес Ориентс», VII, Висбаден, 1972, с. 120—125.

29. Yohannan J. Persian literature in England and America Delmar, New York, Caravan Books, 1977.

Иоханан Я. Персидская литература в Англии и Америке. Нью-Йорк, 1977.

НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

1. Bacher W. Nizam's Leben und Werke. Leipzig, 1871.

Бахер В. Жизнь и произведения Низами. Лейпциг, 1871.

2. Carriere Moritz. Die Kunst. Leipzig, 1863, s. 212 — 214.

Карьер Мориц. Искусство. Лейпциг, 1863, с. 212—214.

3. Erdmann F. Die Schone vom Schlosse. Kasan, 1832.

Эрдман Ф. Красавица Дворца. Казань, 1832.

4. Ette H. Neupersische Literatur. Bd. 2, 1896 — 1904, s. 241 — 244.

Эте Х. Новоперсидская литература. Т. 2, 1896—1904, с. 241—244.

5. Hammer I. Geschichte der schonen Redekunste Persien. Wien, 1818.

Хаммер Ю. История персидской изящной словесности. Вена, 1818.

6. Horn P. Geschichte der persischen Literatur. Leipzig, 1901.

Хорн П. История персидской литературы. Лейпциг, 1901.

7. Goethe West-Ostlicher Divan. Her. Cotta. v. XXX, s. 230.

Гете. Западно-Восточный Диван. Изд. Котта, т. XXX. с. 230.

8. Flügel A. Persische Literatur. Berlin, 1842, v. XVII, s. 487 — 501.

Флюгель А. Персидская литература. Берлин, 1842, т. XVII, с. 487—501.

9. Jacob J. Iskenders Warägerfeldzug. Ein iranischer Heldensang des Mittelalters aus Nizami's Iskendername im Auszug metrisch nachgebildet. Glückstadt, S. a.

Якоб Я. Походы Искендера. Иранская героическая песня, извлеченная из книги Низами об Александре. Глюкштадт.

10. Linde G. Musik und poesie. Leipzig, 1971.

Линде Г. Музыка и поэзия. Лейпциг, 1971.

11. Nöldieke Th. Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans. DWAW. Bd. 38, 1890, s. 1 — 56.

Нольдеке Т. История развития романов об Александре. ДВАВ, ч. 38, 1890, с. 1—56.

12. Pertsch W. Verzeichniss der persischen Handschriften der kgl. Bibliothek zu Berlin. Berlin, 1888, № 691.

Печ В. Собрание персидских рукописей в Берлинской библиотеке. Берлин, 1888, № 691.

13. Ritter H. Über die Bildersprache Nizamis. Berlin—Leipzig, 1927.

Риттер Х. Для картин к произведениям Низами. Берлин — Лейпциг, 1927.

14. Rypka J. Neue streiflichter auf die persische Metapher. "Orientalische Zeitung", 1928, p. 2, s. 941 — 952.

Рипка Я. Новое о персидской метафоре. «Ориенталише цайтунг», 1928, т. II, с. 941—952.

15. Rypka J. Iranische Literaturgeschichte. Leipzig, 1939, p. 201 — 205.

Рипка Я. История иранской литературы. Лейпциг, 1939, с. 201—215.

16. Rukkert F. Alexanderbuch. Nuremberg, 1824.

Рюккерт Ф. Книга об Александре. Нюрнберг, 1824.

17. Spiegel F. Die Alexandersage bei den Orientalen. Leipzig, 1851.

Шпигель Ф. Рассказы об Александре на Востоке. Лейпциг, 1851.

НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Barbier de Meynard. La poesie en Perse. Paris. Ernest Leroux, 1877.

Барбье де Мейнар. Поэзия в Персии. Париж, 1877.

2. David Jules. Orient. Traduction et imitation de poesies arabes et persanes. Paris, 1884.

Давид Жюль. Восток. Перевод и подражание арабским и персидским поэтам. Париж, 1884.

3. D'Herbelot M. Bibliotheque orientale ou Dictionnaire Universel Paris. Compagnie des Librairies 1697.

Д'Эрбло М. Восточная библиотека, или Универсальный словарь. Париж, 1697.

4. Frilley G. La Perse litteraire. Paris: Louis Michaud. S. a., 1909, (Anthologie des Chef-d'oeuvres classiques de toutes les epoques et de tous les pays).

Фриллей Г. Литературная Персия. (Антология шедевров классики всех эпох и всех стран). Париж, 1909.

5. Gaultier (E). Essai sur la litterature persane. Paris, 1823.

Голтье Э. Статьи по персидской литературе. Париж, 1823.

6. Jilhet-Damitte. Esquisse sur la littérature persane, les poètes iraniens, les principaux écrivains actuels de la Perse. Paris, 1865.

Жиллет-Дамит. Эскизы по персидской литературе. Иранские поэты, основные писатели Персии. Париж, 1865.

7. Mohl. Le livre des Rois. Paris, 1838 et. 1878, p. 82 — 84 et p. 90.

Моол Ж. Книга Царей. Париж, 1838 и 1878, с. 82—84 и 90.

8. Patris Rene. La Guirlande de l'Iran. Poemes de Firdousi, Nizami, Omar Kheyyam, Saadit, Hafiz. Paris, 1948.

Патрис Рене. Гирлянда Ирана. Стихи Фирдоуси, Низами, Омара Хайяма, Саади и Хафиза. Париж, 1948.

9. Ross Denison. La prose persane, la poésie persane. Paris, 1933.

Росс Денисон. Персидская проза, персидская поэзия. Париж, 1933.

10. Rousseau A. Parnasse oriental. Algérie, 1841, p. 150 — 153.

Руссо А. Восточный Парнас. Алжир, 1841, с. 150—153.

11. Schefer Charles. Chrestomathie persane. Amsterdam, APA Press, 1976.

Шефер Чарльз. Персидская хрестоматия. Амстердам, 1976.

348

12. Silvester de Sassy. Histoire des Poetes par Doulaschah. Paris, 1798—99. Notices et extraites.

Сильвестр де Саси. История поэтов Доулатшаха. Париж, 1798—1799.

13. Stchoukine Ivan. Une Khamseh de Nizami de la fin du regne de Shah Rokh Arts Asiatiques XVIII. Paris, 1968, p. 45 — 50.

Щукин И. «Хамсе» Низами конца правления Шахруха. Артс Азиатик XVIII. Париж, 1868, с. 45—50.

14. Stchoukine Ivan. Les peintures des manuscrits de la "Khamseh" de Nizami au Topkapi Sarayi Muzesi d'Istanbul. Paris, 1977.

Щукин И. Миниатюры к рукописям «Хамсе» в музее Топкапи Сарая. Париж, 1977.

15. Wisniewska-Pisowiczowa. Quelques remarques sur l'art de Nizami dans son poeme Haft Paikar, "Folia Orientalia". 1973, № XIV, p. 189 — 206.

Вишневска-Писовичова. Несколько заметок об искусстве Низами в его поэме «Хафт Пейкар». «Фолла Ориенталиа», 1973, № 14, с. 189—206.

16. Waring Scott. Voyages en Perse. Paris, 1813, vol. III.

Уоринг Скотт. Путешествие в Персию. Париж, 1813, т. 3.

НА ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Gabriely. Storia della litterature persiana. Roma, 1957.

Габриэли. История персидской литературы. Рим, 1957.

2. Pogliaro-Bausani. Storia della letteratura persiana. Roma, 1960.

Польяро-Баузани. История персидской литературы. Рим, 1960.

3. Piemontese Angelo Michell. Storia della litteratura persiana. Roma, 1972.

Пьемонтезе Анжело. История персидской литературы. Рим, 1972.

4. Pidzzi. Storia della poesia persiana I—II. Torino, 1894.

Пицци. История персидской поэзии. Т. I—II. Турин, 1894, с. 1—217; I. II. 178.

5. Scarcia. Storia della litteratura persiana. Roma, 1960.

Скарсиа. История персидской литературы. Рим, 1962.

НА ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Bielański Jozef. Miniatura iranska. "Przegląd Orientalistyczny". 1957, № 1.

Белявски Ю. Иранская миниатюра. «Восточное обозрение», 1957, № 1.

2. „Hamse” Nizamiego. Strona z rękopisu. "Przegląd Orientalistyczny". 1957, tablica № 5.

«Хамсе» Низами. Страница из рукописи. «Восточное обозрение», 1957, табл. V.

3. Majewska Barbara. Kategorie estetyczne w poezji Perskiej okresu klasycznego. "Przegląd Orientalistyczny". 1965, № 2.

Маевска Б. Эстетические категории в персидской поэзии классического периода. «Восточное обозрение», 1965, № 2.

4. Majewska Barbara. Nizami z Gandzy. "Przegląd Orientalistyczny", 1977, № 1.

Маевска Б. Низами из Гянджи. «Восточное обозрение», 1977, № 1.

5. Zajączkowski Ananiasz. Katalog rękopisów tureckich i perskich. Warszawa, PWN, 1967.

Зайончковски А. Каталог турецких и персидских рукописей. Варшава, 1967.

6. Zajączkowski Ananiasz. Najstarsza wersja turecka Husräv -u- Širîn Qutba. Warszawa, 1958.

Зайончковски А. Старейший турецкий перевод «Хосрова и Шприн» Кутба. Варшава, 1958.

7. Zajączkowski Ananiasz. Najstarsza wersja turecka Husräv -u- Širîn Qutba. Czesc III. Słownik. Warszawa, PAN, 1961.

Зайончковски А. Старейший турецкий

перевод «Хосрова и Ширин» Кутба. Часть III. Словарь. Варшава, 1961.

8. Zajączkowski Ananiasz. Nizami, mistrz eposu romantycznego. "Odrodzenie", 1947, № 42.

Зайончковски А. Низами — мастер романтического эпоса. «Возрождение», 1947, № 2.

9. Zajączkowski Ananiasz. Opisy załoby ("jas") w tureckiej wersji poematu HŞ ze Złotej Ordy. "Rocznik Orientalistyczny". 1957, t. XXI.

Зайончковски А. Описание траура («яс») в турецком переводе поэмы «Хосров и Ширин» из Золотой Орды. «Восточный ежегодник», 1957, т. XXI.

10. Zajączkowski Ananiasz. O przysłowiach tureckich i azerbajdżańskich. "Przegląd Orientalistyczny". 1957, № 4.

Зайончковски А. О турецких и азербайджанских пословицах. «Восточное обозрение», 1957, № 4.

11. Zajączkowski Ananiasz. Poemat irański Husrev -u- Şirin w wersji osmańsko-tureckiej Seyhi. "Prace Orientalistyczne PAN" 2, 1963, t. XIII.

Зайончковски А. Иранская поэма «Хосров и Ширин» в османско-турецком переводе Шейхи. «Восточные труды ПАН», 1963, т. XIII.

12. Zajączkowski Ananiasz. Stu-

dia nad stylistyką i poetyką tureckiej wersji Husrāv -u- Şirin Qutba, I. Powtarzanie zwrotów stylistycznych. "Rocznik Orientalistyczny". 1961, t. XXV, № 1.

Зайончковски А. Изучение стилистики и поэтики турецкого перевода «Хосрова и Ширин» Кутба. I. Повторение стилистических оборотов. «Восточный ежегодник», 1961, т. XXV, № 1.

13. Zajączkowski Ananiasz. Studia nad stylistyką i poetyką tureckiej wersji Husrāv -u- Şirin Qutba, II. Paralelizm w obrazowaniu a układ dwudzielny wiersza. "Rocznik Orientalistyczny". 1963, t. XXVII, № 1.

Зайончковски А. Изучение стилистики и поэтики турецкого перевода. «Хосров и Ширин» Кутба, II. Параллелизм в образовании стиха. «Восточный ежегодник», 1963, т. XXVII, № 1.

14. Zajączkowski Ananiasz. Zabytek językowy ze Złotej Ordy HŞ Qutba. "Rocznik Orientalistyczny". 1954, t. XIX.

Зайончковски А. Языковой памятник из Золотой Орды — «Хосров и Ширин» Кутба. «Восточный ежегодник», 1954, т. XIX.

15. Zajączkowski Ananiasz. B. N. Zachoder—garść wspomnień. "Przegląd Orientalistyczny", 1960, № 2.

Зайончковски А. Б. Н. Заходер. Горсть воспоминаний. «Восточное обозрение», 1960, № 2.

16. Zajaczkowski Ananiasz. Ze studiów nad twórczością Nizamiiego a folklorem tureckim, I. Przysłowia tureckie w HS (w perskim oryginale i wersji ziotoordowej Qutba). "Sprawozdania z prac Wydziału I PAN". 1957, № 1.

Зайончковски А. Из исследований творчества Низами и турецкого фольклора, I. Турецкие пословицы в «Хосрове и Ширин» (в персидском оригинале и Золотоордынском переводе Кутба). «Отчеты трудов I отдела ПАН», 1957, № 1.

НА ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

1. Buchanec J. Nizami Gjanzevi—basnik azerbajdzanskeho ľudu. "Kultura i Zivot". 1954, № 8.

Буханец И. Низами Гянджеви — поэт азербайджанского народа. «Культура и жизнь», 1954, № 8.

2. Dejiny perske a tadzicke literatury. Za redakce akad. J. Rypka. Praha, 1956.

История персидской и таджикской литературы. Под редакцией акад. Я. Рипки. Прага, 1956.

3. Dejiny svetovej literatury. T. II.. Bratislava, 1963.

История мировой литературы. Т. II. Братислава, 1963.

4. Nizami. "Archiv Orientalni", 1967, № 35.

Низами. «Восточный архив», 1967, № 35.

5. Rypka Joanni. Svitani nad Nizami. "Novy Orient". 1949, № 10.

Рипка Я. Рассвет над Низами. «Новый Восток», 1949, № 10.

НА БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

1. В кн. «Кратка Българска енциклопедия» («Краткая Болгарская энциклопедия», т. 3.

НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

۱. گنجینه گنجوی یا دفتر هفتم حکیم نظامی گنجوی سخن سالار شعرای عراق متمثل بر شرح حال کامل نظامی و فرهنگ لغات و کنایات . . . — یادگار و ارمغان وحید دستگردی تهران ۱۳۱۷

Сокровищница Гянджеви, или седьмая книга мудреца Низами Гянджеви — предводителя поэтов Ирака-Аджама. Включает полную биографию Низами, словарь лексики и метафор. «Армаган Вахида Дастгирди». Тегеран, 1939.

۲. محمدعلی تربیت. دانشمندان آذربایجان. تهران ۱۳۱۷

Мохаммед Али Гарбнят. Ученые Азербайджана. Тегеран, 1937.

۳. شعر العجم. حصه سوم . . . از شبلی نعمانی . . . لامور. ۱۹۲۴

Шибли Нумани. Поэзия Аджама. Часть 3. Лахор, 1924.

۴. بدیع الزمان بشرویه خراسانی فروزانفر - سخن و سخنوران جلد ۲، تهران ۱۳۱۲

Бади-уз-Заман Башрави Хорасани Фарузанфар. Слово и поэты. Том 2. Тегеран, 1934.

۵. سعید نفیسی. حکیم نظامی گنجوی. مجله ارمغان. سال پنجم.

Саид Нафиси. Мудрец Низами Гянджеви. Журн. «Армаган». Вып. 5.

۶. ذبیح الله صفا. تاریخ ادبیات در ایران، جلد دوم. تهران، ۱۳۲۷

Забихулла Сафа. История литературы в Иране. Том 2. Тегеран, 1958.

۷. تحلیل هفت پیکر نظامی گنجوی. نگارش دکتر محمد معین تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۲۸

Мохаммед Моин. Анализ «Семи красавиц». Публикация Тегеранского университета. Тегеран, 1959.

۸. نظامی شاعر و داستانسرای، تالیف دکتر علی اکبر ثوابی. تهران، از انتشارات کتابخانه این سینا، ۱۳۲۴.

Али Акбар Шахаби. Низами. Поэт и слагатель поэм. Издательство библиотеки Ибн Сины. Тегеран, 1955.

۹. دیوان قصائد و غزلیات نظامی گنجوی. شامل شرح احوال و آثار نظامی بامقدمه و حواشی و فهرست اعلام و تصحیح و

مقابله از روی بیست و هشت نسخه چاپی و قدیمترین نسخه های خطی موجود در دنیا بکوشش استاد سعید نفیسی، تهران، ۱۳۲۸

Диван касыд и газелей Низами Гянджеви, содержащий биографию и комментарии сочинений Низами. С предисловием, примечаниями и указателем собственных имен. Издание осуществлено на основе 28 печатных изданий и старейших списков рукописей, хранящихся в фондах и библиотеках мира. Подготовлено Саидом Нафиси. Тегеран, 1959. -

۱۰. سعید نفیسی. تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی. تهران، ۱۹۴۴، ص. ۱۰۴ - ۱۰۶

Саид Нафиси. История поэзии и прозы в Иране и на персидском языке. Тегеран, 1965, с. 104—106.

۱۱. دهخدا. لغتنامه شماره مسلسل ۱۳۴، حرف ن، تهران، ۱۳۴۶، ص. ۶۰۰ - ۶۰۱

Деххода. «Лугат-наме». № 134, буква «Н». Тегеран, 1969, с. 600—601.

НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

1. Ahmed Ateş. Arab, Fars ve Türk edebiyatlarında Leila ve Meçnun hikajesi Türk dilinde, ç IX, 1960.

Ахмед Атеш. Повесть о Лейли и Меджнуне в арабской, персидской и турецкой литературах. Журн. «Тюрк дили» («Турецкий язык»), т. IX. 1960,

2. Ahmed A. Istanbul kütüphanelerinde Farsça menzum eserler, İstanbul, 1968, I c, s. 65—77.

Ахмед Атеш. Персидские поэтические произведения в библиотеках Стамбула. Стамбул, 1968, т. 1, с. 65—77.

3. Arasli H. Gülşehri ve Gencevi Nizami. Türk tarih kurumu Basimevi, 1968.

Араслы Г. Гульшехри и Низами Гянджеви. Изд-во Общества истории Турции. 1968.

4. Ayar N. Divan Edebiyatında Hamse-ler. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara, 1979.

Аян Г. «Хамсе» в литературе дивана. Факультет литературы Атаюркского университета, Анкара, 1979.

5. Inan Abdulkadir. Kütbün Hüsrev ve Şirin'inden örnekler Türk dili. Türk tarih Kurumu Basimevi seri III, Sayı 14—15, Ankara, 1951.

Абдулкадир И. Образцы из «Хосрова и Ширин» Кутба «Тюрк дили». Изд-во Общества истории Турции, серия 3, № 14—15, Анкара, 1951.

6. Levend A. S. Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında "Leyla ve Meçnun hikayesi", Ankara, 1967.

Левенд А. С. «Лейли и Меджнун» в арабской, персидской и турецкой литературах. Анкара, 1967.

7. Levend A. S. Divan edebiyati. İstanbul, 1943.

Левенд А. С. Литература дивана. Стамбул, 1943.

8. Levend A. S. Gencevi Nizami hakkında. Türk dili dergisi. c. I, № 11, Ankara, 1952.

Левенд А. С. О Низами Гянджеви. Журн. «Турецкий язык», Анкара, 1952.

9. Levend A. S. Leyla ve Meçnunlar. Türk dili Araştırmaları—yilligi, Ankara, 1969.

Левенд А. С. Лейли и Меджнун. Исследования по турецкому языку. Ежегодник, Анкара, 1969.

10. Resulzade M. E. Azerbaycan Şairi Nizami. Milli eğitim Basimevi, Ankara, 1951.

Расул-заде М. Э. Азербайджанский поэт Низами. Национальное педагогическое изд-во, Анкара, 1951.

11. Timurtaş F. K. İran edebiyatında "Hüsrev ve Şirin", "Ferhat ve Şirin" yazan şairler. Şarkiyat mecmuasi № 4, İstanbul, 1961.

Тимурташ Ф. К. «Хосров и Ширин» в иранской литературе. Поэты, которые писали «Фархад и Ширин». «Восточный сборник», № 4, Стамбул, 1961.

12. Timurtaş F. K. "Hüsrev ve Şirin" ve "Ferhat ve Şirin" yazan şairlerimiz. Türk dili, Türk tarih kurumu. Basimevi, I c. № 10. Ankara, 1952.

Тимурташ Ф. К. Наши поэты, написав-

шне «Хосров и Ширин» и «Фархад и Ширин». Изд-во Общества истории Турции, Анкара, 1952.

13. Timurtaş F. K. Şeyhi ve Nizaminin Hüsrev ve Şirin'lerinin konu bakımından mukayesisi. Türk dili ve Edebiyatı dergisi İstanbul, 1960.

Тимурташ Ф. К. Шейхи и поэма Низами «Хосров и Ширин». Сравнительный анализ сюжетов. Журн. «Турецкий язык и литература». Стамбул, 1960.

14. Zayoncowski A. Kütb'in Hüsrew ü Şirin adlı eseri hakkında. Bilimsel Bildiriler. Türk tarih kurumu Basunevi. Ankara, 1960.

Зайончковски А. О сочинении Кутба «Хосров и Ширин». Изд-во Общества истории Турции. Анкара, 1960.

НА АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

١. عبدالنعم محمد حسنين. نظامى الكنجوى شاعر الفضيلة، عصر، بيئته وشعره - القاهرة - ١٣٥٣

Абд-ал-Мун'им Мухаммед Хасанейн. Низами Гянджеви — его доблести, эпоха, жизнь и его поэзия. Каир, 1373 г. х. (1954).

٢. الدكتور محمد عنيمة هلال، مختارات فى الشعر الفارسى، العجم سورته العربية المتحدة، القاهرة (بدون التاريخ)

Доктор Мухаммед Ганими Хилал. Избранные произведения персидской поэзии. Каир (без указания года издания).

٣. الدكتور حسينى مجيب المصرى، صلات بين العرب والفرسى والترك. القاهرة (بدون التاريخ)

Доктор Хусейн Муджиб-аль-Мисри. Связи между арабами, персами и турками. Каир (без указания года издания).

٤. الدكتور حسين مجيب المصرى. فضولى البقداى، هو سلطان الشعر التركى، القاهرة (بدون التاريخ)

Доктор Хусейн Муджиб-аль-Мисри. Физули аль-Багдади — царь тюркской поэзии. Каир (без указания года издания).

**НИЗАМИ КЭНЧЭВИНИН
АНАДАН ОЛМАСЫНЫН 840 ИЛЛИЈИ
МУНАСИБЭТИЛЭ**

Низами Кэнчэви. Лејли вэ Мэчнун. Филологи тэрчүмэ, изаһлар вэ гејдлэр Мүбариз Элизадэниндир, Бақы, «Елм», 1981, 260 с.

Низами Кэнчэви. Сирлэр хэзинэси. Филологи тэрчүмэ, изаһлар шэрһлэр вэ лүгэт Рүстэм Әлијевиндир, Бақы, «Елм», 1981, 238 с.

Низами Кэнчэви. Сирлэр хэзинэси. Фарс дилиндэн тэрчүмэ едэнлэр: Сүлејман Рүстэм вэ Аббасәли Саровлу; Өн сөзүн, изаһларын мүәллифи вэ елми редактору Рүстэм Әлијев. Бақы, «Язычы», 1981, 154 с.

Низами Кэнчэви. Хосров вэ Ширин. Филологи тэрчүмэ, изаһлар вэ гејдлэр Һәмид Мәммэдзадэниндир. Бақы, «Елм», 1981, 371 с.

Азәрбајчан КП Мәркәзи Комитәсинин Низами Кэнчэвинин анадан олмасынын 840 иллији һаггында гәрары (Азәрбајчан вэ рус дилләриндә). Бақы, 1981, 40 с.

Заманов Надир. Низами поезијасы вэ тәвири сәнәт. Бақы, «Елм», 1981, 191 с.

Јусифов Хәлил. Шәргдә Интибаһ вә Низами Кәнчәви. Бақы, «Язычы», 1982, 198 с.

Мәммэд Чәфәр. Низаминин фикир дүнјасы. Бақы, «Язычы», 1982, 201 с.

Низаминин һикмәт вә нәсиһәтләри. Тәртиб едәни вә өн сөзүн мүәллифи Вәһдәт Султанзадә. Бақы, 1981, 148 с.

Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. Перевод с фарси, предисловие и комментарии Рустама Алиева. Баку, изд-во «Элм», 1981, 347 с.

Низами Гянджеви. Лирика (газели, кыт"а, рубаи, касыды). Предисловие и примечания Рустама Алиева. Баку, изд-во «Язычы», 1981, 139 с.

Низами Гянджеви. Лирика (касыды, газели, фрагменты, четверостишия). Предисловие и примечания Рустама Алиева. Баку, изд-во «Язычы», 1982.

Низами Гянджеви. Лирика (прозаический перевод). Перевод, вступительная статья и комментарии Рустама Алиева. Баку, изд-во «Язычы», 1981, 112 с.

Низами Гянджеви. Стихотворения и поэмы. Вступительная статья, составление и примечания Рустама Алиева. «Советский писатель», Ленинградское отделение, 1981, 784 с.

Азаде Р. Низами Гянджеви. Баку, изд-во «Элм», 1981, 75 с.

Асадуллаев Саадулло. Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун. Ответ. ред. И. С. Брагинский. Душанбе, изд-во «Дониш», 1981.

Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Составитель, автор предисловия и редактор Рустам Алиев. Баку, изд-во «Язычы», 1981, 431 с.

Крымский А. Е. Низами и его современники. Вступительная статья Г. Алиева, редакторы З. М. Буниятов, Г. Ю. Алиев. Баку, изд-во «Элм», 1981, 473 с.

Постановление ЦК Компартии Азербайджана о 840-летию Низами Гянджеви (на азерб. и русск. языках). Баку, 1981, 40 с.

Русские советские писатели о Низами Гянджеви. Составитель и автор предисловия С. Турабов. Баку, изд-во «Язычы», 1981, 254 с.

Шагинян М. С. Этюды о Низами (1947—1956). Баку, 1981, 103 с.

Азербайчан ССР Назирләр Советиндә Низами адына медал тә'сис едилмәси һаггында. «Бакы» гәзети, 1981, 8 октјабр.

Азербайчан ССР Назирләр Советиндә Низами адына медал тә'сис едилмәси һаггында. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Абдуллајев К. Шаирә мәнәббәтин ифадәси. «Коммунист» гәзети, 1981, 9 сентјабр.

Аббасзадә Ё. Дүнја поезијасынын фәхри. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Азадә Р. Даһи шаир Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Азәроғлу. Адын сәрһәдләр ашды. «Низами Кәнчәви» поемасындан парча. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Ағајев Б. Низами вә мүасир франсыз әдәбијјатшүнаслығы. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 14 август, № 38.

Алышанов Ш. Низамијә һәср олунмуш Үмумиттифаг елми конфрансы. Азәрб. ССР ЕА Хәбәрләри. Әдәбијјат; дил вә инчәсәнәт серијасы, 1981, № 1, с. 129—130.

Араслы Н. Јени тәдгигат әсәри (Р. Азадәнин «Низами Кәнчәви» (һәјаты вә сәнәти) китабы һаггында), «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 11 сентјабр, № 37.

Араслы Н. Јени тәдгигат әсәри (Р. Азакитабы һаггында), «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 11 сентјабр, № 37.

Араслы Н. Кәнчлијин тәрәннүмү. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Араслы Н. Шаирин дүнја шөһрәти. «Коммунист» гәзети, 1981, 25 сентјабр.

Арзуманова И. Даһи шаир инкилис әдәбијјатшүнаслығында. «Коммунист» гәзети, 1981, 16 август.

Ахундов С., Ахундов Т. Низами јарадычылығынын әһлаг тәрбијәсиндә ролу. «Бакы» гәзети, 1981, 13 јул.

Ахундов М. «Хәмсә» илһам мәнбәјидир. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Бабајев А. Бизим динләјичиләр. Со-

вет Азербайчанынын харичи өлкөлөрө вердији верилишләр вә Низаминин әсәрләри һаггында. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Б а ј р а м Т. Низами Кәнчәви. Ше'рләр. «Коммунист» гәзети, 1981, 27 сентјабр.

Бөјүкләр бөјүк һаггында. «Азербайчан кәнчләри» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Бүтүн заманларын шаири Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә. «Коммунист» гәзети, 1981, 30 сентјабр.

Бүтүн заманларын шаири Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

В а һ а б з а д ә Б. Кәнчәли Низами. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

В ә ф а л ы А. 900 күндән бири. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 42.

Г а р а ј е в Ј. Бөјүк вәзифәләр гаршысында. Мәгаләдә Низамидән бәһс едилир. «Гобустан» инчәсэнәт топлусу, 1981, № 1, с. 2—5.

Г а с ы м Ч а һ а н и. Инсан тәрбијәсиндә тәсвири сәнәтин ролу һаггында. «Бакы» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Г а с ы м Ч. Низами поемаларында етник васитәләр. Бу јазыда тәдгигатчыларын нәзәриндән кәнарда галан бә'зи мәсәләләрдән бәһс олунар. «Бакы» гәзети, 1981, 21 јанвар.

Г а с ы м о в Г. Низаминин мусиги аләми. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Г а с ы м о в Н. Сәнәтә вурғунлуғла. (Низами ирси һаггында). «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1980, 5 август, № 33.

Г у л и ј е в Н. «Хәмсә»нин жанр хүсусијјәтләри. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 23 октјабр, № 43.

Д ү н ј а м а л ы ј е в а Т. Низаминин Сә'ди јарадычылығына тә'сири. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Әбәди мұасиримиз. Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә Ј. Гарајевлә мұсаһибә. «Бакы» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Ә ј ј у б о в л у М., Ә л и ј е в Ә. Китаб сәркиси. «Азербайчан кәнчләри» гәзети, 1981, 3 октјабр.

Ә л и з а д ә М. Низаминин ана дилиндә әсәрләринин сорағында. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Ә л и ј е в Г. Шаир — мұтәфәккир. «Коммунист» гәзети, 1981, 7 август.

Ә л и ј е в а Д. Низами вә күрчү әдәбијјаты. «Әдәбијјат вә инчәсэнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Ә л и ј е в а Д. Парлаг сәһифәләр. Низами ирсинин тәдгиг вә тәрчүмәси сәһәсиндә чалышан күрчү әдәбијјатшүнасы проф. Мәгам

Тодуанын јарадычылығы һаггында. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 29 мај, № 22.

Әскәров С. Низами Кәнчәвијә (ше'р). «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Әмиров Ф. Өлмәзлик нәғмәси. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 3 октјабр.

Әсәдуллајев а С. «Хәмсә»дән сөһбәт ачан експонатлар, «Бакы» гәзети, 1981, 1 октјабр.

Әсләрә јадикар галмыш ад. Низаминин 840 иллији мүнәсибәтилә чыхышлар. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 42.

Ибраһимов М. Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә чыхышы. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 42.

Инчәсәнәт вә достлуг бајрамына кәлмишләр. «Бакы» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Загребелны П. Илк рәјләр. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Зәбиоғлу. Низами (ше'р). «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Зәкијев И. Даһи шаирин шәрәфинә. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 42.

Зүлфүгарова М. Рәссамларымызын

төһфәләри. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Јубилеј сәркиләриндә. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Јубилеј сәркиләриндә. «Бакы» гәзети, 1981, 8 октјабр.

Килевич Кил. Ән бөјүк бајрам тәәсүраты. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 6 нојабр, № 45.

Көјүшов М. Низами «Хәмсә»синин марағлы бир әлјазмасы. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 28 август, № 35.

Көјүшов М. «Хәмсә»нин гәдим нүсхәси, «Бакы» гәзети, 1981, 19 ијул.

Мансурзәдә А. Гәдим Кәнчәдә ше'р бајрамы. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Мәммәдов А. Көзәллик вурғуну. «Бакы» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Мәммәдов Ә. Низаминин тәбиблији. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 3 октјабр.

Микајылов А. Шаирин көзәллик дүнјасы. «Хәмсә»дән доған тәәсүрат. «Бакы» гәзети, 1981, 10 октјабр.

Низами гардаш республикаларда. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 2 октјабр, № 40.

Н. Кәнчәвинин анадан олмасынын 840 иллији гаршысында. «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 4 сентјабр.

Сүлһүн вә достлугун мүждәси. В. И. Ленин

адына сарајдан Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мунасибәтилә тәнтәнәли жыгынчаг. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Султанов М. Мә'нәви сафлығын тәрәннүмү. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Султан Әкбәри. Низами јурдуна салам. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 23 октјабр, № 43.

Сәркар оғлу Ә. Бөјүк мараг. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Сәнәткарын адына лајиг. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 3 октјабр.

Низами Кәнчәвинин анадан олмасынын 840 иллији һаггында «Азәрбајчан КП Мәркәзи Қомитәсинин гәрарындан. «Бакы» гәзети, 1981, 5 октјабр.

Низаминин 840 иллији мунасибәтилә чышлар. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 42.

Норзова Ә. Низами ирсинин тәдгигинә даир нәшрләр, Азәрб. ССР ЕА хәбәрләри. Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы, 1981, № 1, с. 131—132.

О һәмишә бизимләдир. Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мунасибәтилә А. Ағабәјевлә мүсаһибә. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 10 октјабр.

Сүлейманов О. Азәрбајчанын вурғу-

нујам. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 13 октјабр.

Османзадә С. Китабхананын јубилеј гајғылары. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Өлмәз идејалар. Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мунасибәтилә Азәрб. ССР ЕА елми сессијасы. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Өлмәз сөз устадынын вәтәниндә. «Азәрбајчан кәнчләри» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Өлмәз шаирин шөһрәти. «Коммунист» гәзети, 1981, 27 сентјабр.

Поезија вә достлуг бајрамы. «Коммунист» гәзети, 1981, 29 сентјабр.

Поезијанын тә'сири илә. «Бакы» гәзети, 1981, 10 октјабр.

Поезијанын сөнмәз күнәши. Низаминин вәтәниндә шәнликләр. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 43.

Поезија вә достлуг бајрамы. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр.

Садыгзадә Ф. «Мәндән сөјләмәкдир, сәндән ешитмәк» (Низами сәнәт вә сәнәткарлыг һаггында). «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Сәмәд Вурғун Низами һаггында. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Шүкүров С. Низами — Пушкин китаб-

хана абидəsi. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Шаирин һикмәт бағында (Низамидән). «Бакы» гәзети, 1981, 6 октјабр.

Шаирин рүбабы өлмәздир. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр.

Шаирин өлмәз сәнәти. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 18 сентјабр.

Шаирин зәнкин ирси. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Шаирин рүбабы өлмәздир. «Коммунист» гәзети, 1981, 26 сентјабр.

Ч а һ а н и Г. Низаминин әсасландығы бир тарихи мәнбә һаггында. «Бакы» гәзети, 1981, 6 август.

Һ ә с ә н о в Һ. «Зәрдаби» поезија театры. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 9 октјабр, № 41.

Үрәкләри фәтһ едән бајрам. Данышыр чоһмилләтли совет әдәбијјатынын һадимләри. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 16 октјабр, № 42.

Х ә л и л о в М. «Искәндәрнамә»дә даш һејкәлләрә ситајишин тәсвири. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 2 октјабр, № 40.

Халгын хатирәсиндә јашајыр. «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 1981, 7 август.

Халгын көзү, гәлби вә вичданы. Низаминин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә гонагларын үрәк сөзләри. «Бакы» гәзети, 1981, 8 октјабр.

А л и е в а Д. Старший современник Руставели. Газ. «Баку», 6 окт. 1981.

А л и е в Р. Новые переводы лирики Низами. Газ. «Баку», 17 ноября 1981.

А л и е в Р. «Внимай газелям Низами...» Газ. «Молодежь Азербайджана», 3 окт. 1981.

А л и е в Р. С неизведанной еще стороны. Газ. «Баку», 31 окт. 1981.

А л и е в Р. «Когда читать ты будешь эти строки, воочию ты Низами увидишь...» Газ. «Молодежь Азербайджана», 5 марта 1981.

А з а д е Р. Перешагнувший эпохи. Газ. «Вышка», 6 окт. 1981.

А б д у л л а А б б а с. «Родина Низами есть Гянджа». Исследования М. Гулака о Низами. Газ. «Молодежь Азербайджана», 6 окт. 1981.

А б б а с з а д е Г. Гордость мировой поэзии. Газ. «Баку», 5 окт. 1981.

Бессмертие и слава поэта. Газ. «Бакинский рабочий», 27 сент. 1981; «Баку», 28 сент. 1981; «Вышка», 27 сент. 1981; «Молодежь Азербайджана», 29 сент. 1981.

Бессмертная муза поэта. Газ. «Бакинский рабочий», 26 сент. 1981; «Вышка», 26 сент. 1981.

«Без Низами мировая литература была бы беднее», — говорят участники поэтического праздника. Газ. «Баку», 8 окт. 1981.

Векслер И., Морозков В. Факел, вожженный на века. Торжественный вечер в Колонном зале Дома союзов. Газ. «Бакинский рабочий», 22 ноября 1981.

Гаджиев А. Ренессансный гений Низами. Газ. «Молодежь Азербайджана», 19 сент. 1981.

Гилевич Н. Послесловие к празднику. Газ. «Бакинский рабочий», 4 ноября 1981.

Вечная слава поэту, Газ. «Вышка», 9 окт. 1981.

Вершина мудрости и поэзии. Газ. «Бакинский рабочий», 6 окт. 1981.

Гольдина Р. «Спасибо тебе, Низами!» Это — строчка из личного дневника старейшей советской писательницы М. Шагинян, посвятившей многие годы своей жизни исследованию и пропаганде творчества Низами. Газ. «Молодежь Азербайджана», 26 сент. 1981.

Гусейнова Ф. Через века и страны. Газ. «Молодежь Азербайджана», 15 сент. 1981.

«Гуманизм Низами созвучен времени» Говорят участники поэтического праздника. Газ. «Баку», 9 окт. 1981.

Гулиа Г. Новая встреча с Азербайджаном.

Дружба народов — дружба литератур. Газ. «Бакинский рабочий», 27 ноября 1981.

Захидов В. «Небо, время и пространство чувствуют мое главенство...» Газ. «Молодежь Азербайджана», 15 окт. 1981.

Закриев Ф. Книга мудрости. Газ. «Вышка», 6 окт. 1981.

Зейналова К. Эти вечные строки. Газ. «Молодежь Азербайджана», 22 сент. 1981.

Имя, сохраненное в веках. Торжественный вечер во Дворце им. В. И. Ленина. Газ. «Бакинский рабочий», 9 окт. 1981; «Вышка», 9 окт. 1981.

Кязимова А. Поэт на все времена. Газ. «Молодежь Азербайджана», 15 сент. 1981.

Леонов П. Слово о Низами. Ученые и писатели России о великом поэте. Газ. «Бакинский рабочий», 15 ноября 1981.

Литвинов П. Низами за рубежом. Газ. «Баку», 5 окт. 1981.

Мамедова З. Свидетельствует архив... Газ. «Молодежь Азербайджана», 6 окт. 1981.

Мирахмедов А. Великому поэту посвящается. Газ. «Бакинский рабочий», 20 сент. 1981.

Мухамадиев Р. Поэт на все времена. Газ. «Баку», 6 окт. 1981.

Низами — поэма мира. Говорят зарубежные гости. Газ. «Вышка», 7 окт. 1981.

На родине великого поэта. В Азербайджане начались традиционные дни поэзии Низами, посвященные 840-летию со дня рождения поэта. Газ. «Молодежь Азербайджана», 26 сент. 1981.

На юбилейных выставках. Газ. «Бакинский рабочий», 7 окт. 1981; «Вышка», 7 окт. 1981; «Баку», 8 окт. 1981.

На все времена. Газ. «Бакинский рабочий», 30 сент. 1981.

Наш мир без него был бы беднее. Газ. «Вышка», 6 окт. 1981.

Немеркнущее солнце поэзии. Торжества на родине Низами. Газ. «Бакинский рабочий», 10 окт. 1981; «Вышка», 10 окт. 1981; «Баку», 10 окт. 1981.

На праздник муз и дружбы. Газ. «Бакинский рабочий», 6 окт. 1981; «Вышка», 6 окт. 1981; «Баку», 6 окт. 1981.

Орудж али оглы К. Слава поэта. Русские писатели и литературоведы о творчестве Низами. Газ. «Вышка», 15 ноября 1981.

Орудж али оглы К. Пройдя века. Газ. «Баку», 23 ноября 1981.

Праздник муз и дружбы. Газ. «Бакинский рабочий», 29 сент. 1981; «Вышка», 29 сент. 1981; «Баку», 29 сент. 1981.

Поэт на все времена. Газ. «Вышка», 30 сент. 1981; «Молодежь Азербайджана», 1 окт. 1981.

Праздник, который всегда с тобой. Говорят деятели многонациональной советской литературы. Газ. «Бакинский рабочий», 10 окт. 1981; «Вышка», 10 окт. 1981; «Баку», 10 окт. 1981.

Провозвестник мира и дружбы. Торжественный вечер во Дворце им. В. И. Ленина. Газ. «Бакинский рабочий», 7 окт. 1981; «Вышка», 7 окт. 1981; «Баку», 8 окт. 1981; «Молодежь Азербайджана», 10 окт. 1981.

По мотивам творений Низами. Газ. «Бакинский рабочий», 26 дек. 1981; «Баку», 25 дек. 1981; «Вышка», 26 дек. 1981.

Рустам С. Гордость и слава народа. Газ. «Бакинский рабочий», 6 окт. 1981.

Саркароглу А. Поэт из Гянджи. Французская энциклопедия XVII века о Низами. Газ. «Баку», 11 сент. 1981.

Слово о великом поэте. Говорят зарубежные гости: Хасан Карахусейнов и Петр Андасаров из Болгарии, Тахсин Сарадж из Турции и др. Газ. «Бакинский рабочий», 7 окт. 1981.

Светоч мировой литературы. Торжественный вечер в Колонном зале Дома союзов. Газ. «Бакинский рабочий», 19 ноября 1981.

Сириос-Гира Витаутас. В памяти и сердце. Газ. «Молодежь Азербайджана», 15 окт. 1981.

Чеботарева В. Рассказ об одном фонде. (О восточном фонде фундаментальной библиотеки АН Азербайджанской ССР). Газ. «Бакинский рабочий», 2 окт. 1981.

Юбилейные издания. Газ. «Вышка», 3 сент. 1981.

Яхьяев Р. Низами—в шведских собраниях. Газ. «Баку», 30 сент. 1981.

МҮНДЭРИЧАТ

Низами дүнја эдәбијатшүнаслығында

Азәрбајчан диллиндә	5
рус	19
фарс	34
инкилис	48
франсыз	61
алман	77
әрәб	93

Низами вә онун дөврү

Азәрбајчан дилиндә	104
рус	123
фарс	143
инкилис	161
франсыз	179
алман	198
әрәб	220

Низами Кәнчәвинин әсәрләринин библио- графијасы

литографија	237
мәтбу нәшрләр	243
ССРИ халгларынын дилләриндә	256
Харичи дилләрдә	276

Низами Кәнчәви һаггында әсәрләрин библио- графијасы

ССРИ халгларынын дилләриндә	287
харичи дилләрдә	339

Низами Кәнчәвинин анадан олмасынын 840 иллији мүнәсибәтилә

362

ОГЛАВЛЕНИЕ

Изучение Низами в зарубежных странах

на азербайджанском языке	5
на русском	19
на фарсидском	34
на английском	48
на французском	61
на немецком	77
на арабском	93

Низами и его эпоха

на азербайджанском языке	104
на русском	123
на фарсидском	143
на английском	161
на французском	179
на немецком	198
на арабском	220

Библиография произведений Низами Гянджеви

литография	237
печатные издания	243
на языках народов СССР	256
на иностранных языках	276

Библиография произведений о Низами Гянджеви

на языках народов СССР	287
на иностранных языках	339

К 840-летию со дня рождения Низами Гянджеви

362

Редакторы
И. Алиева, Т. Гусейн-заде.
Художник
Ф. Сафаров.
Художественный редактор
А. Мамедов.
Технический редактор
С. Багирова.
Корректоры
Г. Мамедгусейнова, Н. Шамшура.

Алиев Рустам Муса оглы

НИЗАМИ

Краткий библиографический
справочник

Баку · 1983

ИБ № 1597

Сдано в набор 25. 09. 1982 г. Подписано к печати 3. 12. 1982 г.
Формат бумаги 70×90¹/₃₂. Бумага № 1. Литературная гарнитура.
Высокая печать. Физ. п. л. 11,875. Условн. п. л. 13,89. Учетн.-
изд. л. 13,45. Заказ № 1037. Тираж 5000. Цена 1 руб. 10 коп.

Государственный комитет Азербайджанской ССР по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли.

Издательство «Язычы», 370088 Баку, проспект
Кирова, 18.

Типография им. 26 бакинских комиссаров
370005 Баку, ул. Али Байрамова, № 3.